

Nhlengelo wa Switori

XITSONGA

RIRIMI RA LE KAYA

KOTARA YA 1 & 2

GIREDI YA

1

Nhlengelo wa Switori

GIREDI YA 1 | KOTARA YA 1 & 2

XITSONGA

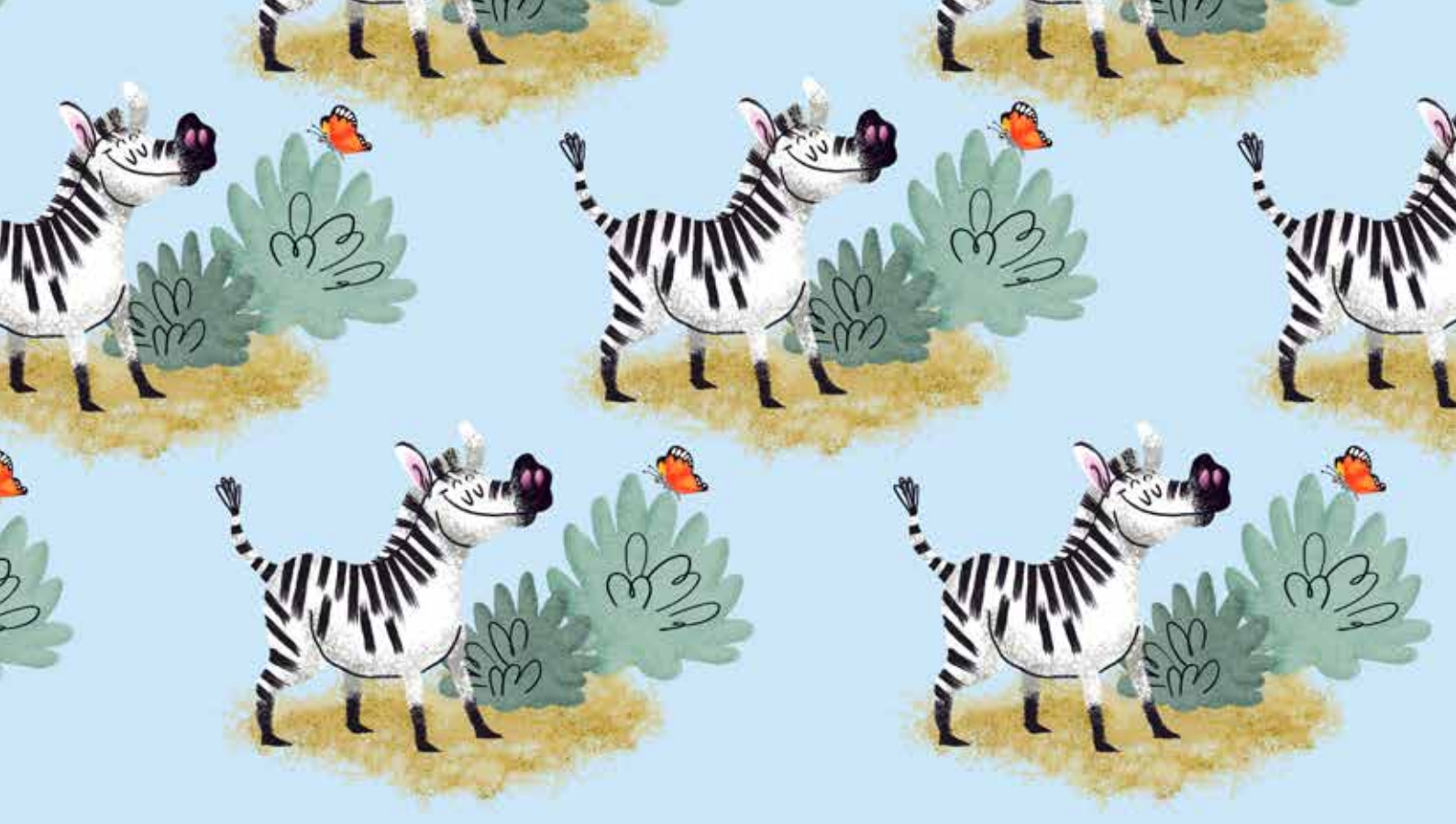
**Copyright © 2026 National Educational
Collaboration Trust (NECT)**

This work is licensed under a **Creative Commons
Attribution–NonCommercial–NoDerivatives 4.0
International License (CC BY-NC-ND 4.0)**.

Additional permissions beyond the scope of this license
may be available. For further information, please
contact the publisher at **materials@nect.org.za**.

First edition, 2026

KOTARA YA 1

MEPE WA AFRIKA- DZONGA

Kapa-N'walungu

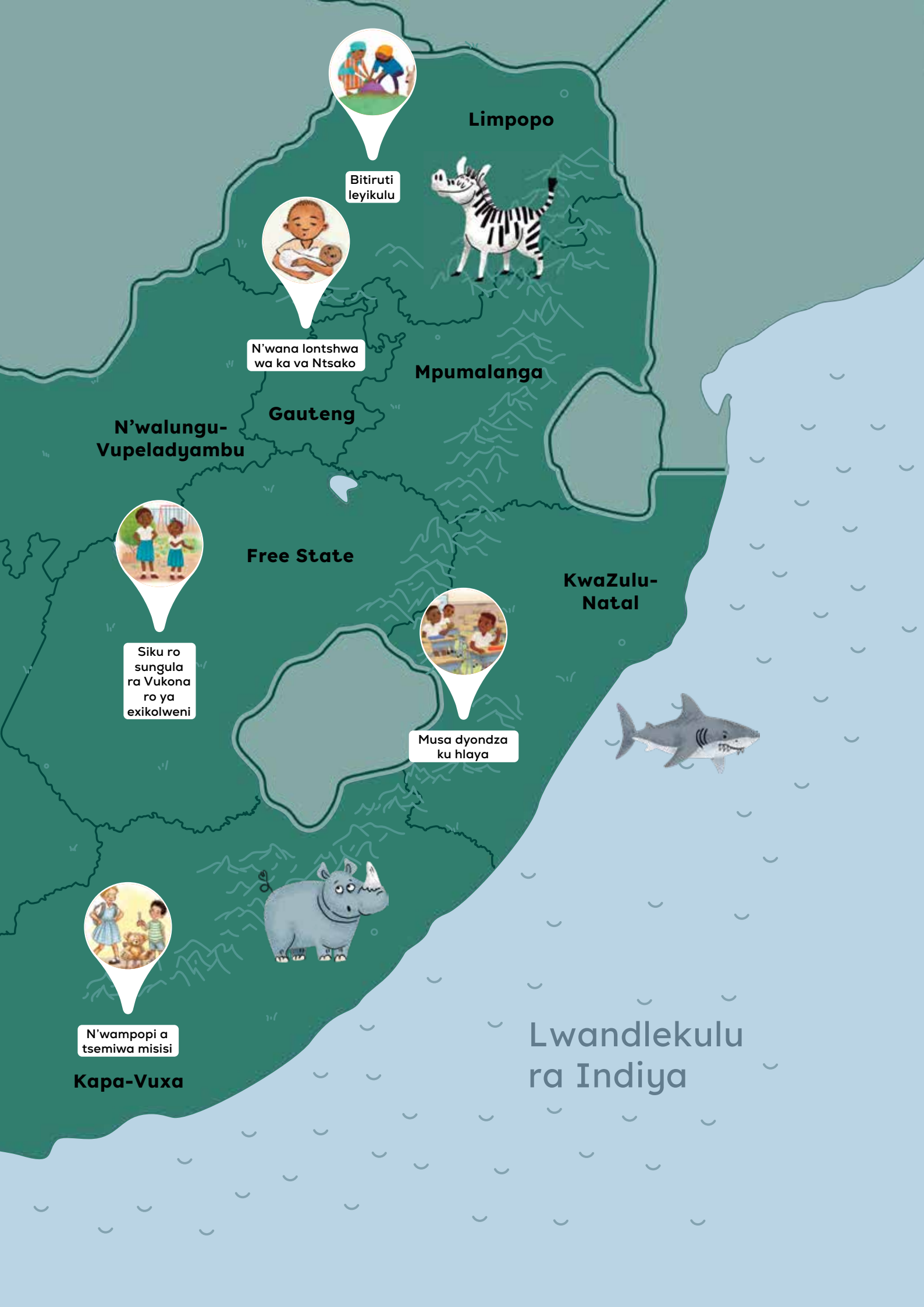
Buku leyintshwa
ya Bohlale

Kapa-Vupeladyambu

Lwandlekulu ra
Atlilantiki

Limpopo

Bitiruti
leyikulu

N'wana lontshwa
wa ka va Ntsako

Mpumalanga

Gauteng

N'walungu-
Vupeladyambu

Free State

KwaZulu-
Natal

Siku ro
sungula
ra Vukona
ro ya
exikolweni

Musa dyondza
ku hlaya

N'wampopi a
tsemiwa misisi

Kapa-Vuxa

Lwandlekulu
ra Indiya

MEPE WA MISAVA

N'walungu wa
Amerika

Lwandlekulu
ra Atlilantiki

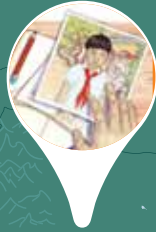
Lwandlekulu
ra Phasifiki

Dzonga wa Amerika

Hikokwalahokayini lllama
yi tshama ehenhla

Exiya

Munghana wa
mina wa le kule
loyi hi tsalelanaka
mapapila, Li Wei

Lwandlekulu
ra Phasifiki

Yuropa

Afrika

Lwandlekulu
ra Indiya

Ositireliya

Antakitika

KOTARA YA I SWITORI

1. Siku ro sungula ra Vukona ro ya exikolweni 1

2. Munghana wa mina wa le kule loyi hi tsalelanaka mapapila, Li Wei 13

3. N'wampopi a tsemiwa misisi 25

4. N'wana lontshwa wa ka va Ntsako 37

5. Buku leyintshwa ya Bohlale 51

6. Musa dyondza ku hlaya 65

7. Bitiruti leyikulu 79

8. Hikokwalahokayini llama yi tshama ehenhla 93

XITORI XA 1 SIKU RO SUNGULA RA VUKONA RO YA EXIKOLWENI

Nkongomelo: Hi ya exikolweni

Mahungu ya vundzhaku

- Xitori lexi i xitori xo ka xi nga ri ntiyiso.
- Xi humelela eAfrika-Dzonga.
- Xi humelela hi siku rolero.
- Xitori lexi xi ta pfuna vadyondzi va wena ku twisisa leswaku ku chava swi nga languteka kumbe ku twala njhani.

Tipoyinti leti u nga ti avelaka na vadyondzi

- Ndyangu wa ka Vukona wu lemukile mihloti ya yena kutani wu swi vona leswaku a nga tsakangi.
- Vukona u titwa ri kahle hikuva ndyangu wa ka vona wa n'wi seketela. Hi ku pfuniwa hi wona, a nga langutana na ku chava ka yena ko sungula xikolo.
- Vukona ri na ku chava emasungulweni, kambe u hetelerile a rhandza xikolo. Mikarhi yin'wana hi twa hi chava eka swin'wana, kambe swi va swi nga ri hi ndlela leyi hi swi ehleketaka hi yona.

Qhinga ra Ntwisiso: Endla ku yelana

- I yini: Ku ehleketa hi ndlela leyi xitori xi fambisanaka hayona na vutomi bya wena n'wini, tibuku tin'wana kumbe misava.
- Hikokwalahokayini hi swi tirhisa: Ku twisisa xitori ku antswa hi ku xi hlanganisa na swilo leswi u swi tivaka.
- Xi pfuna njhani: Swi endla leswaku xitori xi va na nhlamuselo no olova ku xi tsundzuka.

Ku tirhisa qhinga leri:

Pheji na ndzimana	Hlaya	Vula
3, 1	Ku nga ri khale Vukona u ta va ya exikolweni ro sungula. Vukona a hisekela ku ya exikolweni. A nga etleli. A nga dyi.	Swa chavisa ku sungula nchumu lowuntshwa ro sungula. Ndza ehleketa hi ndlela leyi a ndzi ti twisa xiswona ndzi nga si sungula siku ra mina ro sungula tanihi mudyondzisi. A ndzi chuwile a ndzi tsandzeka no etlela.
10, 1	Emahetelelweni, a wu ri nkarhi wo ya ekaya! "A ndzi swi lavi ku ya ekaya!" ku rila Vukona.	Mikarhi yin'wana, ku endla nchumu lowuntshwa swa tika swi tlhela swi chavisa. Kambe a swi bihanghi hi ndlela leyi hi swi ehleketaka hakona leswaku ta va xiswona.

Ku nga ri khale Vukona u ta va a ya exikolweni ro sungula. Vukona a hisekela ku ya exikolweni. A nga etleli. A nga dyi.

Masiku manharhu loko xikolo xi nga si sungula, kokwana wa Vukona u fambile na yena emavhengeleni ku ya xava yunifomo, tintanghu ta xikolo, swo tsala na swo tsalela. Hakanyingi Vukona a rhandza ku ya emavhengeleni.

“A ndzi swi lavi ku famba,” Vukona a rila ethekisini ndlela hinkwayo yo ya edorobeni.

“Hikokwalahokayini? Hakanyingi wa ma rhandza mavhengele!” ku vula kokwana.

“A ndzi swi lavi ku ya exikolweni. A ndzi lavi ku va ekule na wena siku hinkwaro!” a vula.

“U nga chavi!” ku vula kokwana, “Ndzi ta va ndzi ri kona masiku hinkwawo loko u vuya ekaya!”

Loko ku sale masiku mambirhi a nga si ya exikolweni, Sasi, sesi wa Vukona, u n'wi pfunile ku paka swo tsala na swo tsalela swa yena leswintshwa eka bege ya yena leyintshwa.

“A ndzi lavi ku paka bege ya mina ya xikolo,” ku rila Vukona.

“Hikokwalahokayini u nga swi lavi? U na bege leyintshwa yo saseka na swo tsala na swo tsalela swa kahle leswintshwa!” ku vula Sasi.

“A ndzi swi lavi ku ya exikolweni. A ndzi swi lavi ku va exikolweni siku hinkwaro!” a vula.

“U nga chuhi!” ku vula Sasi, “Ndzi ta va na wena masiku hinkwawo!”

Loko ku sale siku a nga si ya exikolweni, manana wa Vukona u n'wi kombile leswaku a nga hatimisa njhani tintanghu ta yena letintshwa.

“A ndzi swi lavi ku ambala tintanghu toleto!” ku rila Vukona.

“Hikokwalahokayini u nga swi lavi? Hakanyingi wa tirhandza tintanghu letintshwa!” ku vula manana wa Vukona.

“A ndzi swi lavi ku ya exikolweni. Ndzi lava ku tshama laha kaya ndzi tlanga siku hinkwaro!” a vula.

“U nga chuhi!” ku vula manana wa yena, “U nga tlanga hi nkarhi wo wisa na loko xikolo xi humile!”

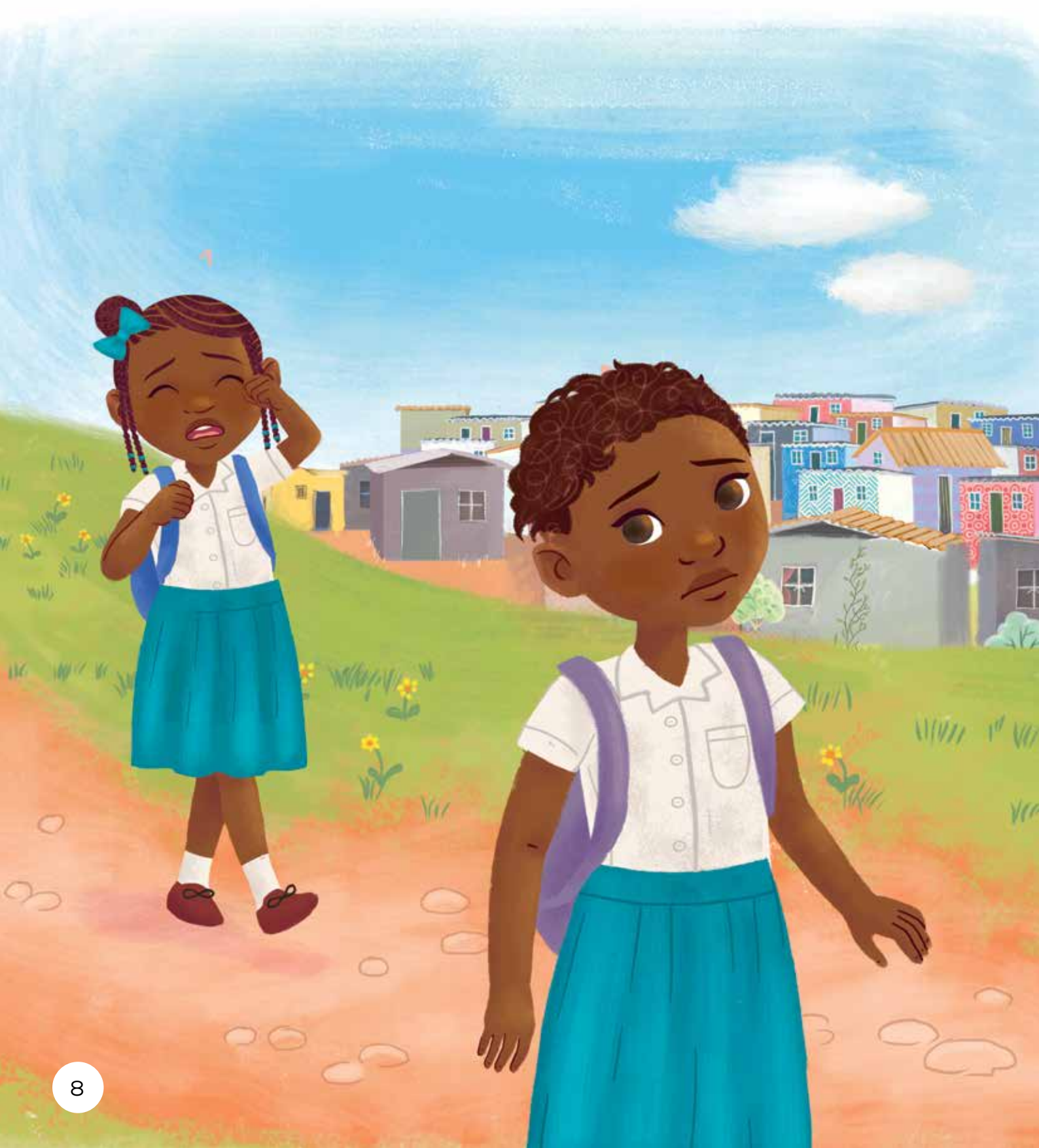

Wu fikile mixo lowu Vukona a fanele a ya exikolweni hi wona. Vukona u ambarile yunifomo ya yena leyintshwa. A yi basile yi tlhela yi ayiniwa. Vukona u zipe bege ya yena leyintshwa a yi bebula. A yi twala yi tika. Vukona u ambarile tintanghu ta yena letintshwa. A ti hatima kahle! U tilangutile eka xivoni. A languteka a lulamerile ku famba. Kambe, a nga titwi a lulamerile ku famba!

“A hi fambe,” ku vula Sasi.

“A ndzi swi lavi ku famba!” Vukona u rile ndlela hinkwayo yo ya exikolweni.

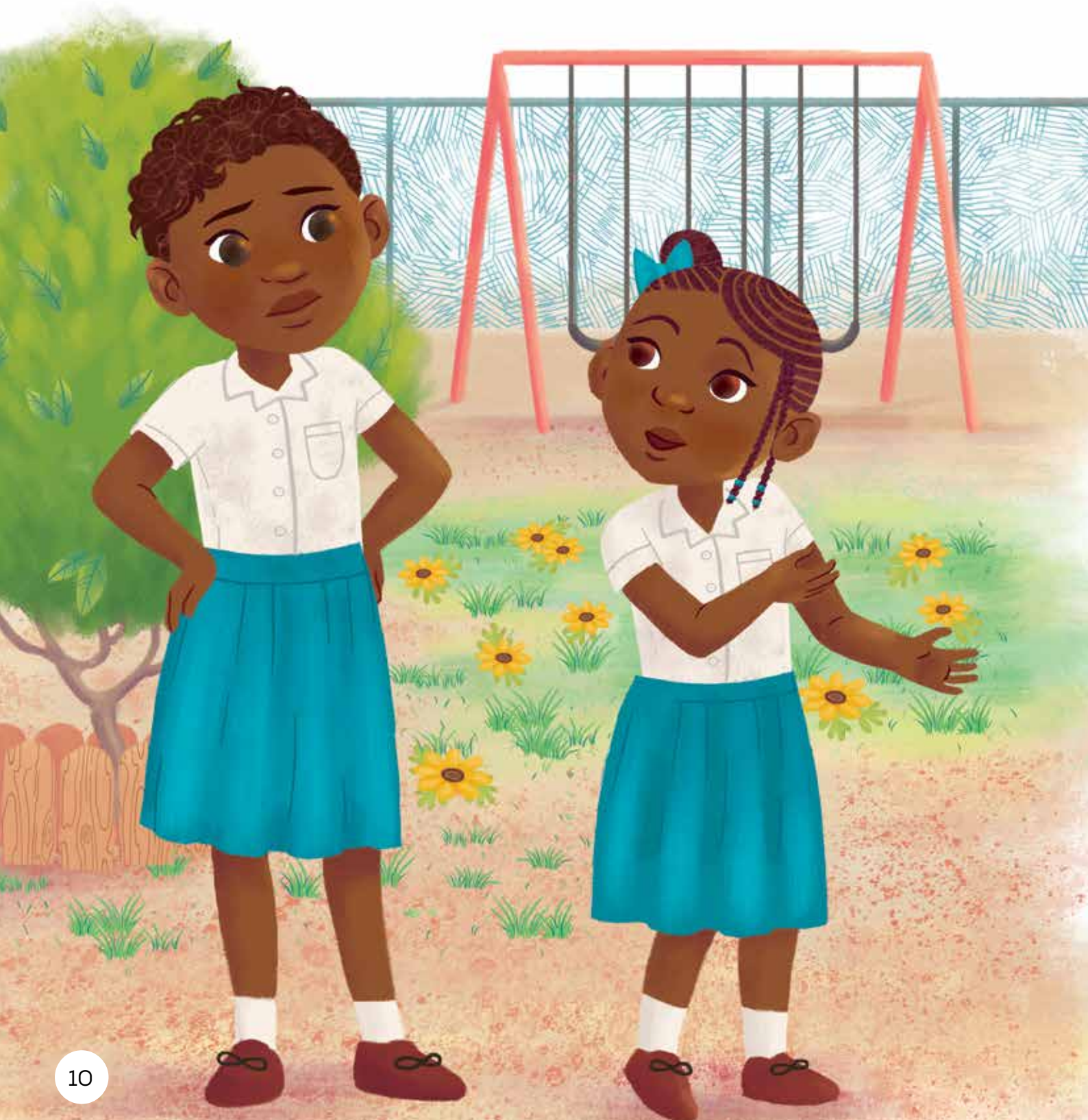

Loko nsimbhi yi ba, u nghanile etlilasini ya yena leyintshwa. Mudyondzisi wa yena u n'wi byerile leswaku a tshama kwihi - kusuhi na xinhwanyetana lexi a xi endle misisi ku fana na ya yena! Va langutanile va nyikana n'wayitelo.

Mudyondzisi u dyondzisile vana risimu lerintshwa. Kutani, va dirowile swifaniso swa mindyangu ya ka vona.

Emahetelelweni, a wu ri nkarhi wo ya ekaya! “A ndzi swi lavi ku ya ekaya!” ku rila Vukona.

Ku hlaya ka 1

Xitori lexi xi vulavula hi mani?

Xi vulavula hi Vukona.

Xana Vukona u yile kwihi ro sungula?

U yile exikolweni.

Hikokwalahokayini Vukona a nga lavi ku ya exikolweni?

- Hikuva a chuhile.
- Hikuva a nga se tshama ya exikolweni!
- Hikuva a lava ku tshama ekaya na kokwana wa yena.
- Hikuva a lava ku tlanga siku hinkwaro.

Ku hlaya ka 2

Xana i va mani lava va pfunaka Vukona ku tilulamisela siku ro sungula ra xikolo?

Kokwana wa yena, sesi wa yena Sasi, na manana wa yena.

Xana Vukona u titwe njhani loko ku fikile nkarhi wo ya ekaya kusuka exikolweni?

U titwe a tsanile. A nga swi lavi ku ya ekaya!

Hikokwalahokayini Vukona a nga swi lavi ku ya ekaya emakumu ka xitori?

- Hikuva a tsakela xikolo!
- Hikuva a tikumele munghana.
- Hikuva a ri eku tiphineni.
- Hikuva a ri eku tiphineni naswona a nga lavi leswaku siku ri hela.

XITORI XA 2

MUNGHANA WA MINA WA LE KULE LOYI HI TSALELANAKA MAPAPILA, LI WEI

Nkongomelo: Hi ya exikolweni

**Mahungu ya
vundzhaku**

- Xitori lexi i xitori xo ka xi nga ri ntijiso.
- Xi humelela eAfrika-Dzonga na le Chayina.
- Xi humelela eka siku rolero kumbe eka mikarhi ya sweswi.
- Xitori lexi xi ta pfuna vadyondzi ku lemuka leswaku vanhu eka matiko yo hambanahambana va fana na vona hi tindlela to karhi na ku hambana na vona hi tindlela to karhi.

**Tipoyinti leti u nga ti
avelaka na vadyondzi**

- Vana emisaveni hinkwayo va dyondza na ku dya swakudya swin'wana swo hambana na leswi dyiwaka hi vana va le Afrika-Dzonga.
- Pen pal i munghana wa le kule loyi mi tsalelanaka mapapila. Swi hi pfuna ku dyondza mayelana na ndlela leyi vana van'wana va hanyaka hayona ematikweni man'wana lama nga le kule na hina.
- Murunguli i munhu loyi a hlamuselaka xitori.

Qhinga ra Ntwisiso: Endla ku yelana

- I yini: Ku ringanyeta swilo leswi mutsari a nga swi hlamuseleki hi ku kongoma, hi ku tirhisa swipfunaxitshunxo eka xitori.
- Hikokwalahokayini hi swi tirhisa: Ku twisisa tinhlamuselo leti dzikeke na mahungu lama tumbetiweke.
- Xi pfuna njhani: Swi ku pfuna ku fikelela nghimeto loko u ri karhi u hlaya, na ku twisisa xitori na swimunhuhatwa ku antswa.

Ku tirhisa qhingha leri:

Pheji na ndzimana	Hlaya	Vula
14, 1	Hi siku ra mina ro sungula ra xikolo, mudyondzisi wa mina u hi byerile leswaku hi ta va na vanghana vo tsalelana mapapila na vona kusuka etikweni ra Chayina.	Ndzi nga endla vuxaka na xitori: Siku ro sungula ra Vukona. I mayelana na siku ro sungula ra murunguli exikolweni, kufana na leswi a ku ri siku ro sungula ra Vukona.
20,2	“Swa tika eka hina, hikuva hi si tshama hi swi tirhisa. Kambe vana va le Chayina va kota ku tirhisa swirinhwana swo oma kumbe tichopusitiki ku dya rhayisi!” a vula tani.	Ndzi nga endla vuxaka: mikarhi yin’wana hi dya rhayisi tanihi swakudya swa ninhlikanhi, kufana na vana va le Chayina. Kambe hi dya rhayisi hi tindlela to hambanahambana- hi tirhisa foroko kumbe lepula, kambe vana va le Chayina va tirhisa swirinhwana swo oma kumbe tichopusitiki.

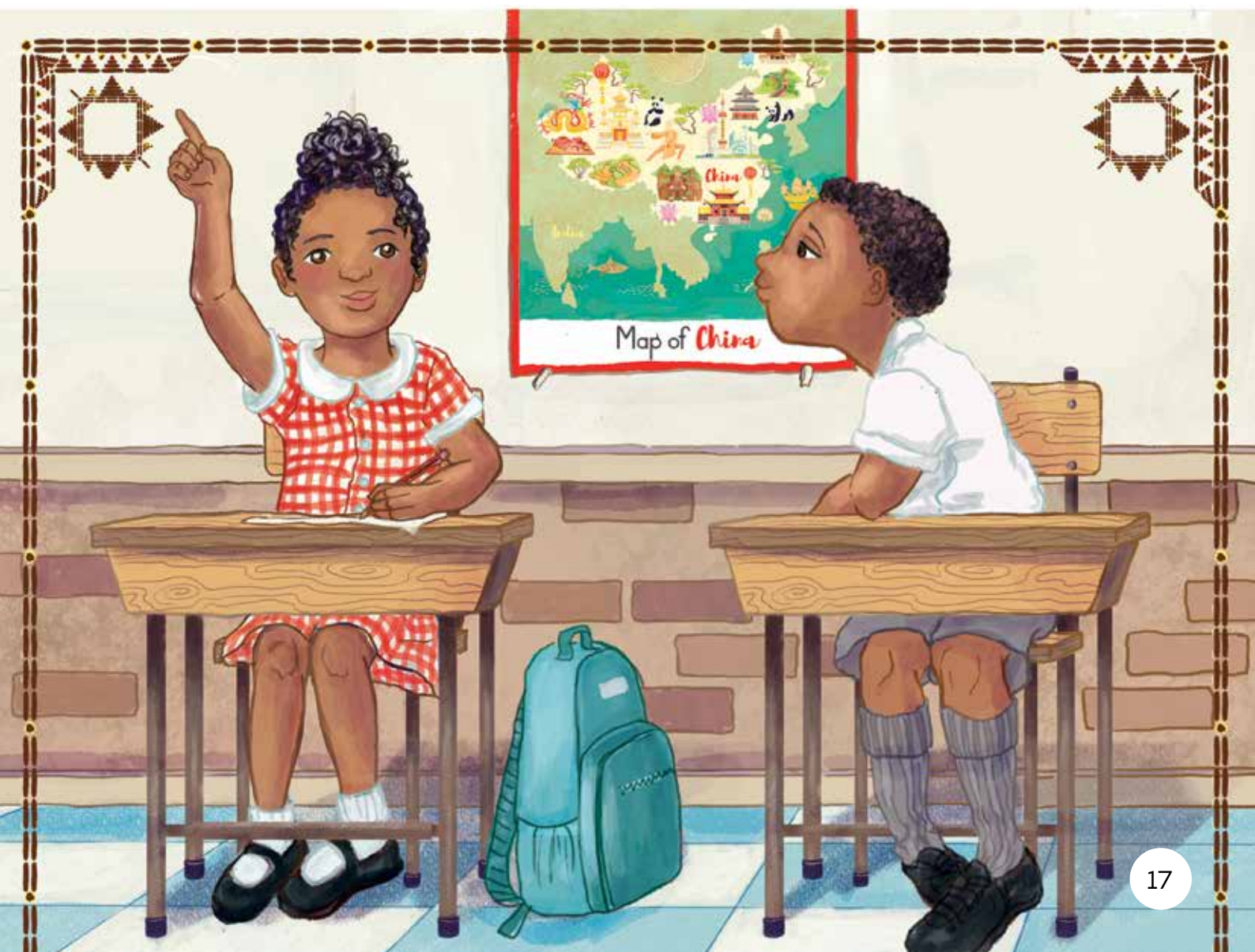
Hi siku ra mina ro sungula ra xikolo, mudyondzisi wa mina u hi byerile leswaku hi ta va na vanghana vo tsalelana mapapila na vona kusuka etikweni ra Chayina. U hi kombile xifaniso xa tlilasi leyi hi nga ta tsalelana mapapila na yona. “Siku ra vona ro sungula ri ri hi Ndzati,” u hlamuserile. “lembe ra hina ra xikolo ri sungula hi Sunguti, kambe eChayina lembe ra xikolo ri sungula hi Ndzati kufika Mawuwani!”

Zinzi u yimisile voko kutani a vutisa, “Xana i yini leswi vana va Machayina va swi dyondzaka exikolweni?”

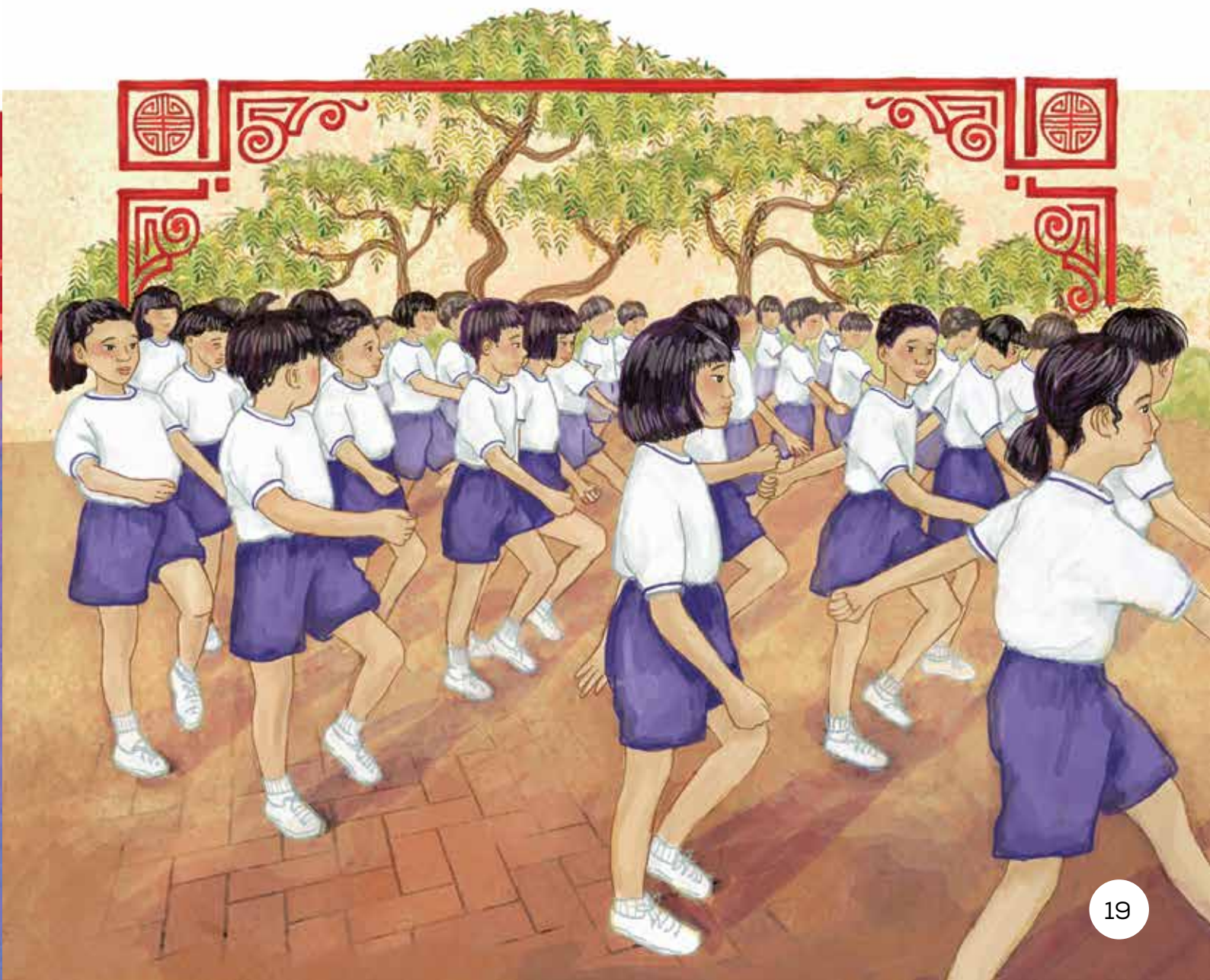
Mudyondzisi wa mina a nga ri na ntiyiso wa swona, kutani u pfurile khomphyutara a lavisisa eka inthanete. U hlayile timhaka tin’wana kusuka eka tikili leyi a yi kumeke. “Vadyondzi va tidyondzo ta le hansi va dyondza ririmi ra Xichayina, Xinghezi, tinhlayo, ntivovutiolori, tinsimu, vutshila, tidyondzo ta swa ntumbuluko na matsalwa,” u hlayile.

Mudyondzisi wa mina u hi kombile xifaniso xa marito man'wana lama nga tsariwa hi rin'wana ra tindzimi ta Xichayina, leri vuriwaka Ximandarini. U hlamuserile leswaku lembe leri, hi ta dyondza ku hlaya hi Xizulu. Hi ta dyondza maletere ya makumembirhitsevu ku ya hlaya na ku tsala marito hinkwawo hi ririmi ra hina. Kambe eka tindzimi ta Xichayina rito rin'wana na rin'wana ri na mfungho wo karhi wo hlawuleka kutani vadyondzi va fanele ku dyondza magidigidi ya mifungho.

Endzhaku ka sweswo, mudyondzisi wa mina u lavisisile eka inthanete kutani a kuma nkandziyiso wa vhidiyo wa vadyondzi lava ngenaka exikolweni xa Machayina, va ri karhi va endla vutiolori bya nampundzu. Hi langutisile vadyondzi va kwalomu ka madzanadzana va yimile hi mitila leyi nga kahle, va ri karhi va endla vutiolori va yingiserile vuyimbeleri lebyi nga pfuleriwela ehenhla. Nhloko ya xikolo a ri karhi a hlayela, “Yi, er, san, si,” (1, 2, 3, 4) ku pfuna un’wana na un’wana leswaku va tshama va ri na vun’we.

“Langutani eka leswi,” ku vula mudyondzisi wa mina, a khomile swimhandzana swimbirhi leswitsongo swa mapulanga. “leswi swi vuriwa swirinhwana swo oma kumbe tichopusitiki,” ku vula mudyondzisi. “Hina hi dya hi mavoko kumbe hi foroko, mukwana na lepula. Kambe eChayina, vadyondzi va dya swakudya swa ninhlikanhi hi swirinhwana swo oma kumbe tichopusitiki.”

Mudyondzisi wa mina u byerile Kagiso ku ringeta ku tirhisa swirinhwana swo oma kumbe tichopusitiki ku tlakula swiribyana. Hinkwerhu hi hlekile

loko hi n’wi langutisile a ri karhi a ringeta ku swi tlakula.”Swa tika eka hina, hikuva a hi si tshama hi swi tirhisa. Kambe vana va le Chayana va kota ku tirhisa swirinhwana swo oma kumbe tichopusitiki ku dya rhayisi!” a vula tani.

Etlilasini ya mina, ha ha ku sungula ku dyondza ndlela ya ku hlaya. Mudyondzisi wa mina u hi byerile ku muka na mapapila ya hina ekaya leswaku hi ta ma hlaya na vatswari va hina. U vurile leswaku vatswari va hina va nga hi pfuna ku tsala mapapila ya hina vinyi na ku teka swifaniso ku ta rhumela. “Kambe eku heleni ka lembe, mi ta va mi tsala mapapila ya n’wina vinyi. Xexo i xikongomelo xa hina.”

Emahetelelweni, u nyikile un'wana na un'wana wa hina papila leri humaka eka vanghana va hina va le kule lava hi tsalelanaka na vona. Ndzi pfurile mvhilopo ya mina ku kuma papila, na xifaniso xa munghana wa mina lontshwa wa le kule loyi hi tsalelanaka mapapila.

Ku hlaya ka 1

Xana murunguli u nghena kwihi xikolo?

Murunguli u nghena xikolo eAfrika-Dzonga.

Xana munghana wa murunguli loyi a tsalelanaka mapapila na yena u huma kwihi?

Munghana wa murunguli loyi a tsalelanaka mapapila na yena u huma eChayina.

Xana u nga fananisa vana va xikolo xa le Chayina na n'wina? Hi wihi nchumu lowu mi fanaka ha wona?

- Hi ya exikolweni.
- Hi dya rhayisi tanihi swakudya swa ninhlikanhi mikarhi yin'wana.
- Hi dyondza Xinghezi na Tinhlayo.
- Hi endla vutiolori.
- Hi dyondza ku hlaya na ku tsala.

Ku hlaya ka 2

Xana vana va Machayina va tirhisa yini ku dya swakudya swa ninhlikanhi?

Vana va Machayina va tirhisa tichopositiki.

Xana u nga titwa njhani ku va na munghana loyi mi tsalelanaka mapapila wo fana na murunguri?

Ndzi nga titwa... hikuva...

Hi swihi swin'wana leswi hambaneke hi swikolo swa Afrika-Dzonga na Chayina?

- Vana va le Chayina va sungula xikolo hi Ndzati.
- Vana va le Chayina va dyondza tidyondzo tin'wana to hambana - kufana na matsalwa na tidyondzo ta ntumbuluko.
- Vana va le Chayina va dyondza tialifabete leti hambaneke na ta hina.
- Vana va le Chayina va endla vutiolori swin'we nimixo.
- Vana va le Chayina va tirhisa tichopositiki.

XITORI XA 3

N'WAMPOPI A TSEMIWA MISISI

Nkongomelo: Mindyangu ya hina

**Mahungu ya
vundzhaku**

- Xitori lexi i xitori xo ka xi nga ri ntijiso.
- Xi humelela eAfrika-Dzonga.
- Xi humelela hi siku rolero.
- Xitori lexi xi ta pfuna vadyondzi va wena ku lemuka leswaku hi nga va na ku nga twanani na vanhu lava hi varhandzaka.

**Tipoyinti leti u nga ti
avelaka na vadyondzi**

- Josh u ehleketa leswaku u le ku pfuneni na ku komba musa hi ku tsema N'wampopi misisi.
- Marrie u twa kwata loko a vona misisi ya N'wampopi yi tsemiwile.
- Xitori lexi xi komba leswaku vanhu a vanguli hi ndlela leji hi swi languteleke hakona.

Qhinga ra Ntwisiso: Endla mikumbetelo

- I yini: Ku ringanyeta swilo leswi mutsari a nga swi hlamuseriki hi ku kongoma, a tirhisa swipfunaxitshunxo eka xitori.
- Hikokwalahokayini hi swi tirhisa: Ku twisisa tinhlamuselo leti dzikeke na mahungu lama tumbetiweke.
- Xi pfuna njhani: Swi ku pfuna ku twisisa matitwelo na misusumeto ya swimunhuhatwa ku antswa.

Ku tirhisa qhinga leri:

Pheji na ndzimana	Hlaya	Vula
29, 4	“Ndza tshemba leswaku Marie u ta hlamala! U ta ehleketa leswaku u na n’wampopi lontshwa!” ku ehleketa Josh.	Ndzi ehleketa leswaku Josh u ringeta ku endlela sesi wa yena nchumu wo tsakisa. U twe a vitana Teddy wa khale, kutani a ehleketa leswaku u ta tsaka loko Teddy a languteka ri lontshwa.
34, 1	Josh u tile ekamareni, a khomile jesi ra wasi. “Ndzi ri tekile eka n’wampopi wa mina.” Ku vula Josh. “Ndza tshemba n’wampopi wa wena u ri lava ngopfu ku tlula wa mina.” U nyikile manana jesi ra wasi, leri a nga ri ambexa n’wampopi.	Ndzi ehleketa leswaku Josh wa tisola naswona u lava ku pfuna sesi wa yena leswaku a titwa antswa. Hikokwalaho a n’wi nyika baji ra Teddy wa yena.

N'wampopi wa Marie a ku ri xilo xo hlawuleka swinene eka yena. U etlerile na n'wampopi wa yena wo hlawuleka kusukela loko a ha ri n'wana lontsongo. Vusiku byin'wana na byin'wana a tshama a khomelerile n'wampopi wa yena wo olova. Loko a nga tsakangi, a khomelela n'wampopi wa yena wo olova. Loko a ri ekaya, Marie a tshama ri na n'wampopi wa yena.

N'wampopi a ku ri xo tlangisa xo hlawuleka lexi manana a nga endla leswaku Marie a nga avelani na munhu. Kambe, hikuva Marie a ku ri sesi lonkulu wa tintswalo – a pfumelela Josh ku khoma no tlangisa n'wampopi wa yena.

Siku rin'wana ninhlikanhi, loko Marie na Josh va ri eku tlangeni, Josh u twile Marie a vulavula na n'wampopi wa yena.

“U karhi wa dyuhala,” a ri karhi a hleka.
“Hambiswiritano ndza ku rhandza!”

Hi siku leri landzelaka, loko Marie a ri exikolweni Josh u kumile xikero exitangeni.

“Ndzi na vonelo rin’wana!”
ku ehleketa Josh. Josh u ehleketile hi n’wampopi wa Marie lowo dyuhala.

Josh u tekile xikero a tsema misisi hinkwayo enhlokweni ya n’wampopi.

“Ndza tshemba leswaku Marie u ta hlamala! U ta ehleketa leswaku u na n’wampopi lontshwa!” ku ehleketa Josh.

Marie u ta rhandza n'wampopi wa yena leswi a nga tsemiwa misisi!

Josh u yimile lero na yima leswaku Marie a vuya ekaya hi le xikolweni. A yimerile Marie leswaku a ta n'wi hlamarisa hileswi a nga swi endla!

Loko Marie a ta fika ekaya a vona n'wampopi wa yena, u hlamarile ngopfu. "Ku humelerile yini hi n'wampopi?" a holovela Josh. Josh u khomile xikero a ri karhi a n'wayitela.

“A ndzi ku tshembile! Hikokwalahokayini u onha n’wampopi wa mina wo hlawuleka?” ku rila Marie.

“Ndzi rivalele!” ku huwelela Josh. “A ndzi ehleketa leswaku ndzi endla n’wampopi wa wena wo dyuhala va lontshwa!”

Kambe Marie u tsutsumile a huma ekamareni, a ri karhi a rila.

Josh u tshame a ri yexe. “A ndzi ehleketa leswaku Marie u ta tsaka leswi n’wampopi a nga tsemiwa misisi!” Josh a ehleketa, a hlangahlanganile.

Marie u kumile manana wa yena. U kombile manana wa yena n'wampopi wa yena wo hlawuleka. "Vona leswi Josh a nga swi endla. U onhile n'wampopi wa mina wo hlawuleka. A ndza ha n'wi lavi n'wampopi loyi wo biha." A rila. U cukumeta n'wampopi ehansi.

Endzhaku manana u vitanile Marie.

“Horisa moya wa wena hambileswi Josh a nga tsema n’wampopi wa wena misisi swi nga fanelangi.” Ku vula manana. “Kambe n’wampopi a nga onhiwangi,” ku hlamusela manana.

Manana u nyikile Marie n’wampopi wa yena a n’wi ambexe xiqhoko lexintshwa, xo tshwuka. “Xiqhoko xi ta pfala nhloko ya n’wampopi leyi nga tsemiwa misisi,” ku vula manana, a ri karhi a n’wayitela. “Naswona, n’wampopi u languteka a ri kahle swinene!”

Josh u tile ekamareni, a khomile jesi ra wasi.

“Ndzi ri tekile eka n’wampopi wa mina.” Ku vula Josh.
“Ndza tshemba n’wampopi wa wena u ri lava ngopfu
ku tlula wa mina.” U nyikile manana jesi ra wasi, leri a
nga ri ambexa n’wampopi.

Marie a ha hlundzukile, kambe u tekile n'wampopi a n'wi khoma. “Ndzi khomele hi ku ndzi te u bihile! Ndza ku rhandza a swi na mhaka leswaku u languteka njhani,” a vula. U vukarhile n'wampopi wa yena.

Ku hlaya ka 1

Xana Josh u endlile yini ku onha n'wampopi wa Marie?

U tsemile misisi ya n'wampopi

Xana manana wa yena u ringete hi ndlela yihi ku lunghisa n'wampopi?

- Manana u ambexile n'wampopi xiqhoko xo tshwuka na jesi ra wasi.
- Manana u ambexile n'wampopi swiambalo ku pfala laha ku nga tsemiwa.

Hikokwalahokayini Josh a tsemile misisi ya n'wampopi.

- Hikuva u twile Marie a ku n'wampopi u dyuharile.
- Hikuva lava leswaku n'wampopi a languteka onge hi lontshwa.
- Hikuva lava ku endlela sesi wa yena swilo swa kahle.

Ku hlaya ka 2

Xana Josh u endlile yini endzhaku ka loko a tsemile misisi ya n'wampopi?

U yimile na lero yima yimela Marie a vuya ekaya.

Xana Marie u titwe njhani loko a vona n'wampopi a tsemiwile misisi?

A hlundzukile ngopfu!

Hikokwalahokayini Josh a titwa hlangahlanganile?

- Hikuva ehleketa leswaku u endlela sesi wa yena swilo swa kahle.
- Hikuva ehleketa leswaku sesi wa yena u lava n'wampopi wa yena languteka onge hi lontshwa.
- Hikuva ehleketa leswaku swi ta n'wi nyanyula.
- Sesi wa yena nga nyanyukangi tanihi laha swi languterile hakona – kambe a hlundzukile swinene!

XITORI XA 4 N'WANA LONTSHWA WA KA VA NTSAKO

Nkongomelo: Mindyangu ya hina

**Mahungu ya
vundzhaku**

- Xitori lexi i xitori xo ka xi nga ri ntijiso.
- Xi humelela eAfrika-Dzonga.
- Xi humelela hi siku rolero.
- Xitori lexi xi ta pfuna vadyondzi va wena ku twisisa ku antswa leswaku hi nga titwa hi vilela na ku tsaka hi nkarhi wun'we.

**Tipoyinti leti u nga ti
avelaka na vadyondzi**

- Vanhu va nga twa swilo swo tlula xin'we hi nkarhi wun'we.
- Ku cinca ku nga chavisa, ku tsakisa kumbe swi va hinkwaswo hi nkarhi wun'we. Ku va na n'wana lontshwa endyangwini i ku cinca lokukulu naswona swi nga tisa matitwelo yo tala yo hambanahambana.
- Ku vulavula hi matitwelo lawa swi nga hi pfuna leswaku hi titwa hi antswa.

Qhinga ra Ntwisiso: Endla mikumbetelo

- I yini: Ku ringanyeta swilo leswi mutsari a nga swi hlamuseriki hi ku kongoma, hi ku tirhisa swipfunaxitshunxo eka xitori.
- Hikokwalahokayini hi swi tirhisa: Ku twisisa tinhlamuselo leti dzikeke na mahungu lama tumbetiweke.
- Xi pfuna njhani: Swi ku pfuna ku fikelela nghimeto loko u ri karhi u hlaya, na ku twisisa xitori na swimunhuhakwa ku antswa.

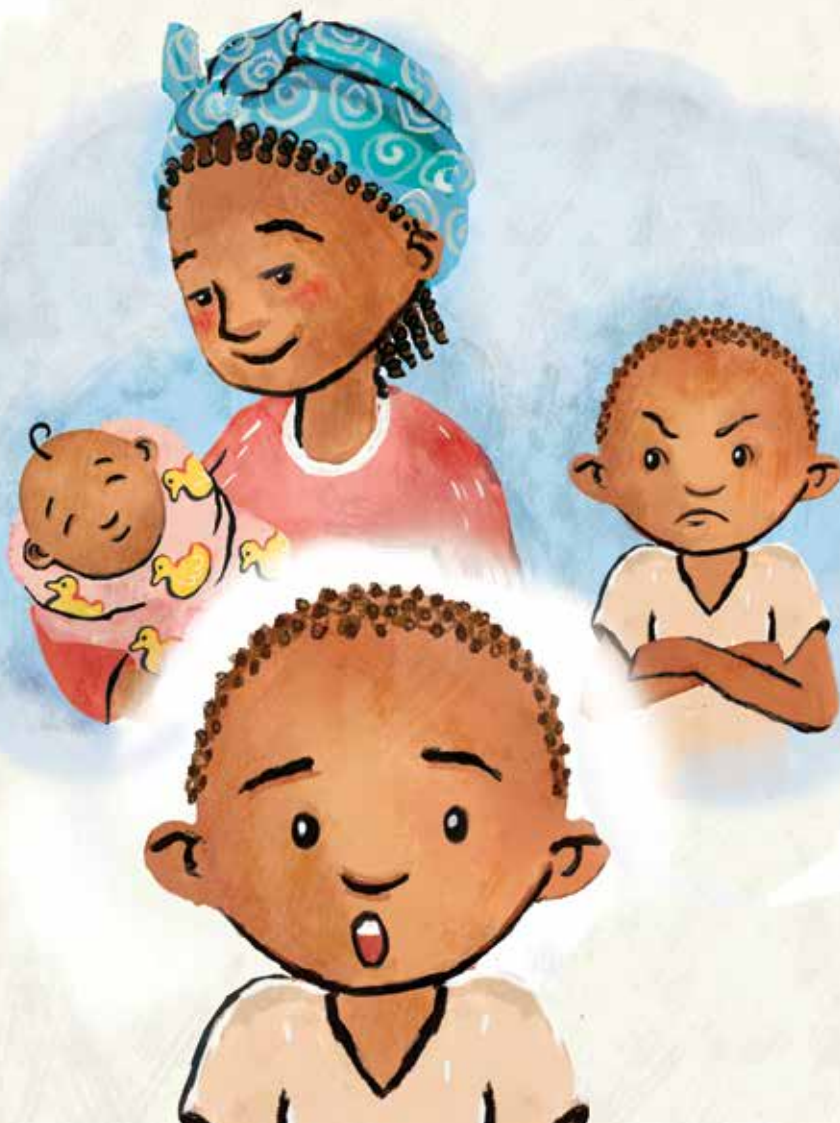
Ku tirhisa qhinga leri:

Pheji na ndzimana	Hlaya	Vula
43, 4	“Un’wana na un’wana nga tlangisa n’wampopi! U ta swi kota njhani ku tlanga na n’wana loko u nga tlangisi n’wampopi?”	Ndzi ehleketa leswaku kokwana u vona swi ri swa nkoka leswaku Ntsako a tiva ndlela yo pfuna loko n’wana lontshwa fika.
45, 1	Lexi landzelaka, kokwana u kombile Ntsako ku cinca lerhi. U te na malerhi yo hlawuleka yo ringana n’wampopi, leswaku Ntsako a ta titoloveta hi wona!	Ndzi ehleketa leswaku kokwana u tiva swo tala hi ndlela yo khathalela kumbe ku hlayisa n’wana. U dyondzisa Ntsako hi ku tirhisa xipopana xa yena lexintshwa.

A ku lo sala vhiki leswaku ku beburiwa xisesana xa Ntsako.

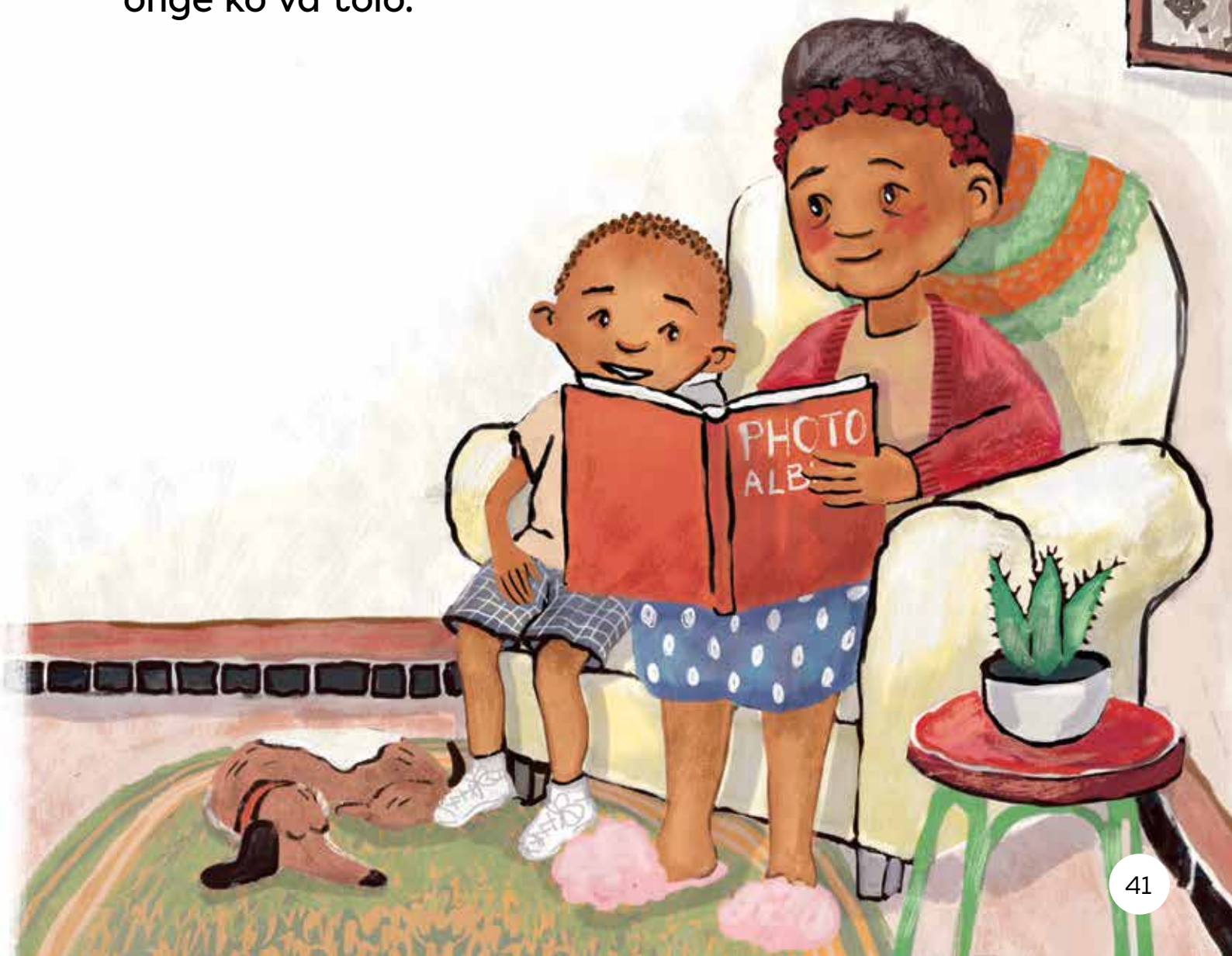
Mikarhi yin'wana, Ntsako a titwa vilela. A nga ri na buti kumbe sesi - a ri n'wana ri yexe. Ntsako a vilela hi ku swi ta va njhani ku va na ricece. A vilela hi ku swi ta va njhani ku va na sesi.

Kambe mikarhi yin'wana, Ntsako a titwa a nyanyukile. Ntsako a titwa a nyanyuriwa ngopfu hileswaku kokwana wa xisati wa yena a ta va endzela. Tatana wa Ntsako u n'wi byerile leswaku kokwana u ta tshama tin'hwetitinhari hinkwato, tanihileswi a nga endlisa xiswona loko Ntsako a beburiwa!

“I ntolovelovelo wa nkoka ku va kokwana a tshama ku fikela nkava wa n'wana wu wa!” ku hlamusela tatana wa Ntsako.

“Ndzi tsundzuka siku leri wa wena wu nga wa hi rona onge ko va tolo.”

Loko Ntsako na tatana wa yena va hlangana na kokwana wa xisati exitichini xa mabazi, Ntsako a nyanyukile. U tsutsumile ku ya vukarha kokwana wa yena.

“Ntsako wa mina! Xana a wu tsakangi ku va buti lonkulu?” ku vutisa kokwana wa xisati.

“A ndzi swi tivi,” ku vula Ntsako, “A ndzi swi tivi leswaku ndzi endla yini na n’wana.”

Loko va fika ekaya, kokwana u vitanile Ntsako.

“Ndzi ku tele na nyiko yo hlawuleka!” ku vula kokwana. U humesile n’wampopi ebegeni ya yena kutani a nyika Ntsako.

“A ndzi ehleketa leswaku n’wampopi i wa vanhwanyana ntsena?” ku vula Ntsako.

“I miehleketo ya xikhale yoleyo,” ku hleka kokwana. “Un’wana na un’wana a nga tlangisa n’wampopi! U ta swi kota njhani ku tlanga na n’wana loko u nga tlangisi n’wampopi?”

Xosungula, kokwana u kombile Ntsako ku khoma na
ku mbuwetela n'wana.

“U fanele u khoma nhloko ya n'wana, hikuva nhamu ya
yena a yi si tiyela!” ku vula kokwana.

Lexi landzelaka, kokwana u kombile Ntsako ku cinca lerhi. U tile na malerhi yo hlawuleka yo ringana n'wampopi, leswaku Ntsako a ta titoloveta hi wona! "U fanele u tirha hi ku hatlisa na hi vukheta loko u cinca lerhi, hikuva vana va tshukuvanya no rila!" ku vula kokwana.

Hiloko kokwana komba Ntsako ku phutsela n'wana hi xinkumbana. “Vana va rhandza ku phutseriwa va tiya loko va ha ri vatsongo,” ku vula kokwana.

Kokwana na Ntsako va titolovetile.

“U ta va buti lonkulu wa kahle,” kokwana a n’wayitela.

Ntsako a swi tiva leswaku sweswi a fanele ku tsaka,
kambe wa ha titwa a vilelanyana.

“Kokwana, ku ta humelela yini loko manana o rhandza
n’wana ku tlula mina?” ku vutisa Ntsako.

Kokwana u tekile voko ra yena vukarha Ntsako. “Hi
na rirhandzo ro ringanela eka n’wina vambirhi. U nga
tshuki u vilela hi sweswo!”

Kusukela kwalaho, Ntsako a titwa tsakile.

Ku hlaya ka 1

I mani loyi a nga ta ku ta endzela Ntsako?

Kokwana wa yena u tile ku ta endzela Ntsako.

Xana kokwana u tele na Ntsako nyiko ya njhani?

U n'wi terile na n'wampopi.

Hikokwalahokayini kokwana tele na Ntsako n'wampopi lontshwa?

- Hikuva a lava ku tela na Ntsako nyiko.
- Hikuva van'wampopi i va vanhu hinkwavo - kungari vanhwanyana ntsena.
- Hikuva a lava ku komba Ntsako ku hlayisa ricece.
- Hikuva ku tlanga na n'wampopi hi yona ntsena ndlela yo dyondza ku hlayisa n'wana.
- Hikuva lava Ntsako a titoloveta ku hlayisa n'wana.

Ku hlaya ka 2

Xana kokwana u ta tshama nkarhi wo fika kwihi?

U ta tshama tin'hwetitinhharhu.

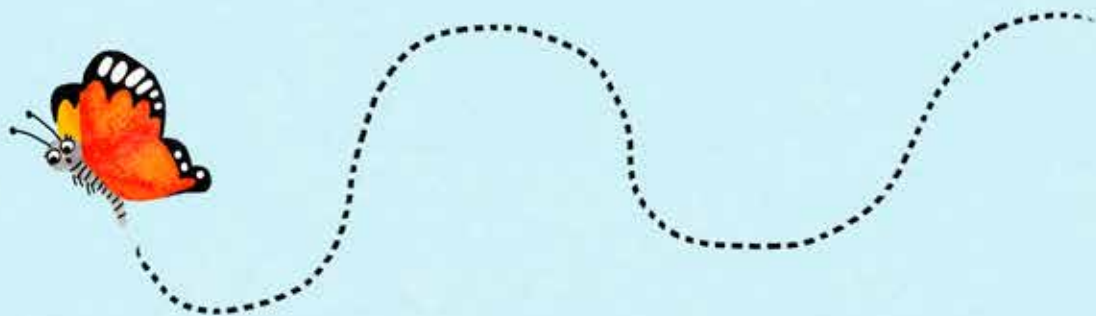
Xana kokwana wa Ntsako u n'wi kombile ku endla yini?

U n'wi kombile ku:

- khoma na ku mbuwetela n'wana.
- cinca lerhi.
- phutsela n'wana hi xinkumbana.

Hikokwalahokayini Ntsako a titwa tsakile ntsena eku heteleleni ka xitori?

- Hikuva twa swi kota ku hlayisa ricece.
- Hikuva se a swi tiva ku hlayisa ricece.
- Hikuva titwa onge u ta va buti lonkulu wa kahle sweswi!
- Hikuva swi nga n'wi vilerisi ku va manana na kokwana wa yena va rhandza ricece ku tlula yena.

XITORI XA 5

BUKU LEYINTSHWA YA BOHLALE

Nkongomelo: Ha hlaya

Mahungu ya vundzhaku

- Xitori lexi i xitori xo ka xi nga ri ntiyiso.
- Xi humelela eAfrika-Dzonga.
- Xi humelela hi siku rolero.
- Xitori lexi xi ta pfuna vadyondzi va wena ku twisisa ku antswa nongoti/mhaka ya ku khunguvanyeka.

Tipoyinti leti u nga ti avelaka na vadyondzi

- Tibuku ti nga hi yisa etindhawini leti hi nga ta ka hi nga ti endzeli evuton'wini bya ntiyiso. Bohlale u kuma leswi eka xitori lexi.
- Bohlale u dyondza ku lehisa mbilu na ku va na langutelo lerinene loko swilo swi nga ri leswi a swi languterile.
- Buku ya yena leyintshwa yi n'wi pfuna ku va na mianakanyo leyi pfulekeke swinene magelana na ku endla swilo swo hambanahambana.

Qhinga ra Ntwisiso: Endla mikumbetelo

- I yini: Ku ringanyeta swilo leswi mutsari a nga swi hlamuseriki hi ku kongoma, hi ku tirhisa swipfunaxitshunxo eka xitori.
- Hikokwalahokayini hi swi tirhisa: Ku twisisa tinhlamuselo leti dzikeke na mahungu lama tumbetiweke.
- Xi pfuna njhani: Swi ku pfuna ku fikelela nghimeto loko u ri karhi u hlaya, na ku twisisa xitori na swimunhuhatwa ku antswa.

Ku tirhisa qhinga leri:

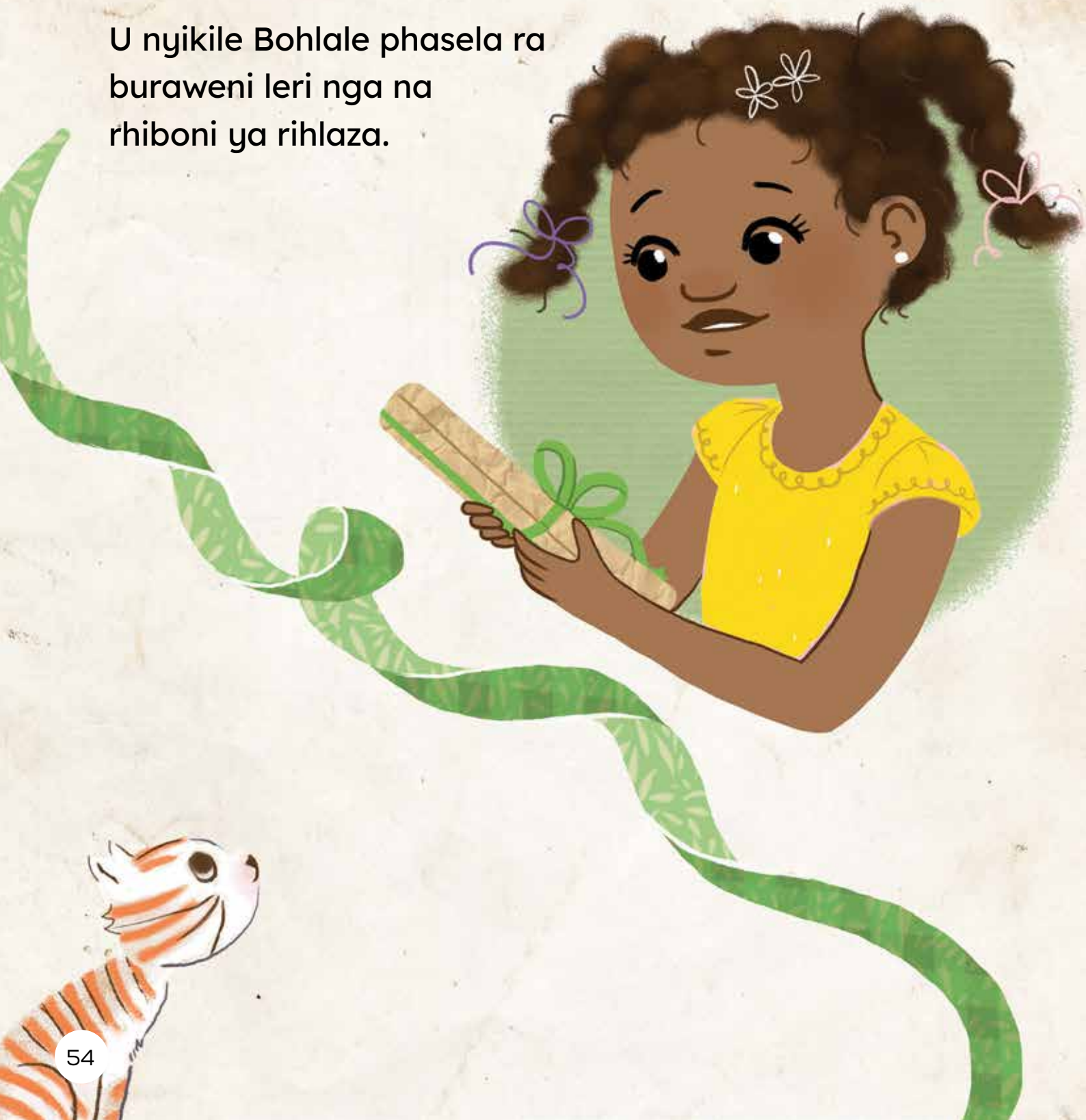
Pheji na ndzimana	Hlaya	Vula
56, 1	“Leswi a swi hlekisi!” ku ehleketa Bohlale. U tsutsumerile ehandle ku ya tlanga. U hlongorisile phaphatana leri a ri haha empfhukeni.	Ndzi ehleketa leswaku Bohlale a nga tsakangi ngopfu hi buku ya yena eku sunguleni. A nga swi languti hambi ku ri ku swi languta kutani a huma ya tlanga ematshan’weni ya sweswo.
62, 1	Emakumu, u langutile ehansi ka mubedo wa yena. “Yoo,” a vula. “A ndzi ehleketa leswaku ndzi ku lahlile!”	Ndzi ehleketa leswaku Bohlale wa yi tsakela buku ya yena sweswi, hikuva u titwa tela hi ku chava loko a nga yi kumi.

Hahani wa Bohlale u tile ku ta va endzela endzhaku ka nkarhi wa yena wo wisa. Loko hahani wa Bohlale a famba, u n'wi nyikile phasela ra buraweni.

“A ndzi lava ku rivala!” a vula, “Ndzi ku tele na swin'wana.”

U nyikile Bohlale phasela ra buraweni leri nga na rhiboni ya rihlaza.

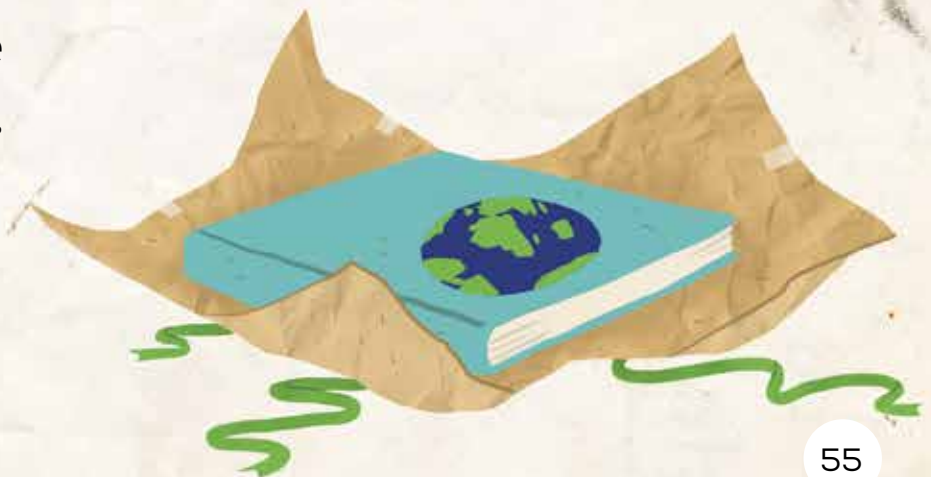

“Leswi a swi hlekisi!”
ku ehleketa Bohlale. U
tsutsumerile ehandle ku
ya tlanga. U hlongorisile
phaphatana leri a ri haha
empfhukeni.

U langutile
xihahampfhuka lexi a xi
haha naswona a tivutisa
leswaku xi ya kwihi.

U lavalavile maribye
eribuweni ra nambu.

“Leswi a swi hlekisi!”
ku ehleketa Bohlale. U
tsutsumerile ehandle ku
ya tlanga. U hlongorisile
phaphatana leri a ri haha
empfhukeni.

U langutile
xihahampfhuka lexi
a xi haha naswona a
tivutisa leswaku xi ya
kwihi.

U lavalavile maribye
eribuweni ra nambu.

Hiloko a twa thonsi ra mpfula exikarhi ka mahlo ya yena. Bohlale u langutile ehenhla. Xibakabaka xi ri xa ntima na mpunga.

U tsutsumerile endzeni ka yindlu. Mpfula yi sungurile ku na hi matimba.

Bohlale u yile ekamareni ra yena. U hluvurile swiambalo swa yena swo tsakama ambala tirekisuti yo kufumela, yo oma. U tshamile emubedweni wa yena langutile mpfula leyi a yi na. U yingiserile loko ri duma.

Hiloko a vona buku emubedweni wa yena. A ku ri na xifaniso xa misava eka khavhara ya buku. U hlayile vito, 'Hinkwaswo leswi nga Rhendzela Misava'.

Bohlale u pfurile pheji ro sungula. A ku ri na xifaniso xa dyiphiramidi na tikamela. "Ndzi lava ku ya kona!" a ehleketa. "Igipita." A hlaya.

Bohlale u pfurile pheji leri landzelaka. U hlayile marito, "New York". U langutile swifaniso. A ku ri na mavoni na mimovha hinkwako. A nga si tshama a vona miako yo leha hindlela leyi.

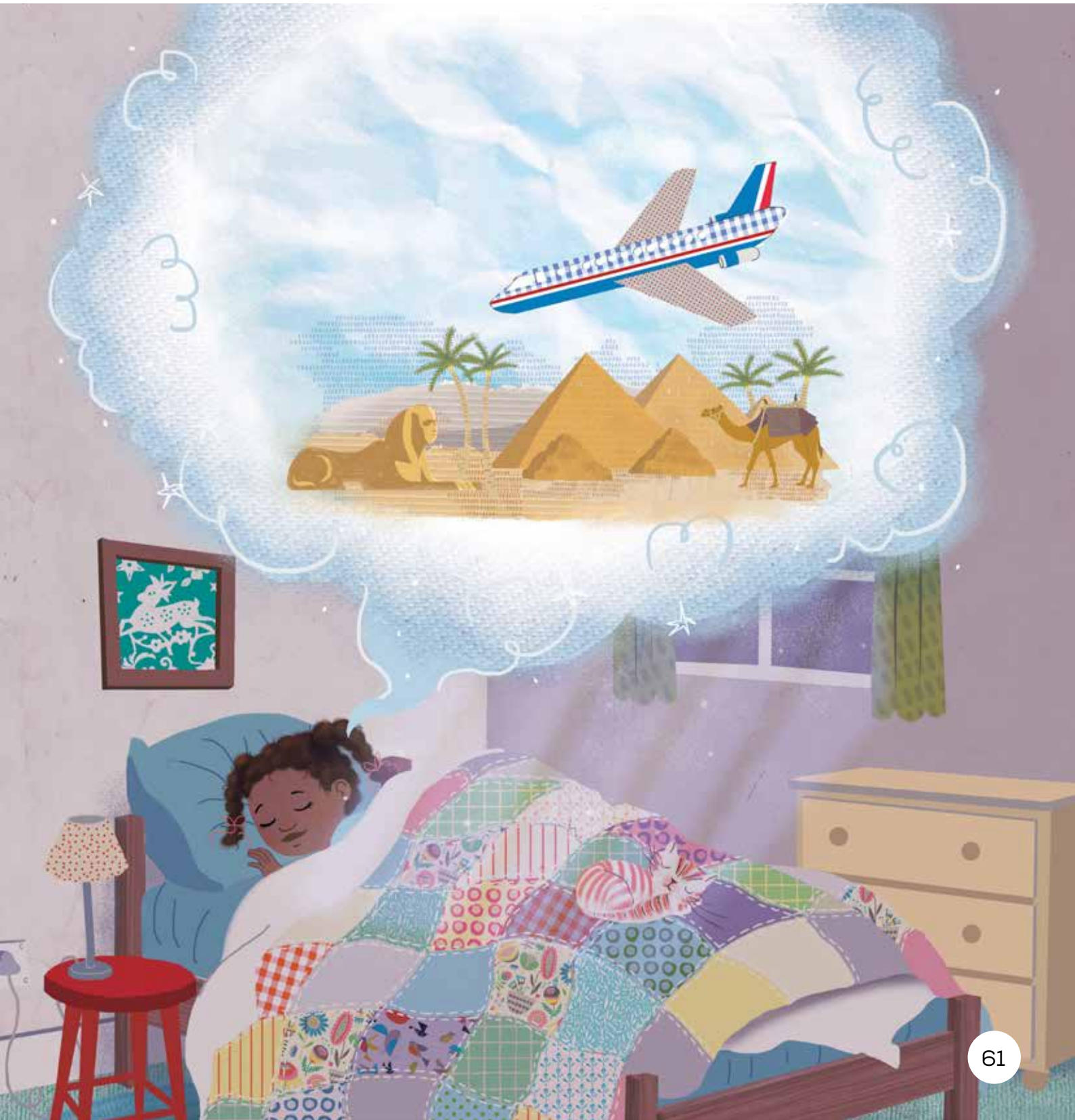

Eka pheji leri landzelaka, u vonile ntshava ya Kilimanjaro, ntshava yo leha swinene eAfrika.

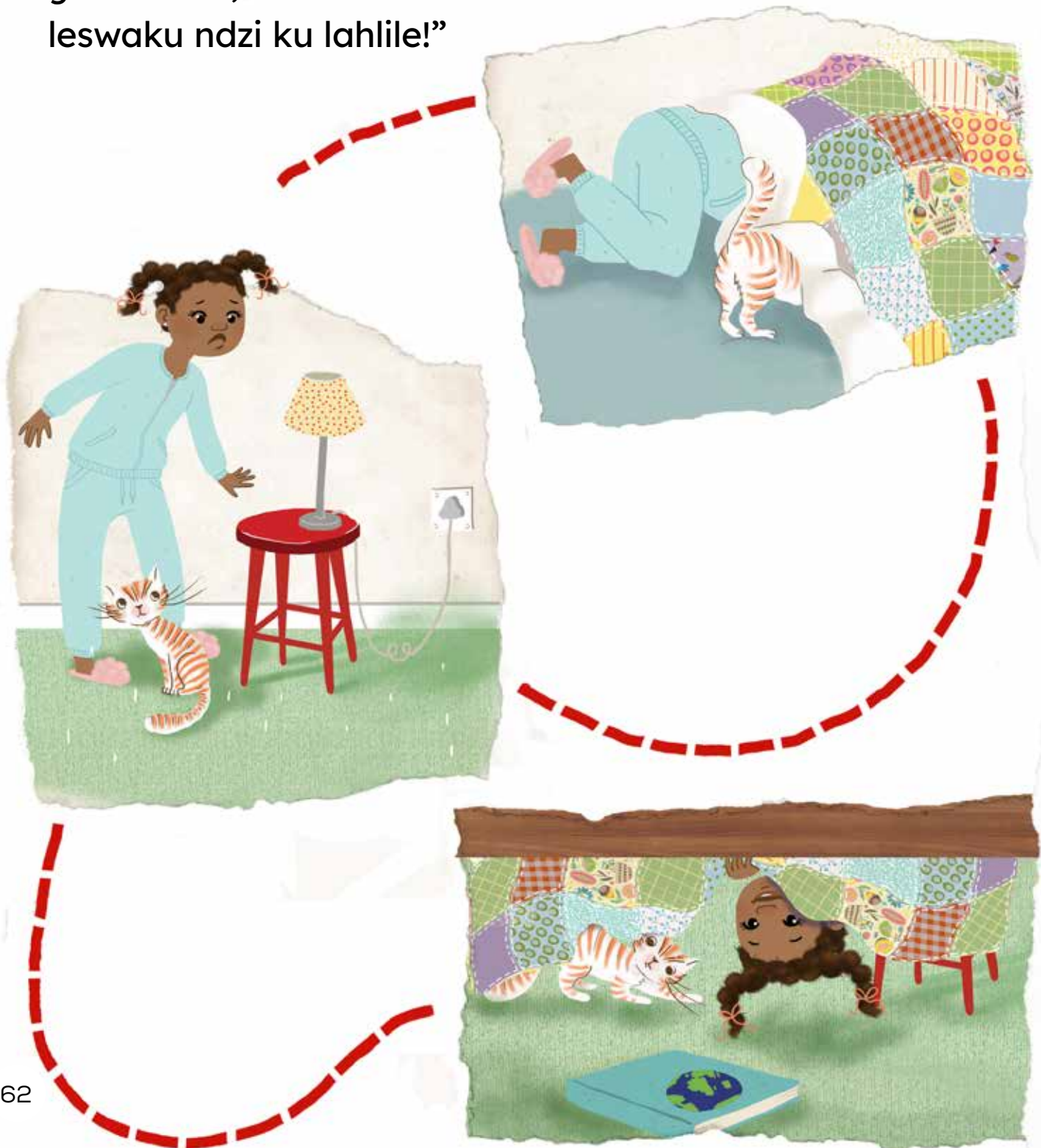

Bohlale u hlayile kufikela loko a khomiwa hi vurhongo,
buku a ya ha ri emavokweni ya yena.

Vusiku byebyo, Bohlale u lorhile hi ku haha ri endzeni
ka xihahampfhuka lexikulu.

Loko Bohlale a pfuka, buku a yi nga ha ri kona emavokweni ya yena. “Yi kwihi buku ya mina?” a ehleketa. U langutile ehansi ka swo funengeta mubedo. Buku a yi nga ri kona. U langutile eka tafula leri nga ekusuhi na mubedo wa yena. Buku a yi nga ri kona. Emakumu, u langutile ehansi ka mubedo wa yena. “Yoo,” a vula. “A ndzi ehleketa leswaku ndzi ku lahlile!”

Bohlale u basisile tintanghu ta yena na ku paka bege ya yena ya xikolo. U hoxile buku ya yena leyintshwa endzeni ka bege. Kambe u cincile miehleketo. “Ndzi lava ku khoma buku ya mina leswaku ndzi ta yi vona,” ku ehleketa Bohlale.

Ndlela hinkwayo yo ya exikolweni, Bohlale a ri karhi a pfulapfula mapheji, a ringeta ku teka xiboho xa leswaku u ta sungula hi rihi ku komba vanghana va yena.

Ku hlaya ka 1

I mani loyi a nga tisele Bohlale buku leyintshwa?

Hahani wa yena u n'wi tiserile buku leyintshwa.

Bohlale u vonile tindhawu tihi ebukwini ya yena leyintshwa?

U vonile Igipita, u vonile New York, na ntshava ya Kilimanjaro.

Xana ku titwa ka Bohlale hi buku ya yena leyintshwa ku cincile njhani?

- Eku sunguleni, a nga yi tsakeli buku ya yena.
- Loko a hlaya buku, u yi rhandzile! U twa tsakile hi buku ya yena loko a yi languta.
- Loko xitori xi hela, u rhandza buku leyi swinene u lava ku yi khoma hi mavoko loko a ya exikolweni.

Ku hlaya ka 2

Bohlale u lorhile hi yini?

- U lorhile hi xihahampfhuka – xo fana na lexi nga ebukwini!
- Xana u ehleketa leswaku Bohlale u titwile njhani loko a ehleketa leswaku u lahlile buku ya yena.
- Ndzi ehleketa leswaku Bohlale u titwile...

U kumbetela njhani leswaku Bohlale u rhandza buku ya yena leyintshwa eku heteleleni?

- Bohlale u tshamela ku pfula mapheji!
- Bohlale u etlerile a khomile buku emavokweni ya yena.
- Bohlale u lorhile hi buku. A nga heti ku ehleketa hileswi a nga swi vona ebukwini ya yena leyintshwa!
- Bohlale wa chuha loko a ehleketa leswaku u lahlile buku ya yena!
- Bohlale u khomile buku ya yena ya exikolweni. A nga lavi ku yi hoxa ebegeni ya yena.
- Bohlale u khomile buku ya yena leswaku a ta komba vanghana va yena hi ku olova tindhawu hinkwato to tsakisa leti nga endzeni ka buku!
- Bohlale u ehleketa hi buku ya yena ndlela hinkwayo yo ya exikolweni.

XITORI XA 6

MUSA DYONDZA KU HLAYA

Nkongomelo: Ha hlaya

Mahungu ya vundzhaku

- Xitori lexi i xitori xo ka xi nga ri ntijiso.
- Xi humelela eAfrika-Dzonga.
- Xi humelela hi siku rolero.
- Xitori lexi xi ta pfuna vadyondzi va wena ku twisisa ku antswa leswaku ku dyondza ku hlaya swi nga tika eka vana van'wana. Loko va ri karhi va tsandzeka, a va voxe. Loko va vona van'wana va ri karhi va tsandzeka, va fanele va va ni musa eka vona.

Tipoyinti leti u nga ti avelaka na vadyondzi

- Eka Giredi ya 1, hi dyondza ku hlaya hi ku dyondza mipfumawulo na ku yi hlanganisa ku vumba marito.
- Ku dyondza ku hlaya swi teka nkarhi, naswona swi nga tika swinene eka vana van'wana.
- Mikarhi yin'wana vana va titwa va ri ni tingana kumbe va khomiwa hi tingana loko va ha dyondza naswona van'wana se va hlaya kahle.

Qhinga ra Ntwisiso: Vutisa swivutiso / Tivutisa

- I yini: Ku ehleketa na ku vutisa swivutiso hi xitori loko u ri karhi u hlaya.
- Hikokwalahokayini hi swi tirhisa: Ku tshama u ri na ntsakelo na ku kuma swo tala loko u ri karhi u hlaya.
- Xi pfuna njhani: Swi endla leswaku u tshama u teke xiave naswona swi ku pfuna ku twisisa xitori ku antswa. Swi ku pfuna ku bvumba leswi nga ta humelela eka xitori.

Ku tirhisa qhinga leri:

Pheji na ndzimana	Hlaya	Vula
68, 1	Musa u endlile onge u lava ku ya exihambukelweni, kutani a hatlisa tsutsuma famba.	Ndzi tivutisa leswaku hikokwalahokayini Musa tsutsumile a huma etlilasini? Ndzi ehleketa leswaku swi vangiwa hileswi a nga swi kotiki ku hlaya mipfumawulo,, naswona nga lavi leswaku vanhu va swi tiva.
70, 1	“Loko ndzo, loko ndzo, loko ndzo...”	Ndzi tivutisa leswaku hikokwalahokayini tatana Xipalana lava ku vulavula na Musa? Ndzi ta fanela ku yisa emahlweni ndzi hlaya leswaku ndzi ta swi tiva.

Loko Musa a sungula xikolo, a xi rhandza swinene. A rhandza mudiyondzisi wa yena, tatana Xipalana. A rhandza vanghana va yena Katekani na Vongani. A rhandza ku yingisela switori.

Endzhakunyana, Musa a nga ha xi rhandzi ngopfu xikolo. A ha rhandza tatana Xipalana. A ha rhandza vanghana va yena Katekani na Vongani. A ha rhandza ku yingisela switori. Kambe Musa a twa a chava siku hinkwaro exikolweni hikuva a nga swi koti ku hlaya. Eku sunguleni, vana vo tala a va nga yi tivi mipfumawulo ya maletere naswona ku ri na vatsanana lava a va kota ku hlaya mavito ya vona. Kambe sweswi, Musa a twa onge hi yena ntsena loyi a nga swi kotiki. “Loko ndzo ka ndzi nga koti ku hlaya ke?” Musa a vilela. “Loko ko va na lexi nga hoxeka hi mina ke? Loko ndzo, loko ndzo, loko ndzo...?”

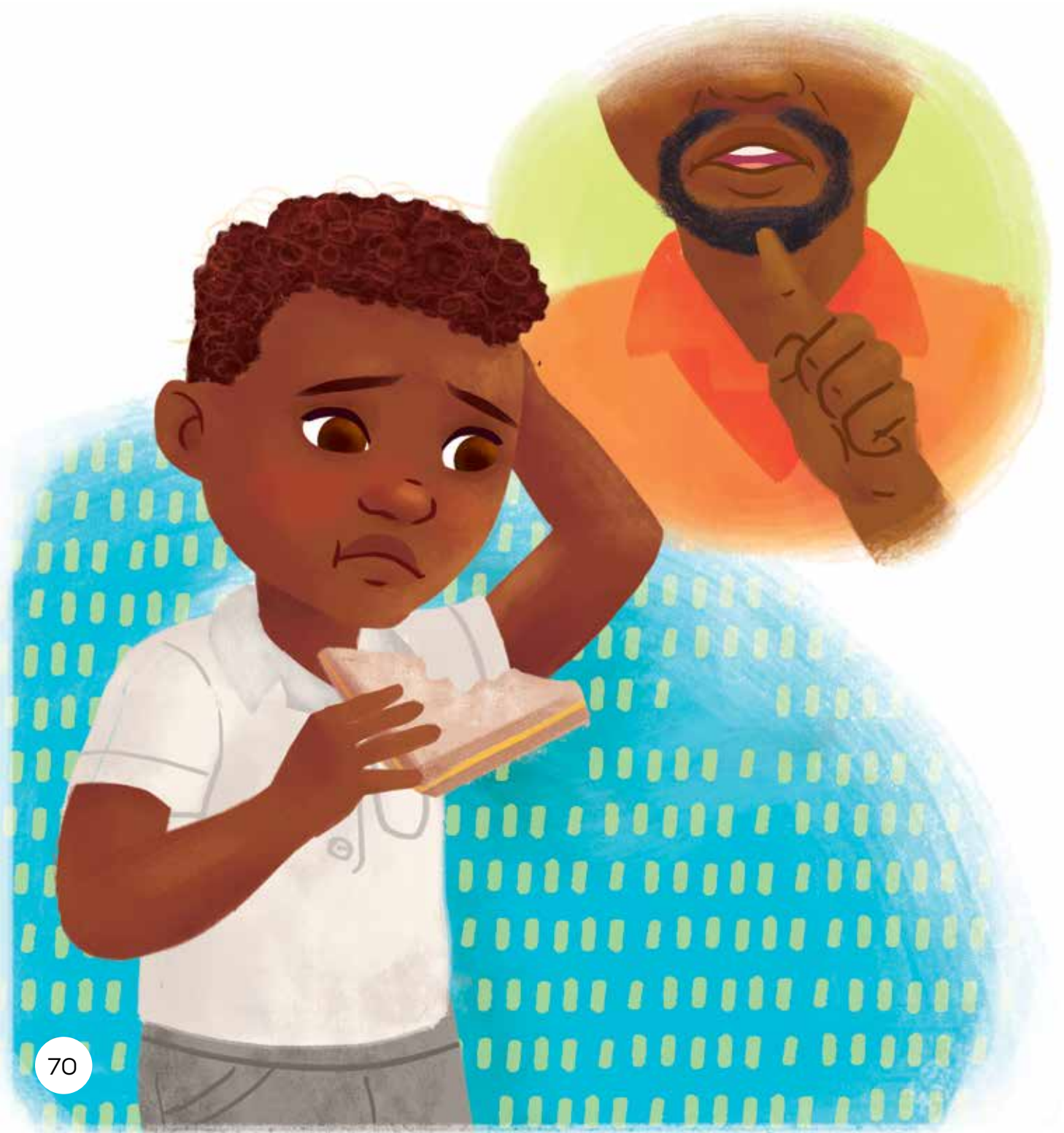
Siku rin'wana, tatana Xipalana u vitanile Musa ku ta hlaya mipfumawulo. Hi ntolovelolo, Musa a rhandza ku vitaniwa, kambe ku nga ri eka nkarhi lowu. A nga yi tivi mipfumawulo. Musa u endlile onge u lava ku ya exihambukelweni, kutani a hatlisa a tsutsuma famba.

Vhiki leri nga landzela, tatana Xipalana u vitanile Musa ku ta emahlweni ku ta hlaya rito ra ntolovelolo ra siku. Hi ntolovelolo, Musa a rhandza ku ya emahlweni ka tlilasi, kambe ku nga ri namuntlha. A nga ri tivi rito ra ntolovelolo. Musa u endlile onge khwiri ra yena ra vava, hiloko a veka nhloko ya yena ehenhla ka desiki, a ringeta ku languteka onge wa vabya.

Endzhaku ka vhiki, tatana Xipalana u kombilerile Musa ku ta ta vulavula na yena hi nkarhi wo wisa. Musa u dyile swakudya swa yena swa nanhlikanhi hi ku nonoka. Miehleketo ya yena yi tsutsuma swinene. “Loko tatana Xipalana o ndzi holovela ke? Loko o ndzi byela leswaku ndzi xiphukuphuku ke? Loko ndzo, loko ndzo, loko ndzo...?”

Musa u hetelerile a ya tshama ehansi edesikini ra tatana Xipalana nhloko ya yena yi langutile ehansi.

“Swilo yini?” tatana Xipalana a n’wi vutisa a tsakile.

Musa a languta ehenhla, a hlamarile. Tatana Xipalana a languteka a nga hlundzukungi – a ri ku n’wayiteleni.

“Ndzi lemukile leswaku u nga va u ri na ku tikeriwa hi mipfumawulo na ku hlaya marito ya ntolovelolo. Swi lulamile – hinkwerhu hi dyondza hi tindlela to hambana,” ku vula tatana Xipalana hi moya wa le hansi.

“Kambe...hi mina ntsena! Loko ku ri hi ku a ndzi nge swi dyondzi ku hlaya ke?” ku hlamula Musa.

“E-e, e-e a hi wena ntsena!” Va kona vadyondzi van’wana lava titwaka kufana na wena. Hi ta va na ntlawa wo hlawuleka swin’we. Hindlela yoleyo, ndzi nga ku pfuna ku dyondza mipfumawulo na marito ya ntolovelolo.”

Hi siku leri landzelaka, loko xikolo xi humile, Musa u tshamile exitulwini xa yena loko lavan'wana va muka. U langutile ematlhelo. Nhlamulo na Matimu a va ha tshamile na vona. U n'wayiterile loko a va vona.

Tatana Xipalana u va vitanile ku ta tshama emeteni emahlweni. U va kombile mipfumawulo yinharhu: /m/ /p/ na /a/. Va titolovetile ku hlaza mipfumawulo leyi ko hlayanyana. Kutani, u vekile mipfumawulo ehansi emeteni. “Musa, u nga tirhisa mipfumawulo leyi ku aka rito ‘ma’?” a vutisa.

Musa a yi tiva mipfumawulo leyi. Xosungula u tekile ‘m’ a hlaya mpfumawulo /m/. Hiloko a teka khadi ra ‘a’ kutani a hlaya mpfumawulo /a/. U vekile ‘a’ ekusuhi na ‘m’. Hiloko a twarisa rito: /m/ /a/ - ma.

“U muhlayi!” Tatana Xipalana a vula hi ku tsaka.

Emakumu ka dyondzo, Nhlamulo, Matimu na Musa va tsutsumerile erivaleni ra mitlango swin'we. Va tlanga ku fikela loko nhloko ya xikolo a huma ehofisini ya yena a va byela ku muka ekaya ku nga si va na xinyama.

Loko a ri karhi a ya ekaya, Musa a tsakile ngopfu.
“Loko ndzo va muhlayi wo antswa etlilasini ke? Loko
ndzo endla vanghana lavantshwa ke? Loko ndzo, loko
ndzo, loko ndzo...?”

Ku hlaya ka 1

Xana tatana Xipalana u hlanganile njhani na Musa na vadyondzi lavan'wana lava va lava ku pfuniwa ko engetela?

U hlanganile na vona loko xikolo xi humile.

I va mani vadyondzi lavan'wana lava va lava ku pfuniwa hi ku hlaya?

Nhlamulo na Matimu na vona va lava ku pfuniwa hi ku hlaya.

- Hikokwalahokayini Musa a nga ha xi rhandzi xikolo?
- Hikuva nga koti ku hlaya.
- Hikuva twa chava siku hinkwaro exikolweni hikuva nga koti ku hlaya kufana na vadyondzi lavan'wana.
- Hikuva vilela leswaku a nge pfuki a dyondzile ku hlaya.
- Hikuva vilela leswaku swin'wana swi nga va swi hoxekile hi yena.
- Hikuva ehleketa leswaku tatana Xipalana u ta n'wi holovela loko a ta tiva leswaku a nga swi koti ku hlaya.
- Hikuva ehleketa leswaku hi yena mudyondzi a ri yexe loyi a tsandzeka ku hlaya.

Ku hlaya ka 2

Xana Musa a ehleketa leswaku tatana Xipalana u ta titwa njhani loko a kuma leswaku Musa a nga swi koti ku hlaya?

A ehleketa leswaku tatana Xipalana u ta hlundzuka.

Xana u ehleketa leswaku Musa u ta titwa njhani hi xikolo sweswi?

Ndzi ehleketa leswaku u ta titwa...hikuva...

- Hikokwalahokayini u ehleketa leswaku tatana Xipalana lava ku hlangana na Musa loko xikolo xi humile?
- Hikuva lava ku nyika Musa mpfuno wo engetela.
- Hikuva swi vona leswaku Musa u khomiwa hi tingana. A nga swi lavi leswaku vadyondzi lavan'wana va swi lemuka leswaku Musa (na Nhlamulo na Matimu) a va tikeriwa hi ku hlaya.
- A lava ku nyika vadyondzi lava tikeriwaka nkarhi wa yena hinkwawo.
- A lava Musa, Nhlamulo na Matimu va vona leswaku i vahlayi!

XITORI XA 7 BITIRUTI LEYIKULU

Nkongomelo: Hi vulavula switori

Mahungu ya vundzhaku

- Xitori lexi i xitori xo ka xi nga ri ntijiso.
- Xi humelela eAfrika-Dzonga.
- Xi humelela hi siku rolero
- Xitori lexi xi ta pfuna vadyondzi va wena ku tiphina hi ku hlaya switori.

Tipoyinti leti u nga ti avelaka na vadyondzi

- Swin'wana leswi nga lavaka leswaku u ehleketa hi swona na kumbe ku avelana na vadyondzi va wena swi katsa leswi landzelaka:
- N'wamapurasi Baloyi u tirhisa vanhu hinkwavo na swifuwo epurasini ra yena ku n'wi pfuna ku tshovela tibitiruti.
- Swi lulamile ku kobilela ku pfuniwa. Ku tirha tanihi ntlawa swi hi pfuna ku endla swilo leswikulu leswi hi nga ta ka hi nga swi endli hi ri yexe.

Qhinga ra Ntwisiso: Anakanya

- I yini: Ku tumbuluxa xifaniso xa le miehleketsweni xa leswi humelelaka eka xitori.
- Hikokwalahokayini hi swi tirhisa: Ku endla leswaku xitori xi twakala xi ri xa ntijiso naswona xi tsakisa.
- Xi pfuna njhani: Swi ku pfuna ku twisisa leswaku swimunhuhata na tindhawu swi languteka njhani naswona swi endla leswaku xitori xi va lexi twisisekaka kahle.

Ku tirhisa qhinga leri:

Pheji na ndzimana	Hlaya	Vula
83, 1	N'wamapurasi Baloyi u kokile na ku koka na lero koka kambe bitiruti leyikulu a yi ala ku tsuvuka.	Ndzi vona hi mahlo ya mianakanyo n'wamapurasi Baloyi a ri karhi a kokakoka. Ndzi n'wi vona ri karhi a konya. U sungula ku dzuka nyuku!
86, 1	N'wamapurasi Baloyi, manana Rhandzu, Nsovo na mbyana va ringetile ku tsuvula bitiruti leyikulu. Va kokile na ku koka lero na koka kambe bitiruti a yi ala ku tsuvuka!	Ndzi vona hi mahlo ya mianakanyo mbyana yi ri karhi yi bongela hi ku vilela loko a ri karhi a yi kokakoka.

N'wamapurasi Baloyi a tshama epurasini ra yena ro saseka eVhenda, na nsati wa yena, manana Rhandzu. N'wamapurasi a tsakile hikuva misava ya le purasini ra yena yi nonile, naswona hi lembe rolero, mpfula yi nile kahle. N'wamapurasi Baloyi na manana Rhandzu a va tsakile hi ntshovelo.

Siku rin'wana, loko nkarhi wu fikile, N'wamapurasi Baloyi u yile exirhapeni xa yena xa matsavu. “I nkarhi,” ku vula N'wamapurasi Baloyi. “Ndzi ta tshovela matsavu ya mina.”

N'wamapurasi Baloyi u tsuvurile tinyala. U cerila mazambhala. U tsuvurile tikherotsi. U tsuvurile tibitiruti. Kambe bitiruti yin'we a yi tsuvukangi! A yi ri yikulu, bitiruti leyikulu swinene. A ku ri dyibitiruti!

N’wamapurasi Baloyi u kokile na ku koka na lero koka kambe bitiruti leyikulu a yi ala ku tsuvuka.

“Ndzi lava ku pfuniwa,” ku vula n’wapurasi. U vitanile nsati wa yena, manana Rhandzu.

N’wamapurasi Baloyi na manana Rhandzu va ringetile ku tsuvula bitiruti leyikulu. Va kokile na ku koka na lero koka kambe bitiruti a yi ala ku tsuvuka!

“Hi lava ku pfuniwa,” ku vula manana Rhandzu. U vitanile Nsovo, mufana wa yena.

N’wamapurasi Baloyi, manana Rhandzu na Nsovo va tsuvurile bitiruti leyikulu. Va kokile na ku koka lero na koka kambe bitiruti a yi ala ku tsuvuka!

“Hi lava ku pfuniwa,” ku vula Nsovo. U vitanile mbyana ya vona.

N’wamapurasi Baloyi, manana Rhandzu, Nsovo na mbyana va ringetile ku tsuvula bitiruti leyikulu. Va kokile na ku koka lero na koka kambe bitiruti a yi ala ku tsuvuka!

“Hi lava ku pfuniwa,” ku vula mbyana. Yi vitanile ximanga.

N’wamapurasi Baloyi, manana Rhandzu, Nsovo, mbyana na ximanga va ringetile ku tsuvula bitiruti leyikulu. Va kokile na ku koka lero na kona kambe bitiruti a yi ala ku tsuvuka!

“Hi lava ku pfuniwa,” ku vula ximanga. Xi vitanile kondlo.

N'wamapurasi Baloyi, manana Rhandzu, Nsovo, mbyana, na ximanga na kondlo va ringetile ku tsuvula bitiruti leyikulu.

Va kokile na ku koka na lero koka na lero tsuvula lero na K-O-O-O-O-K-K-K-A-A...

Hiloko dyibitiruti dyi tsuvuka!

“Ndzi swi kotile!” ku huwelela kondlo. “Ndzi tsuvurile dyibitiruti!”

Vusiku byebyo, hinkwavo va tiphinile hi ku dya matsavu. Loko va ri karhi va dya, va hlekisiwile hi dyibitiruti na kondlo ra matimba!

Ku hlaya ka 1

Xana i yini lexi alaka ku tsuvuka.

I dyibitiruti ledyikulu.

Xana i mani a pfunetaka ku tsuvula bitiruti?

N’wamapurasi Baloyi, manana Rhandzu, Nsovo, mbyana, ximanga, na kondlo.

Endla onge u vona swimunhuhatwa hinkwaswo exitorini swi ri karhi swi tsuvula lero na tsuvula. Xana u ehleketa leswaku i kondlo leri nga tsuvula bitiruti?

Hikokwalahokayini u ku hi swona kumbe hikokwalahokayini u ku a hi swona?

- Ndzi ehleketa leswaku i kondlo hikuva hinkwavo va tsuvurile lero na tsuvula kambe bitiruti yi tsuvukile loko kondlo ri pfuneta.

KUMBE

- A ndzi tshembi leswaku i kondlo ri ri roxe hikuva hinkwavo va pfunetile. A ku ri hinkwavo lava va tsuvula swin’we leswi nga endla leswaku bitiruti yi hetelela yi tsuvukile!

Ku hlaya ka 2

Hikokwalahokayini N’wamapurasi Baloyi a tsakile?

Hikuva misava ya le purasini ra yena yi nonile, na mpfula yi nile kahle.

Xana u ehleketa leswaku swimunhuhatwa swi titwa njhani loko swi tsuvula bitiruti?

Ndzi ehleketa leswaku a swi titwa...

Hikokwalahokayini swi hlekisa ku ehleketa leswaku kondlo ri tsuvurile dyibitiruti ledyikulu?

- Hikuva N’wamapurasi wa matimba u tsandzekile ku yi tsuvula.
- Hikuva vanhu vambirhi va matimba lavakulu va tsandzekile ku yi tsuvula.
- Hikuva hambi N’wamapurasi Baloyi, manana Rhandzu, Nsovo, mbyana, na ximanga hinkwavo va tsandzekile ku tsuvula! kondlo ri ta va ri swi kotise ku yini ri ri roxe?
- Hikuva dyibitiruti i dyikulu swinene ku tlula kondlo!

XITORI XA 8 HIKOKWALAHOKAYINI LLAMA YI TSHAMA EHENHLA

Nkongomelo: Hi vulavula switori

**Mahungu ya
vundzhaku**

- Xitori lexi i xitori xo ka xi nga ri ntijiso.
- Xitori lexi xi humelela eDzongeni wa Amerika.
- Xi humelela hi siku rolero na nkarhi lowu nga hundza.
- Xitori lexi xi ta pfuna vadyondzi va wena ku dyondza swo tala hileswi ntsheketo wu nga xiswona na ku twisisa leswaku hikokwalahokayini hi rungula mitsheketo.

**Tipoyinti leti u nga ti
avelaka na vadyondzi**

- Etindhawini tin'wana ta le Dzongeni wa Amerika, voya bya llama byi tirhisiwa ku endla swiambalo swo kufumela, swo tanihi swidloko ni tijesi.
- Eka xitori lexi, kokwana wa xisati wa Gavaza u n'wi byela ntsheketo — xitori lexi vekiweke khale swinene mayelana na tillama ta khale.
- Mitsheketo yi runguriwa hi xikongomelo xo dyondzisa tidyondzo kumbe ku hlamusela swilo swo karhi hi misava.

Qhinga ra Ntwisiso: Langutisisa ku twisisa

- I yini: Ku kambela ku twisisa ka wena loko u ri karhi u hlaya na ku yimanyana loko nchumu wo karhi wu nga ri erivaleni.
- Hikokwalahokayini hi swi tirhisa: Ku lemuka loko u nga swi twisisi na ku swi lulamisa.
- Xi pfuna njhani: Swi ku endla u tshama u ngenelerile naswona swi antswisa ku twisisa hi ku lulamisa leswi nga twisisekeki hi ku hatlisa.

Ku tirhisa qhinga leri:

Pheji na ndzimana	Hlaya	Vula
101, 1	Murisi u kongomile yin'we ya tilamasi. "Hikokwalahokayini mi titsona swakudya mi tlhela mi languta exhibakabakeni?" a vutisa. "Swikwembu swi te ndhambi leyikulu ya ta ku ta tshinya vanhu va makolo na vanhu va mona le nkoveni hala hansi. Hi rindzewile xileriso xo hlayisa vanhu lava hananaka na lava khomaka van'wana kahle lava tshamaka hala henhla va hlayisekile," ku hlamula lamasi.	Ndzi fanele ndzi ehleketa hi mhaka leyi. Xana ndza swi twisisa leswaku llama yi pfuna njhani? Ina, i xilemukiso hi ndhambi. Ndzi titwa ndzi lulamerile ku ya emahlweni ndzi hlaya.

Genoveva u tshame ehansi, a tsakisiwa hi loko kokwana wa xisati a ri karhi a endla harhana hi wulu. “U swi endlisa ku yini?” a vutisa hlamarile.

“Swikwembu swa hina swi tirhisa voya bya tilamasi ku hi endla hi kufumela eka madzanadzana wa malembe. Kokwana wa xisati wa mina u ndzi dyondzisile ku endla harhana loko ndza ha ri xinhwanyatana,” ku hlamusela kokwana wa xisati wa yena, “ku nga ri khale ndzi ta ku dyondzisa ku endla na wena.”

“Ndza kombilela, ndzi kombilela u ndzi byela hi xitori xa tilamasi ta khale,” Genoveva xavelela.

“Nakambe?” kokwana wa xisati a hleka, a basisa nkolo wa yena.

Khale ka khaleni, ku ve na nkarhi laha swikwembu swa hina swi nga rivala hi swikwembu. Swi rivele ku khensa Inti na Mama Quila, xikwembu xa dyambu na xikwembu xa n'weti leswi a swi va nyika vusiku na nhlikanhi. Swi rivele ku khensa Pachamama, manana misava, loyi a va nyika ntshovelolo wo tala. Hi nkarhi lowu wo ka wu nga ri kahle, vanhu va ve na makolo va nga khomani hi ndlela ya kahle.

I ndhawu yin'we ntsena emisaveni hinkwayo laha vanhu va kona va nga tsundzuka swikwembu, hi le tintshaveni ta Andes. Laha, vanhu va kona va tshama va ri eku khenseni, va hanana na ku khoma vanhu kahle.

Siku rin'wana, vanhu lava tshamaka hala tikweni ra tintshava va lemukile leswaku tilamasi ta vona ti cincile mikhuva wa tona wa ntolovelolo. Ematshan'wini yo dya hi ndlela ya ntolovelolo, tilamasi hinkwato ti hete nhlikanhi na vusiku ti langutile xibakabaka. Tilamasi a ti dyangi. Tilamasi a ti nwangi mati. Leswi swi humelerile masiku yo tala.

Vanhu va le tintshaveni to leha va sungurile ku vilela hi rihanyo ra tilamasi ta vona to hlawuleka. Va hlengelatanile ku kanerisana hileswi va faneleke ku swi endla.

“Ku humelela yini hi tilamasi ta hina?” wanuna un’wana vutisa nga tsakangi.

“Ndza vilela hikuva ti ta fa hi ndlala!” ku vula un’wana.

“Hi ta kufumela njhani loko hi nga ri na wulu yo huma eka tilamasi ta hina to hlawuleka?” ku vutisa mukhegula.

“Hi ta rhwala hi yini leswi hi nga ta swi tshovela emasin’wini loko hi nga pfuniwi hi tilamasi ta hina to hlawuleka?” ku vutisa n’wana wa yena wa jaha.

Vanhu va vilerile na ku tivutisa, va ri na ku navela lokukulu ka leswaku tilamasi ta vona ti nga tlhelela eka mahanyelo ya tona ya ntolovelolo.

Ek u heteleleni, murisi wo tlhariha u sukile a yima. U tlakusile mavoko ya yena ku miyeta ntshungu.

“Hi fanele hi vutisa tilamasi leswaku ku onhake yini,” a vula.

Vanhu lava va ntshungu va sungurile ku vulavulela ehansi. A ku vangi na un’we a nga ehleketa xitshunxo lexi xo olova.

Murisi u kongomile yin'we ya tilamasi.

“Hikokwalahokayini mi titsona swakudya mi tlhela mi languta exhibakabakeni?” a vutisa.

“Swikwembu swi te ndhambi leyikulu ya ta ku ta tshinya vanhu va makolo na vanhu va mona le nkoveni hala hansi. Hi rindzerile xileriso xo hlayisa vanhu lava hananaka na lava khomaka van'wana kahle, lava tshamaka hala henhla va hlayisekile,” ku hlamula lamasi.

Hi mixo lowu landzelaka, murisi lowo tlhariha u va byerile timhaka to huma eka tilamasi. U hlengeletile vanhu va hala henhla etintshaveni a ku, “Ndhambi leyikulu yi le ku teni. Loko hi lava ku hlayiseka, hi fanele hi ya eka bakwa ra le henhla eka nhlonhlorhi yo leha. Hi fanele ku rindzela kona kufikela loko ndhambi yi hela.”

Kutani, vanhu hinkwavo vo lulama va hala henhla, na tilamasi hinkwato va khandziyile va ya eka bakwa ra le henhla enhlohlorhini. Va fikile hi nkarhi. Hi mixo lowu landzelaka, gandlati lerikulu ri tile ri kukula vanhu lavo biha hinkwavo.

Kufika namuntlha, tilamasi ta yi tsundzuka ndhambi yo chavisa. Hiswona leswi nga endla leswaku tilamasi ti tsakela ku tshama kwale henhla etintshaveni.

Kokwana wa xisati u tlakurile Genoveva ehansi a n'wi yisa emubedweni wa yena.

Ku hlaya ka 1

Xana xitori lexi xi humelela kwihi?

Xitori xi humelela ePeru kumbe eBolivia, laha tilamasi ti humaka kona.

Xana hi swihi swilo swin'wana leswi tilamasi ti swi endlaka ku pfuna vanhu?

- Ti pfuna hi wulu leji kufumetaka vanhu.
- Ti rhwala mindzhwalo yo tika.

Hikokwalahokayini vanhu lava nga eka xitori va vilerile loko tilamasi ti cincile mikhuva ya tona?

- Hikuva vanhu va rhandza tilamasi ta vona naswona va lavi ku humelela swo biha eka tona.
- Hikuva tilamasi ti endla swilo swo tala swa nkoka eka vaakatiko naswona vanhu va ti lava!
- Hikuva vanhu va vilela hileswaku vutomi bya vona byi ta va njhani loko tilamasi ti nga ri kona.
- Hikuva va swi tivi leswaku va ta kufumela njhani loko tilamasi ti nga ha ri kona.
- Hikuva va swi tivi leswaku va ta rhwala njhani swa le masin'wini swa vona loko tilamasi ti nga ha ri kona.

Ku hlaya ka 2

Hi ku ya hi xikholwakholwana lexi, hikokwalahokayini tilamasi ti tsakela ku tshama ehenhla?

- Hikuva ti tsundzuka ndhambi leyi nga tshama yi ta yi teka vanhu hinkwavo vo ka va nga ri kahle.

Xana u xi rhandzile xikholwakholwana lexi ke? Hikokwalahokayini u xi rhandza kumbe hikokwalahokayini u nga xi rhandzi?

Ndzi xi rhandzile / a ndzi xi rhandzangi xikholwakholwana lexi hikuva

Hikokwalakayini kokwana wa xisati wa Gavaza a n'wi byele xitori lexi?

- Hikuva Gavaza u n'wi komberile leswaku a n'wi byela xitori lexi.
- Ku dyondzisa Gavaza hi ndhavuko / vakokwana wa vakokwana va yena.
- Ku dyondzisa Gavaza hi nkoka wa tilamasi.

KOTARA YA 2

MEPE WA AFRIKA- DZONGA

Xiperimente
xa Lulama

Kapa-N'walungu

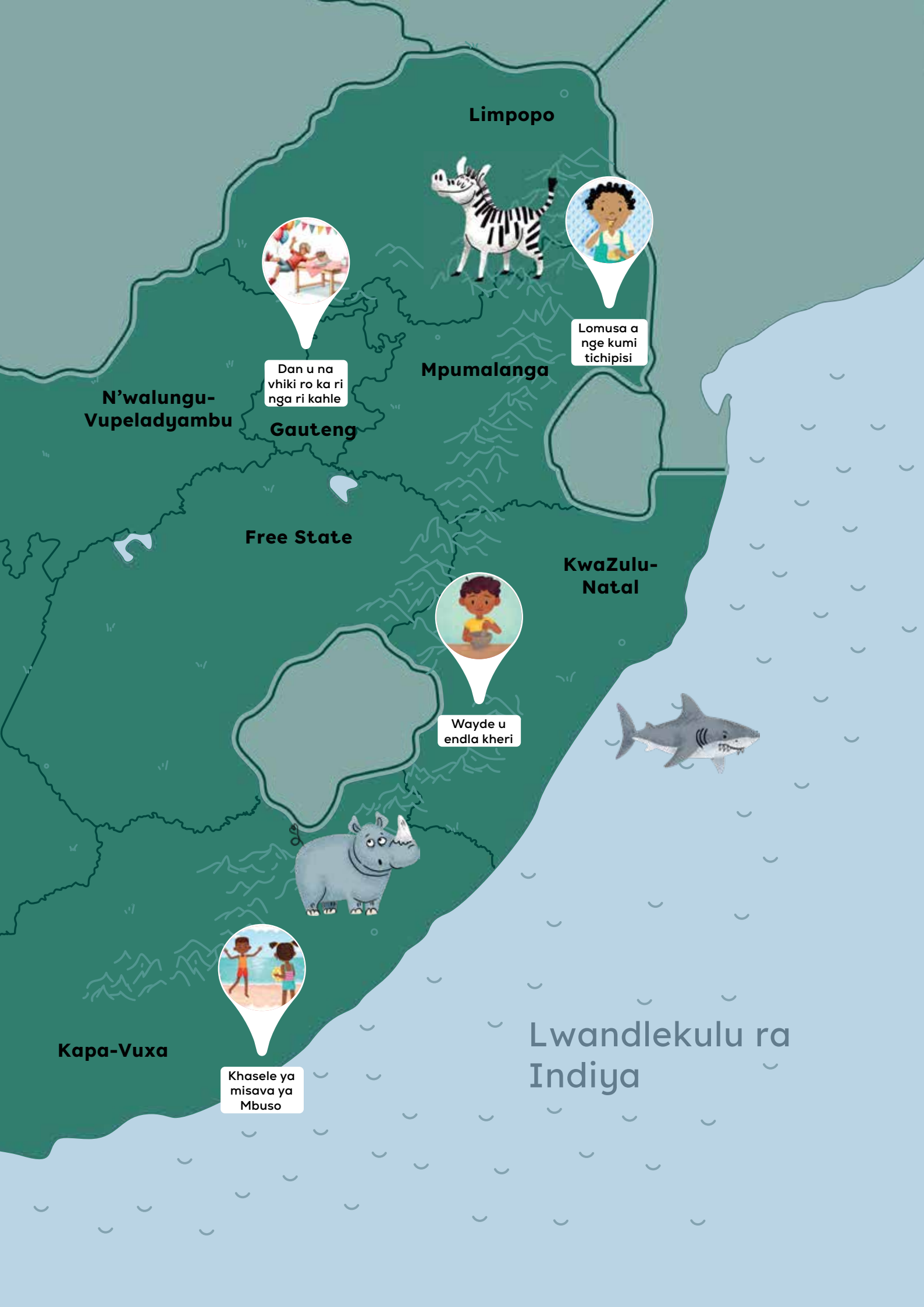
Zweli u
titwa a vilela

Kapa-Vupeladyambu

Lwandlekulu ra
Atlilantiki

Limpopo

Lomusa a
nge kumi
tichipisi

Dan u na
vhiki ro ka ri
nga ri kahle

Mpumalanga

N'walungu-
Vupeladyambu

Gauteng

Free State

Wayde u
endla kheri

KwaZulu-
Natal

Khasele ya
misava ya
Mbuso

Kapa-Vuxa

Lwandlekulu ra
Indiya

MEPE WA MISAVA

N'walungu wa
Amerika

Homu na
Musi

Lwandlekulu
ra Atlilantiki

Lwandlekulu
ra Phasifiki

Dzonga wa
Amerika

Nsawutiso
wo sungula

Exiya

Yuropa

Lwandlekulu
ra Phasifiki

Afrika

Lwandlekulu
ra Indiya

Ositireliya

Antakitika

KOTARA YA 2: SWITORI

1. Wayde u endla kheri

113

2. Lomusa a nge kumi tichipisi

127

3. Khasele ya misava ya Mbuso

143

4. Homu na Musi

157

5. Dan u na vhiki ro ka ri nga ri kahle

169

6. Zweli u titwa a vilela

185

7. Nsawutiso wo sungula

199

8. Xiperimente xa Lulama

209

XITORI XA 1

WAYDE U ENDLA

KHERI

Nkongomelo: Swakudya leswi hi swi dyaka

Vuxokoxoko bya Vundzhaku

- Xitori lexi i xitori xo ka xi nga ri ntijiso.
- Xi humelela eAfrika-Dzonga.
- Xi humelela hi siku rolero.
- Xitori lexi xi ta pfuna vadyondzi va wena ku twisisa leswaku swipfanganisiwa swi nga cinca nantswo na ku languteka loko swi swekiwile. Hi nga cinca miehleketo ya hina hi swakudya leswi hi swi rhandzaka na leswi hi nga swi rhandzeki loko hi anamisa miehleketo.

Tipoyinti leti u nga ti avelaka na vadyondzi

- Kheri i swakudya leswi endlwaka hi swipayisisi, tihuku kumbe matsavu, hakanyingi hi matamatisi na masi ya khokhonati.
- Matamatisi yo ka ya nga swekiwangi ya languteka na ku nandzika ku hambana na matamatisi lawa ya swekiweke.
- Loko matamatisi ya pfanganisiwa eka kheri, u nge koti ku vona matamatisi hi woxe - swi languteka ngopfu kufana na soso.
- Mikarhi yin'wana hi endla xiboho xa leswaku nchumu wo karhi a hi wu tsakeli hi nga si wu ringeta. Kutani loko hi wu ringeta, hi nga ha cinca miehleketo ya hina - loko hi ri na miehleketo leyi anameke.

Qhinga ra Ntwisiso: Vutisa swivutiso / tivutisa

- I yini: Ku ehleketa na ku vutisa swivutiso hi xitori loko u ri karhi u hlaya.
- Hikokwalahokayini hi swi tirhisa: Ku tshama u ri na ntsakelo na ku kuma swo tala loko u ri karhi u hlaya.
- Xi pfuna njhani: Swi endla leswaku u tshama u teke xiave naswona swi ku pfuna ku twisisa xitori ku vola. Swi ku pfuna ku vumba leswi nga ta humelela eka xitori.

Ku tirhisa qhinga leri:

Pheji na ndzimana	Hlaya	Vula
123, 2	“Ndza swi vona leswaku hikokwalahokayini ndzi nga swi tivi – a ma languteki ma ri matamatisi loko ma ri eka kheri!” a ehleketa.	Ndzi tivutisa leswaku Wayde u ta dya kheri sweswi a swi tivaka leswaku ku na matamatisi eka yona?
125, 1	A swi nandzika ngopfu. “Kumbexana a ndzi ma vengi matamatisi,” ku vula Wayde, loko a ri kerhi a nusa swakudya nakambe.	Ndzi tivutisa loko Wayde a ta cinca miehleketo ya yena hi ku dya matamatisi sweswi a swi tivaka leswaku i xiphemu xa kheri - swakudya leswi a swi tsakelaka.

Wayde a nga rhandzi ku dya matamatisi. “A ndzi nge pfuki ndzi dye matamatisi!” a vula loko manana wa yena a teka thini ra matamatisi eka xelufu a ri veka eka ximovhana xo chela swakudya evhengeleni.

“A wu swi lava ku ndzi pfuna ku endla kheri?” ku vutisa manana wa Wayde a ri karhi a chikisa swakudya.

“Ina! Ndza yi rhandza kheri!” ku hlamula Wayde. A ku ri ro sungula a pfuna manana wa yena ku endla kheri.

“Xosungula, hi fanele ku katinga tinyungu to oma hinkwato epanini,” ku hlamusela manana wa Wayde. “Swipayisisi hi swona swi endlaka kheri ya hina yi twala yi nandzika! Hlayela ntlhanu wa makamba ya tikhadamoni,” a lerisa Wayde.

Wayde u tekile ntlhanu wa makamba ya tikhadamoni eka xo chela a ti veka eka khawuntara. Manana wa yena u tisirile a ti veka eka poto ro hisa, xikan’we na khoriyanda na tinyungu ta khumini. Nuhelo wo nandzika wu tatile xitanga.

Manana wa Wayde u chele tinyungu to katingiwa
etshurini a byela Wayde ku tirhisa musi ku kandza
swipayisisi swi va mapa.

Lexi landzelaka, manana wa Wayde u chele mafurha eka pani yo katinga. Loko mafurha ma sungula ku vila, u chele swiphemu swa huku eka mafurha.

“U nga ndzi halela jinja?” a vutisa, a nyiketa Wayde xihiso na xiphemu xa jinja.

Wayde u hale jinja loko manana wa yena a ri karhi a tsemelela galiki na tinyala.

Ku nga ri khale, huku se a yi vupfile. Xikhumba xa kona a xi languteka xi omile switsongo xi tlhela xi va xa buraweni. Khwiri ra Wayde a ri sungula ku rila. Manana wa Wayde u vekile swiphemu swa nyama eka puleti. “Hi ta yi tlherisela eka kheri emakumu,” a hlamusela.

Lexi landzelaka, manana
wa Wayde u cherile tinyala
na galiki epanini yo hisa. U
pfumelela Wayde ku tirhisa
xipunu lexikulu ku hakasela
tinyala na galiki xikan'we.

Endzhaku ka timinetenyana, u cherile swipayisisi, jinja
na swimatana. Xitanga a xi ya xi nuhela ku tlula na le
kusunguleni. Nomu wa Wayde wu sungurile ku phoma
marha.

Manana wa Wayde u susile pani exitofini kutani a susa swipayisisi leswi nga pfanganisiwa a swi chela eka bilendara. Kutani a byela Wayde ku ba batheni eka bilendara kufikela loko swi hlanganile swi tiyanyana.

Manana wa Wayde u cherile huku nakambe epanini. Kutani a chela swipayisisi leswi nga pfanganisiwa ku suka eka bilendara. “Ndzi twa ndlala!” ku vula Wayde, a nantswela milomu ya yena. “Ndzi yimele ku dya kheri ya hina yo nandzika!”

Lexi landzelaka manana wa Wayde u pfurile thini ra matamatisi.

“Xana i swa yini sweswo?” ku vutisa Wayde. “Ndzi venga matamatisi! A hi nge cheli matamatisi eka kheri!” ku vula Wayde.

Manana wa Wayde u sungurile ku hleka. “Wayde, a wu tshamela ku rhandza kheri – naswona kheri yi tshama yi ri na matamatisi,” a vula. Wayde u langutile hi ku hlamala loko manana wa yena a ri karhi a chela matamatisi epanini.

Emakumu, manana wa Wayde u pfurile thini ra masi wa khokhonati. “Xana u lava ku chela na leswi?” a vutisa. Wayde u cherile masi wa khokhonati hi vukheta. U langutile mati lama ya masi ma pfala matamatisi.

“Ndza swi vona leswaku hikokwalahokayini ndzi nga swi tivi – a ma languteki ma ri matamatisi loko ma ri eka kheri!” a ehleketa.

Manana wa Wayde u pfarile pani hi xipfalu kutani a hunguta ndzilo. “Swi fanele swi vila katsongonyana. Ndzi ta ku vitana loko swi vupfile,” a vula.

Loko Wayde a endla ntirhokaya wa yena, khwiri ra yena a ri rila na nomu wa yena a wu phoma marha. “Kambe kheri yi na matamatisi eka yona! Ndzi ta swi dyisa ku yini? Ndzi venga matamatisi!” ku ehleketa Wayde, a lwa na miehleketo ya yena.

“Wayde, tana u ta twa nantswo wa kheri!” manana wa yena a n’wi vitana, a khomile nkambana. Wayde u ringetile a nga swi tsakeli kahle. Kambe ku te loko kheri yi fika eka ririmi ra yena, mahlo ya yena ma pfulekile. A swi nandzika ngopfu. “Kumbexana a ndzi ma vengi matamatisi,” ku vula Wayde, loko a ri karhi a nusa swakudya nakambe.

Ku hlaya ka 1

Xana i swakudya swihi leswi Wayde a swi venga ekusunguleni ka xitori?

Wayde u te u venga matamatisi.

Xana i swipfanganisiwa swihi leswi Wayde a nga swi chela epanini endzhaku ka matamatisi?

U cherile masi wa khokhonati epanini.

Xana Wayde u cincile njhani eka xitori?

- A ehleketa leswaku u venga matamatisi kambe emakumu u lemukile leswaku a ma bihangji ngopfu.
- U vurile leswaku a nge dyi matamatisi, kambe u tekile xiboho xo ma dya.
- A nga ta dya kheri, kambe u tekile xiboho xo yi dya.
- U cincile miehleketo ya yena hi matamatisi.

Ku hlaya ka 2

Xana Wayde u cincile miehleketo ya yena hi yini?

U cincile miehleketo ya yena hi ku dya matamatisi.

Xana hi wihi nkarhi lowu u cinceke miehleketo ya wena mayelana na nchumu wo karhi, kufana na Wayde?

Ndzi cincile miehleketo ya mina mayelana na...

U ehleketa leswaku hikokwalahokayini manana wa Wayde a n'wi komberile ku n'wi pfuna ku sweka kheri?

- Kumbe a lava ku pfuniwa ku sweka.
- Kumbe a lava Wayde a tiva swipfanganisiwa swa le ka kheri.
- Kumbe hikuva Wayde u rhandza ku dya kheri, kutani a lava a tiva leswi kheri yi endlisiwaka xiswona.
- Kumbe a ehleketa leswaku Wayde u ta cinca miehleketo ya yena hi matamatisi loko a tiva leswaku ma kona eka kheri leyi a yi rhandzaka.
- Kumbe a ehleketa leswaku swi ta tsakisa loko Wayde a lemuka leswaku matamatisi i xipfanganisiwa eka swakudya leswi a swi rhandzaka – hambileswi a swi vengaka ku ma dya!

XITORI XA 2

LOMUSA A NGE

KUMI TICHIPISI

Nkongomelo: Swakudya leswi hi swi dyaka

Vuxokoxoko bya Vundzhaku

Tipoyinti leti u nga ti avelaka na vadyondzi

- Xitori lexi i xitori xo ka xi nga ri ntijiso.
- Xi humelela eAfrika-Dzonga.
- Xi humelela hi siku rolero.
- Xitori lexi xi ta pfuna vadyondzi va wena ku dyondza swo tala hi swakudya leswi nga kahle na leswi nga riki kahle.
- Swakudya swin'wana swa nandzika kambe a swi nyiki miri wa hina leswi wu swi lavaka leswaku wu tiya.
- Xikombiso, tichipisi i swakudya swo olova leswi swekiweke. Ti endliwe leswaku ti nandzika. Ti ni munyu ni mafurha yo tala. A ti hi pfuni ku xurha nkarhi wo leha swinene.
- Swakudya swin'wana swo tanihi matandza, tinhlampfi ni timanga, swi ni nchumu lowu vuriwaka phurotheyini eka swona. Phurotheyini i xakudya lexi nga eka swakudya swin'wana lexi pfunaka ku aka misiha naswona yi endla leswaku hi tshama hi xurhile nkarhi wo leha.
- Hi fanele ku ehleketa hi swakudya leswi hi swi dyaka leswaku miri wa hina wu kuma swakudya swo aka miri leswi wu swi lavaka leswaku wu tshama wu hanye kahle naswona wu tiyile.

Qhinga ra Ntwisiso: Anakanya

- I yini: Ku tumbuluxa xifaniso xa le miehleketsweni xa leswi humelelaka eka xitori.
- Hikokwalahokayini hi swi tirhisa: Ku endla leswaku xitori xi twakala xi ri xa ntijiso naswona xi tsakisa.
- Xi pfuna njhani: Swi ku pfuna ku twisisa leswaku swimunhuhatwa na tindhawu swi languteka njhani naswona swi endla leswaku xitori xi va lexi twisisekaka kahle.

Ku tirhisa qhinga leri:

Pheji na ndzimana	Hlaya	Vula
130, 1	“Xana u n’wi nyikela yini sweswo?” ku vutisa Hahani Sophia.	Ndzi vona hi mahlo ya mianakanyo hahani Sophia a languteka a hlamarile loko tatana wa Lomusa a n’wi nyika phakiti ra tichipisi!
132, 2	Nkarhi wolowo, vanhwanyana vambirhi va le ka Giredi ya 4 lava a va hundza va sungurile ku hleka va tipfale tinhompfu. “U nuha ku nyangatsa!” un’wana wa vanhwanyana a huwelela. Hi ku hatlisa Lomusa u ttheriserile tinhlampfi endzeni ka pulasitiki ra yena.	Ndzi vona hi mahlo ya mianakanyo Lomusa a ringeta ku fihla tinhlampfi ta yena hi ku hatlisa! U fanele a titwa a khomiwe hi tingana.

Lomusa u ngehenile exitangeni, a lulamerile ku ya exikolweni. Tatana wa yena a tshamile etafuleni na sesi wa yena, loyi a va endzerile kusuka eMaputo. Tatana wa Lomusa u langutile xikombankarhi. “I nkarhi wa wena wo famba!” a vula. U pfurile khabodo ra le xitangeni a nyika Lomusa phakete ra xilamula ra tichipisi leswaku a ta ya khomisa hi wona.

“Xana u n’wi nyikela yini sweswo?” ku vutisa Hahani Sophia. “Wa swi tiva leswaku a swi aki miri Luis!” Tatana wa Lomusa a langutile sesi wa yena, a hlamarile.

“Kambe vana hinkwavo va dya swona!” a vula.

“E-e Luis! U fanele ku nyika Lomusa swo khomisa leswi nga na tiphurotheni! Swi ta n’wi pfuna ku yingisela hi vukheta etlilasini. Naswona, swi ta n’wi pfuna ku tshama a xurhile nkarhi wo lehanyana!”

“Kambe, a hi na swona swo khomisa swo fana na sweswo!” ku hlamula tatana wa Lomusa.

Hahani Sophia u tekile bege ya yena a humesa xipulasitikana lexi a xi ri na swinhlampfana swo omisiwa. “Leswi swa nandzika naswona swi aka miri!” ku vula Hahani, a ri karhi a n’wi nyika xipulasitikana a n’wi tekela tichipisi.

Hi nkarhi wo wisa, Lomusa u humesile xipulasitikana xa yena xa tinhlampfi a sungula ku dya. “Hmm! Leswi swa nandzika,” a ehleketa.

Nkarhi wolowo, vanhwanyana vambirhi va le ka Giredi ya 4 lava a va hundza va sungurile ku hleka va tipfale tinhompfu. “U nuha ku nyangatsa!” un’wana wa vanhwanyana a huwelela. Hi ku hatlisa Lomusa u ttheriserile tinhlampfi endzeni ka pulasitiki ra yena.

Loko xikolo xi humile, Lomusa u tlheriserile Hahani Sophia swinhlampfana swo omisiwa. “Vanhwanyana van’wana va te ndza nuha loko ndzi dya leswi,” ku vula Lomusa. “A ndza ha lavi ku famba na swona exikolweni.”

Hi mixo lowu landzelaka, Lomusa u komberile tichipisi eka tatana wa yena leswaku a ta famba na tona exikolweni. U pfurile khabodo ra le xitangeni a n'wi nyika phakete.

“Xana u n’wi nyikela yini sweswo?” ku vula Hahani Sophia. “Ndzi ku byerile leswaku a swi aki miri Luis! U fanele u n’wi nyika swo khomisa leswi nga na tiphurotheni!” Hahani Sophia a langutalanguta exitangeni. A ku ri na poto exitofini na matandza lama hetaka ku virisiwa. “Matandza yo virisiwa ya nandzika! Naswona ya aka miri!” ku vula Hahani, a nyika Lomusa tandza a n’wi tekela tichipisi.

Hi nkarhi wo wisa, Lomusa u vandlile tandza ra yena a sungula ku ri dya. “Hmm! Leswi swa nandzika,” a ehleketa.

Kambe hiloko vafana vambirhi va le ka Giredi ya 5 lava a va hundza va hleka va ri karhi va endla mpfumawulo wo khohlola. “Swi nuha ku nyangatsa!” ku huwelela mufana un’wana. Hi ku hatlisa Lomusa u tlheriserile tandza endzeni ka bege ya yena.

Loko xikolo xi huma, Lomusa u tlheriserile Hahani Sophia tandza. “Vafana van’wana va te ndza nuha loko ndzi dya leswi,” ku vula Lomusa. “A ndza ha swi lavi ku longa matandza yo virisiwa exikolweni nakambe,” ku vula Lomusa. Kutani a tsutsumela ehandle ku ya tlanga.

Endzhaku ka timinetyana, Hahani Sophia u vitanile Lomusa. “Lomusa, i swa nkoka ku dya swakudya swo aka miri!” a vula. “Nhlampfi na matandza yo virisiwa swi ku lulamerile. Swi ta endla miri wa wena wu va na matimba na ku pfuna miehleketo ya wena ku ehleketa kahle! Kambe, ndza swi twisisa leswaku ku poyiriwa swa vava. Hi ta ku kumela xo khomisa lexi nga na phurotheni xo pfumala risema,” ku vula Hahani Sophia.

“Timanga tona ke?” ku vutisa Hahani Sophia, a ri karhi a langutile ejarateni. “Vatswari va wena va na timanga to tala la jarateni, naswona ti ku lulamerile swinene.”

“Ina!” ku vula Lomusa. “Ndza ti rhandza timanga naswona a ti na risema! Ndzi ta famba na timanga exikolweni, kutani ndzi ta dya matandza na nhlampfi ekaya. Ndza khensa Hahani!”

Hi siku leri landzelaka hi nkarhi wo wisa, Lomusa u humesile pulasitiki ra yena ra timanga kutani a sungula ku ti dya. U langutile matlhelo, a chuhile. Kambe, a ku vanga na un'wana loyi a n'wi poyilaka loko a ri karhi a dya timanga ta yena to nandzika.

Ku hlaya ka 1

Xana Hahani Sophia u ri Lomusa u fanele ku dya yini?

U ri u fanele ku dya swakudya leswi nga na phurotheni.

Xana Hahani Sophia u tekela Lomusa yini?

U n'wi tekerile phakete ra tichipisi.

I muxaka muni wa phurotheni lowu nga ejarateni ra ka va Lomusa?

Timanga!

Xana u nga ehleketa hi Lomusa hi nkarhi wo wisa? Hikokwalahokayini Lomusa a nga lavi ku ya na nhlampfi kumbe tandza exikolweni nakambe?

- Hikuva va n'wi poyila.
- Hikuva a nga lavi ku famba na swakudya leswi va n'wi poyilaka loko a swi dya.
- Hikuva vana van'wana exikolweni va endla xihlekiso hi nhlampfi na matandza hikuva swi na risema.
- Hikuva a nga tsaki loko va n'wi poyila.

Ku hlaya ka 2

Xana hi swihi swakudya swinharhu leswi nga na phurotheni eka xitori?

Nhlampfi yo omisiwa, matandza, na timanga.

I swakudya swa muxaka muni leswi Lomusa a nga poyiriwa loko a ri eku swi dyeni?

Nhlampfi yo omisiwa na matandza.

Xana u ehleketa leswaku Lomusa u titwa njhani loko va n'wi poyila?

Ndzi ehleketa leswaku Lomusa u fanele a titwa...

Ehleketi hi Lomusa a dya timanga hi nkarhi wo wisa! Hikokwalahokayini Lomusa a hetelerile a teke xiboho xo famba na timanga tanihi swakudya swa yena swo khomisa?

- Hikuva timanga a ti na risema.
- Hikuva a va n'wi poyila loko a dya nhlampfi na matandza. A nga ha lavi ku famba na swakudya sweswo nakambe, hambileswi swi akaka miri.
- Hikuva vatswari va yena va na nsimu ya timanga ejarateni ra vona.
- Hikuva u rhandza timanga!
- Hikuva u yingisela Hahani wa yena naswona u twisisa leswaku u fanele ku dya swo khomisa leswi nga na phurotheni ku nga ri tichipisi!

XITORI XA 3 KHASELE YA MISAVA YA MBUSO

Nkongomelo: Vanghana va hina

Vuxokoxoko bya Vundzhaku

- Xitori lexi i xitori xo ka xi nga ri ntiyiso.
- Xi humelela eAfrika-Dzonga.
- Xi humelela hi siku rolero.
- Xitori lexi xi ta pfuna vadyondzi va wena ku twisisa leswaku loko swo karhi swi nga fambangi kahle, va nga hlawula ku tlhela va ringeta nakambe.

Qhinga ra Ntwisiso: Endla Mikumbetelo

- I yini: Ku ringanyeta swilo leswi mutsari a nga swi hlamuseliki hi ku kongoma, hi ku tirhisa swipfunaxitshunxo eka xitori.
- Hikokwalahokayini hi swi tirhisa: Ku twisisa tinhlamuselo leti dzikeke na mahungu lama fihliweke.
- Xi pfuna njhani: Swi ku pfuna ku fikelela nghimeto loko u ri karhi u hlaya, na ku twisisa xitori na swimunhuhatwa ku vola.

Tipoyinti leti u nga ti avelaka na vadyondzi

- Xitori lexi xi humelela eribuweni ra lwandle.
- Ribuwa ra lwandle hilaha misava yi hlanganaka kona na lwandle. Misava yi funengetiwe hi sava. Magandlati ya mati ya lwandle ya nghena na ku huma ehenhla ka misava. Vanhu va rhandza ku tlanga emisaveni na ku hlambela ematini.
- Xin'wana lexi vanhu va rhandzaka ku xi endla eribuweni ra lwandle i ku aka tikhasele ta misava.
- Vanhu va tirhisa mabakiti na swipedi ku aka tikhasele ta misava. Vanhu va tlhela va tirhisa swilo leswi kumekaka eribuweni ra lwandle, kufana na swiphambati ni tinhonga, leswaku va khavisa tikhasele ta vona.
- Mugerho i mugodi lowu rhendzeleke khasele. Khale ka khaleni, tikhasele ta ntiyiso a ti ri nu migerho leyi taleke hi mati leswaku yi pfuneta ku sivela valala. Mbuso u kopa miehleketo yaleyo hi mugerho wa khasele ya yena ya misava.

Ku tirhisa qhinga leri:

Pheji na ndzimana	Hlaya	Vula
148, 1	Loko va hetelele va fikile eribuwani ra lwandle, Mbuso u sungurile ku cela. U chele misava endzeni ka bakiti ra yena lerintshwa. Kutani, a tirhisa bakiti ku endla khasele ya misava. U tirhisile swimhandzana ku endla mijeko a yi vekela ehenhla ka khasele. U tirhisile swiphepherhele leswitsongo swo basa ku endla mafasitere. U cele mugodi a rhendzela khasele. Kutani, a wu tata hi mati ya lwandle.	Mbuso u vonaka a ri mutivi. Ndzi nga gimeta hileswaku leyi a hi yona khasele ya misava yo sungula leyi a yi akeke, hikuva u swi tiva kahle leswi a faneleke a swi endla!
152, 4	Kutani xi nyika Mbuso nhlampfi ya xinyeleti ya xivunguvungu ya kahle. “Ndzi ku tiserile lexi. Ku ta kombela ku rivaleriwa...” xi vula.	Ndzi nga ehleketa leswaku nhwanyana loyi a ri na bolo ya wasi a nga lavi ku wisa khasele yo sungula ya Mbuso, hikuva u vuyile na nyiko yo kombela ku khomeriwa hi yona.

Kusukela loko manana wa Mbuso a n'wi byerile
leswaku va ta ya eribuweni ra lwandle hi nkarhi wo
wisa wa ximumu, leswi a ehleketaka hi swona ntsena i
ku aka tikhasele ta misava.

Mbuso u ehleketa hi ku aka tikhasele to saseka ta
misava. Mbuso u ehleketa hi ku aka tikhasele ta
misava leti ti nga rhendzeriwa hi migodi yo enta, yi
tele hi mati ya lwandle.

Mbuso na manana wa yena va yile emavhengeleni ku ya xava hinkwaswo leswi va nga ta swi lava loko va ya eribuweni ra lwandle. Loko va ha yimile eka layini yo hakela, Mbuso u vonile bakiti na foxolo. “Manana, u nga ndzi xavela swona?” a xavelela, “Ndza kombela! Ndza kombela!”

Siku leri landzelaka, Mbuso na manana wa yena va pfukile nampundzu va ya erhenkeni ya mathekisi. Thekisi yi fambile tiawara na tiawara, kufikela loko Mbuso a ti vonela lwandle hi le kule!

Loko va hetelele va fikile eribuweni ra lwandle,
Mbuso u sungurile ku cela. U chele misava endzeni ka
bakiti ra yena lerintshwa. Kutani, a tirhisa bakiti ku
endla khasele ya misava. U tirhisile swimhandzana
ku endla mijeko a yi vekela ehenhla ka khasele. U
tirhisile swiphepherhele leswitsongo swo basa ku
endla mafasitere. U cele mugodi a rhendzela khasele.
Kutani, a wu tata hi mati ya lwandle.

Mbuso u tlhelerile endzhakunyana a languta ntirho wa yena lowo saseka. A hundzuluka a vitana manana wa yena. “Manana!” a huwelela, “Tana u ta vona!” Mbuso u hundzulukile hi nkarhi wa kahle ku vona nhwanyana loko a raha bolo ya yena ya wasi yi kongoma khasele ya yena ya misava. Khasele ra misava hinkwayo yi wela ehansi.

Xinhwanyatana xi hundzulukile xi tsutsuma. Mbuso u sarile na nhulu ya misava.

“He wena!” a huwelela, “U onhile khasele ya mina!”
Kambe xinhwanyatana a xi hundzulukangi. Xi tsutsumile xi rhelela eribuweni ra lwandle.

Mbuso u tsutsumerile eka manana wa yena.

“Xinhwanyatana lexiya, xi onhile khasele ya mina ya misava hinkwayo!” ku vula Mbuso.

“A swi na mhaka a hi aki yin’wana,” ku vula manana wa yena. Mbuso na manana wa yena va sungurile ku cела misava. Va tirhisile bakiti ku endla tikhasele. Va endlile tikhasele to tala ku tlula khasele ya misava ya Mbuso yo sungula. Va tirhisile swimhandzana ku endla mijeko.

Mijeko a yi ri yikulu ku tlula ya khasele ya Mbuso ya misava yo sungula.

Va kumile swiphambati leswikulu swo basa ku endla mafasitere. Kutani, va cела mugodi wu rhendzela khasele. Mugodi a wu entile ku tlula wo sungula. Va tirhisile bakiti ku tata mugodi hi mati ya lwandle. Kutani, va aka buloho ro tsemakanya mugodi.

Mbuso na manana wa yena va tlhenthlerile endzhakunyana va langutile ntirho wa wona.

“Hi, khasele leyi ya misava yi kahle ku tlula ya wena yo sungula!” ku vula rito ra xinhwanyatana.

Mbuso a hundzuluka. Xinhwanyatana lexi a xi khomile bolo ya wasi a xi yimile endzhaku ka yena.

Kutani xi nyika Mbuso nhlampfi ya xinyeleti ya xivunguvungu ya kahle. “Ndzi ku tiserile lexi. Ku ta kombela ku rivaleriwa...” xi vula.

Mbuso u vekile hlampfi ya xinyeleti ehenhla ka khasele ya misava. “Kwalaho,” a vula, “sweswi i khasele ya misava ya kahle ku tlula hinkwato!”

Xinhwanyatana xi n’wayiterile xi pfumela hi nhloko. “Hi mina Precious,” xi ti tivisa. “U nga ndzi komba ku aka khasele?” xi vutisa, xi ri karhi xi veka bolo ya xona ehansi emisaveni.

“Xosungula hi fanele ku tata bakiti hi misava!” ku vula Mbuso.

Mbuso na Precious va sungurile ku cela. Precious u nusile misava yo tala hi foxolo kutani ku humelela nkokotso lowutsongo! Precious a chuhile, kambe Mbuso a ehleketa leswaku a swi hlekisa! Hi xinkadyana, Precious u sungurile ku hleka. Hi xinkadyana vanghana lavantshwa a va vumbuluka emisaveni hi ku hleka.

Va rivele hi ku aka khasele ya misava loko va tsutsuma ku ya tibasisa eka magandlati ya lwandle.

“Xana i yini lexi u nga tiphina hi xona ngopfu namuntlha?” Ku vutisa manana wa Mbuso na vusiku.

“Hi swona, tikhasele ta misava a ti ri kahle. Kambe xiphemu xa kahle a ku ri ku endla vunghana na Precious,” ku vula Mbuso, a n’wayitela. “Ndzi langutele ku n’wi vona mundzuku eribuweni ra lwandle!”

Ku hlaya ka 1

I mani a nga onha khasele ya Mbuso?

Precious.

Hi nga kumbeterisa ku yini leswaku Precious a twa a tisola?

Hikuva u tiserile Mbuso nhlampfi ya xinyeleti.

Hikokwalahokayini manana wa Mbuso a n'wi pfunile ku aka khasele ya misava?

- Hikuva khasele ya misava ya yena ro sungula a yi onhiwile.
- Hikuva a hlundzukile endzhaku ka loko khasele ya misava ya yena yi onhiwile.
- Hikuva a lava ku n'wi pfunile leswaku a titwa kahle.
- Hikuva vanhu vambirhi va nga endla khasele ya misava yo vola ku tlula loko munhu un'wana a tirha a ri yexe.

Ku hlaya ka 2

Xana Mbuso a lava ku endla yini eribuweni ra lwandle?

A lava ku aka khasele ya misava.

Xana Mbuso u ti phine swinene hi yini eribuweni ra lwandle?

U ti phinile hi ku endla vunghana byintshwa na Precious.

Xana Hikokwalahokayini u ehleketa leswaku lexi Mbuso a nga xi rhandza eribuweni ra lwandle a ku ri ku endla vunghana na Precious?

- Hikuva swa tsakisa ku endla vunghana lebyintshwa.
- Hikuva u tiphinile hi ku aka khasele ya misava na yena ku tlula ku aka a ri yexe kumbe na manana wa yena.
- Hikuva u tiphinile hi ku hleka na Precious.
- Hikuva a swi tsakisa ku tlanga na Precious ku tlula ku aka khasele ya misava.

XITORI XA 4 HOMU NA MUSI

Nkongomelo: Vanghana va hina

Vuxokoxoko bya Vundzhaku

- Xitori lexi i xitori xa ntiyiso kambe swi nga humelelangi.
- Xi humelela eVermont, edorobeni ra Amerika.
- Xi humelela hi siku rolero.
- Xitori xi ta pfuna vadyondzi va wena ku dyondza swo tala hi tinxaka to hambanahambana ta vunghana - na vunghana lebyi nga tolovelekangiki exikarhi ka homu na musi.

Tipoyinti leti u nga ti avelaka na vadyondzi

- Xitori lexi xi humelela eVermont, xifundzatsongo xa le Amerika. Vermont yi dumile hi tintshava to saseka, sirapu ya mapuli, na ku va na mapurasi yo tala ya masi.
- Eka xitori lexi, u ta hlaya hi homu, xiharhi lexi u xi toloveleke, na musi.
- Swi nga ha endleka u nga si tshama u twa hi ta musi! Timusi ti kumeka ntsena eN'walungu wa Amerika. Ti fana na timbavala letikulu swinene.
- Tihomu hi ntolovelolo ti tshama emapurasini. Timusi hi ntolovelolo ti tshama enhoveni - ekule na vanhu.

Qhinga ra Ntwisiso: Endla Mikumbetelo

- I yini: Ku ringanyeta swilo leswi mutsari a nga swi hlamuseliki hi ku kongoma, hi ku tirhisa swipfunaxitshunxo eka xitori.
- Hikokwalahokayini hi swi tirhisa: Ku twisisa tinhlamuselo leti dzikeke na mahungu lama fihliweke.
- Xi pfuna njhani: Swi ku pfuna ku fikelela nghimeto loko u ri karhi u hlaya, na ku twisisa xitori na swimunhuhatwa ku vola.

Ku tirhisa qhinga leri:

Pheji na ndzimana	Hlaya	Vula
160, 2	Hi swona, musi ya milenge yo leha na timhondzo letikulu a yi yimile emadyelweni ya yena. "Xana musi yi endla yini laha?" N'wamapurasi Abbott ativutisa.	Ndzi nga ehleketa leswaku swi fanele swi nga talangi ku vona musi, hikuva N'wamapurasi Abbott a nga se tshama a yi vona.
161, 1	Tihomu ta yena to tala a ti fambela ekule na musi, ti languteka ti hlamarile na ku chava. Hinkwato handle ka homu ya yena leyi a yi rhandzaka, yo rhandza vanhu, Daisy. Yi kongomile musi. Va langutanile tanihi vanghana va khale. Kutani, va sungula ku dya ekusuhi na kusuhi. N'wamapurasi Abbott a nga tshembangi matihlo ya yena.	Ndzi nga ehleketa leswaku swa hlamarisa leswaku homu na musi va endla vungwana, hikuva tihomu to tala a ti tshamile ekule na musi naswona hikuva N'wamapurasi Abbott a nga kholwi matihlo ya yena!

Mixo wun'wana ka ha ri na nkungwa, N'wamapurasi Abbot u chayerile movha wa yena a huma ekaya. U langutile tihomu ta yena ti ri eku dyeni emadyelweni ya tona lama funengetiweke hi gamboko. U yimile hi ku hatlisa loko a vona xin'wana xo hlamarisa...

“Ku nga va ku ri... musu?” a vulavulela ehenhla, hambileswi a ri yexe. A nga si tshama a vona musu epurasini ra yena, kambe a ku nga vonaki kahle hikwalaho ka nkungwa. U humile emovheni wa yena a tshinela ekusuhi na rihlampfu.

Hi swona, musu ya milenge yo leha na timhondzo letikulu a yi yimile emadyelweni ya yena. “Xana musu yi endla yini laha?” N’wamapurasi Abbott a tivutisa.

Tihomu ta yena to tala a ti fambela ekule na musu, ti languteka ti hlamarile na ku chava. Hinkwato handle ka homu ya yena leyi a yi rhandzaka, yo rhandza vanhu, Daisy. Yi kongomile musu. Swi langutanile tanihi vanghana va khale. Kutani, swi sungula ku dya ekusuhi na kusuhi. N’wamapurasi Abbott a nga tshembangani matihlo ya yena.

N'wamapurasi Abbott u ngenile emovheni wa yena a tlhelela ekaya. Loko a ngenile endzeni, u vekile xitulu xa yena xo mbuwetela ekusuhi na fasitere. U xi cinisile no xi cinisa a ri karhi a langutile musi na homu swi ri karhi swi dya swin'we kufikela loko dyambu ri sungula ku pela.

Loko tihomu ti ri karhi ti famba ti kongomile tshanga, musu yi yimile ehandle yi langutisa, yi languteka yi lava ku tiva na ku lava ku tshemba leswi a yi swi vona. Musu yi hetelerile yi tshama ehansi ehandle ka tshanga. Kutani, Daisy a tshama ekusuhi na yona. Hi nkarhi lowu nga heteki mbilu, Daisy na musu swa etlele! N’wamapurasi Abbott a nga tshembangi matihlo ya yena.

Loko N'wamapurasi Abbott a pfuka exitulwini xa yena xo mbuwetela, u langutile hi ku hlamala loko Musi na Daisy va longoloka swin'we hi rihlampfu. N'wamapurasi Abbott u n'wayiterile loko a ri karhi a ehleketa hileswi va vulavulaka hi swona.

N'wamapurasi Abbott u tlulerile eka teretere ya yena kutani a endla mitirho ya yena ya nimixo ya ntolovelolo. Xosungula, u yile a ya senga tihomu etshangeni. Kutani, a ya nyika tihuku swakudya. Kambe endleleni ya yena yo ya xava folici, u vonile musi na Daisy hi patu lerikulu.

Loko a tshinelela hi teretere ya yena, u lemukile leswaku timovha to tala ti yimile ekusuhi na rihlampfu. Ntshungu a wu hlengeletanile na ku hlalela Daisy na musu hi ntsako. A swi tekangi nkarhi loko ku nga si yima movha wa mahungu ku ta kandziyisa vanghana lava vo ka va nga tolovelekangi. N’wamapurasi Abbott a nga tshembangani matihlo ya yena.

“I nkarhi wo fika kwihi leswimbirhi swi ri vanghana?” muviki a huwela N’wamapurasi Abbot a lava ku tiva.

Madyambu walawo N’wamapurasi Abbott u vekile xitulu xa yena xo mbuwetela emahlweni ka thelevhixini. Eka mahungu a va komba purasi ra yena. Homu Daisy na musu a swi ri tingeleti! N’wamapurasi Abbott a nga tshembangi matihlo ya yena.

U navele leswaku onge musu na Daisy swi nga va vanghana hi laha ku nga heriki.

Ku hlaya ka 1

I va mani lava va nga va vanghana eka xitori lexi?

Homu Daisy na musu swi vile vanghana.

Xana Homu Daisy na musu swi endlile yini swin'we?

- Va dyile swin'we.
- Va etlerile swin'we.
- Va fambile hi rihlampfu swin'we.

Xana Hikokwalahokayini N'wapursai Abbot a nga tshembangi matihlo ya yena?

- Hikuva a nga si tshama a vona musu epurasini ra yena.
- Hikuva a nga si tshama a twa leswaku musu na homu va vile vanghana.
- Hikuva a hlamarile leswaku Homu Daisy na Musu va etlerile swin'we ehandle.
- Hikuva vanhu vo tala va yimile ku hlalela Homu Daisy na musu.
- Hikuva purasi ra yena a ri eka mahungu.

Ku hlaya ka 2

Musu a hi xiharhi xa laha Afrika-Dzonga. Xana hi swihi swiharhi swa laha Afrika-Dzonga leswi a swi ta va vanghana vo ka va nga tolovelekangi va homu?

- Ndzi ehleketa leswaku... a ku ta va munghana wo ka a nga tolovelekangi wa homu.

Xana u nga kumbetela njhani leswaku a swi tolovelekangi ku va homu na musu swi va vanghana.

Ndzi nga kumbetela leswi hikuva...

- N'wamapurasi Abbot a nga tshembi mahlo ya yena.
- N'wamapurasi Abbott a va langutile mixo na vusiku.
- Ku vile na ntshungu ku langutile vanghana lava vo ka va nga tolovelekangi.
- Vanghana homu na musu a swi ri eka mahungu.

Xana Hikokwalahokayini Homu Daisy na musu va ri eka mahungu?

- Hikuva vanhu va hlamarisiwa hi ku vona homu na musu swi ri vanghana.
- Hikuva a swi tolovelekangi ku va homu na musu swi va vanghana.
- Hikuva vanhu vo tala a va tsakisiwa hi vunghana lebyi.

XITORI XA 5

DAN U NA VHIKI RO KA RI NGA RI KAHLE

Nkongomelo: Hi na matitwelo

Vuxokoxoko bya Vundzhaku

- Xitori lexi i xitori xo ka xi nga ri ntijiso.
- Xi humelela eAfrika-Dzonga.
- Xi humelela hi siku rolero.
- Xitori lexi xi ta pfuna vadyondzi va wena ku twisisa leswaku munhu un'wana na un'wana wa endla swihoxo, na leswaku mavhiki man'wana ya twala ya tika ku tlula man'wana.

Qhinga ra Ntwisiso: Endla ku yelana

- I yini: Ku ehleketa hi ndlela leyi xitori xi fambisanaka hakonana vutomi bya wena n'wini, tibuku tin'wana kumbe misava.
- Hikokwalahokayini hi swi tirhisa: Ku twisisa xitori ku vola hi ku xi hlenganisa na swilo leswi u swi tivaka.
- Xi pfuna njhani: Swi endla leswaku xitori xi va na nhlamuselo no olova ku xi tsundzuka.

Tipoyinti leti u nga ti avelaka na vadyondzi

- Xitori lexi xi endleriwe ku hi tsakisa. Xi endleriwe ku hi rhumela rungula ra nkoka kambe ri tlhela ri hi hlekisa.
- Tsundzuxa vadyondzi leswaku hi ta exikolweni exikarhi ka vhiki (Musumbhuluko, Ravumbirhi, Ravunharhu, Ravumune, Ravuntlhanu). A hi na xikolo hi mahelo ya vhiki (Mugqivela na Sonto).
- Siku rin'wana na rin'wana ra xikolo, hi landzela endlelo ro karhi.
- Xikombiso, ha pfuka, hi ambala, hi paka minkwama ya hina ya xikolo ivi hi ya exikolweni hi nkarhi. Loko hi rivala nchumu wo karhi, swi nga vanga swiphiso.
- Ku va la lulameleke swi lava ku titoloveta. A hi mikarhi hinkwayo swi olovaka!
- Xitori lexi xi na phatheni - leswi fanaka swi tshama swi ri karhi swi humelela eka Dan! Siku rin'wana na rin'wana u ringeta ku lulamisa xihoxo xa yena xa siku leri hundzeke, kambe ku va na nchumu lowuntshwa lowu hoxekaka.

Ku tirhisa qhinga leri:

Pheji na ndzimana	Hlaya	Vula
172, 1	Kambe Dan wa vanhu u siyile bege ya yena ya xikolo ebazini! Loko a fika etlilasini, a khomile bolo ntsena.	Ndzi nga endla ku yelana! Sweswo swi fana na mavhiki ma nga ri mangani lama hundzeke, loko ndzi siya nkwama wa mina ekaya! Ndzi titwe ndzi ri xiphukuphuku swinene hileswi ndzi siyeke hinkwaswo leswi a ndzi swi lava ekaya!
174, 1	Hi Ravunharhu, Dan u pfukile ka ha ri na nkarhi. “A ndzi fanelangi ku rivala bege ya mina namuntlha,” a ehleketa, a ri karhi a nghena ebazini. U khomelele bege ya yena rendzo hinkwaro ra bazi. Va fambile lero na famba. Kambe Dan a khandziyile bazi ro ka ri nga ri rona! Bazi ri n’wi yisile exikolweni xo ka xi nga ri xona.	Ndzi nga endla ku yelana! Nkarhi wun’wana a ndzi ri exitimeleni kutani ndzi khomiwa hi vurhongo. Loko ni pfuka, a ni hundzile laha a ndzi fanele ku chika kona. A ndzi ri endhawini leyi hoxekeke! Ndzi titwe ndzi hlundzukile swinene hileswi ndzi nga endhawini leyi hoxekeke!

Dan mbuyangwana u na vhiki ro ka ri nga ri kahle. U hlwerile ku pfuka hi Musumbhuluko. U siyiwile hi bazi naswona u hlwerile ku fika exikolweni.

“Hikokwalahokayini u hlwerile Dan?” ku vutisa mudyondzisi wa yena.

Hi Ravumbirhi, Dan u pfukile ka ha ri na nkarhi
leswaku a nga siyiwi hi bazi nakambe. Kambe Dan wa
vanhu u siyile bege ya yena ya xikolo ebazini! Loko a
fika etlilasini, a khomile bolo ntsena.

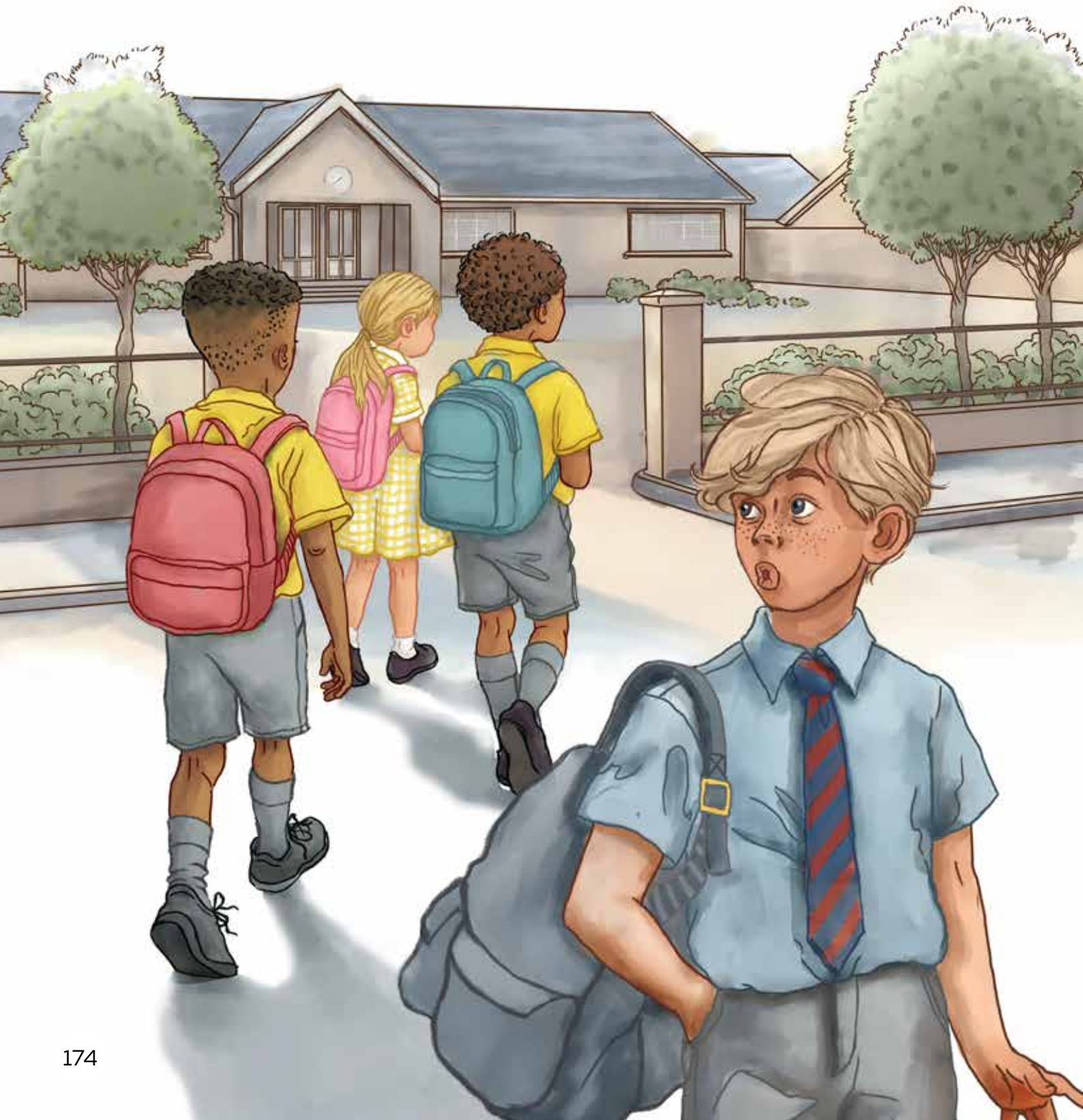

“Yi kwihi bege ya wena ya xikolo, Dan?” ku vutisa
mudyondzisi wa yena.

Hi Ravunharhu, Dan u pfukile ka ha ri na nkarhi.

“A ndzi fanelangi ku rivala bege ya mina namuntlha,”
a ehleketa, a ri khari a nghena ebazini. U khomelerile
bege ya yena rendzo hinkwaro ra bazi. Va fambile lero
ta famba. Kambe Dan a khandziyile bazi ro ka ri nga ri
rona! Bazi ri n’wi yisile exikolweni xo ka xi nga ri xona.

“U kwihi Dan namuntlha?” ku vutisa mudyondzisi wa yena.

Hi Ravumune, Dan a nga yi kumangi yunifomo ya yena.

“Ha hlambela hi Ravumune,” ku ehleketa Dan.

Dan u yile xikolweni hi swiambalo swa yena swo hlambela hi swona.

“Yi kwihi yunifomo ya wena, Dan?” ku vutisa
mudyondzisi wa yena.

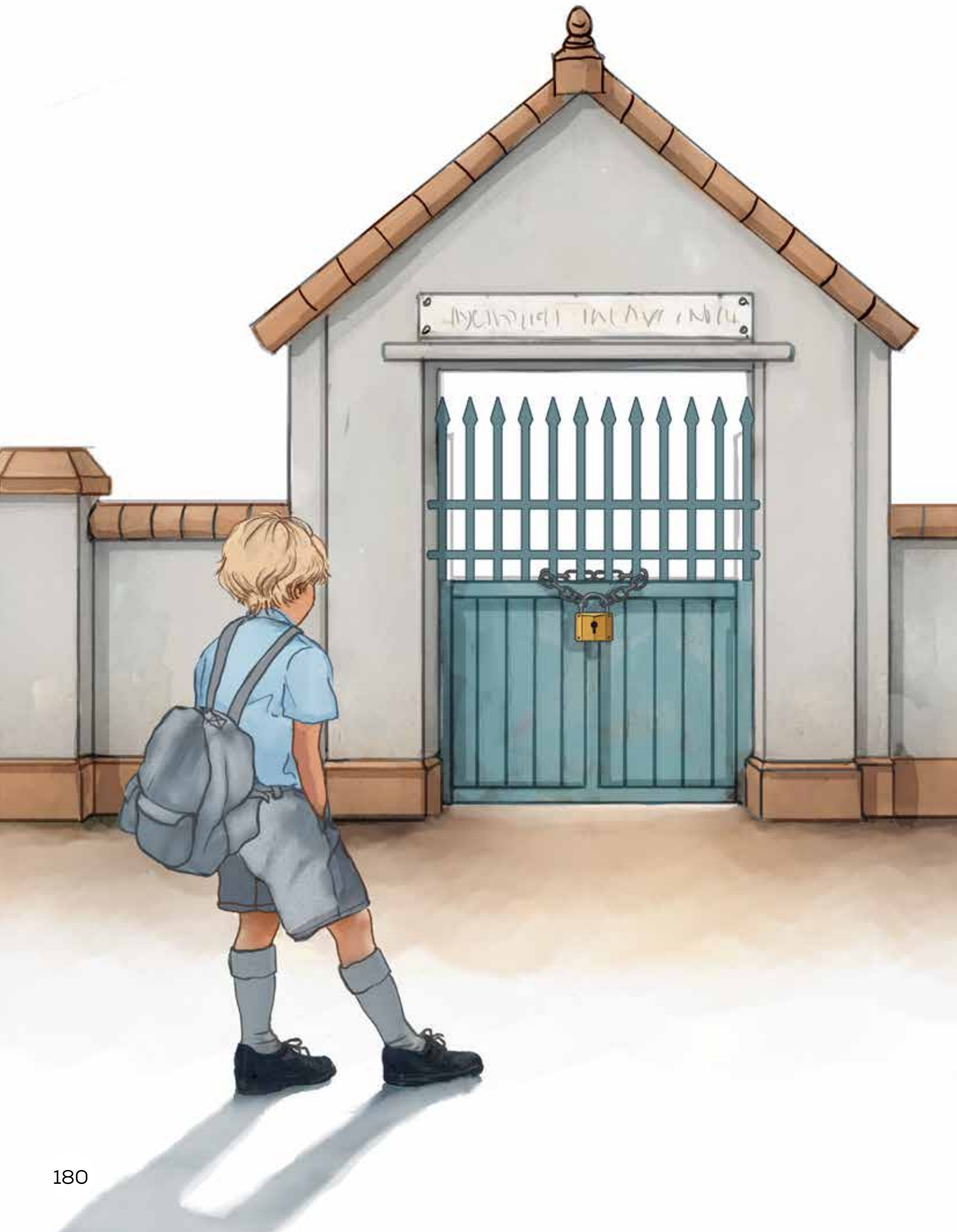
Hi Ravuntlhanu, Dan u pfukile namixo. U ambarile yunifomo ya yena, a teka bege ya yena kutani a nghena eka bazi leri nga rona. U fikile exikolweni ka ha ri na nkarhi, a ka ha ri xinyami.

“Ekuheteleleni ndzi endlile swilo hi ndlela ya kahle!” ku ehleketa Dan. Kambe Dan wa vanhu a karhele, u hetelerile a etlela etlilasini.

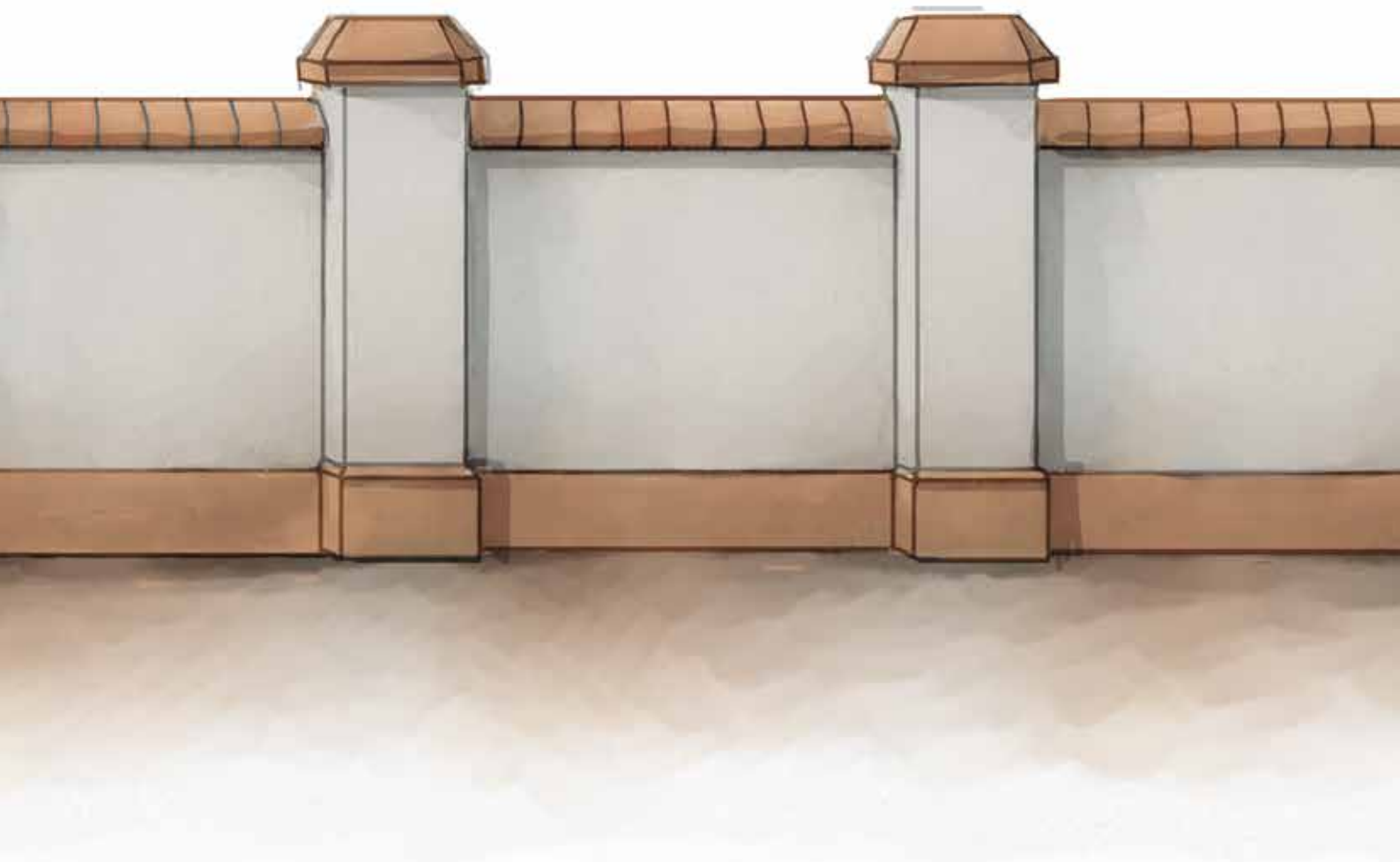

“Hikokwalahokayini u etlele, Dan?” ku vutisa mudyondzisi.

Hi Mugqivela, Dan u yile exikolweni hi nkarhi, a ambarile yunifomo, u tekile na bege ya yena ya xikolo.

“Namuntlha ndzi ta swi endla kahle!” a ehleketa.
“A ndzi nge etleli namuntlha!” kambe loko a fika exikolweni, gede ya xikolo a yi khiyiwile.

“Ndzi xiphukuphuku! a ku na xikolo hi Mugqivela!” ku vula Dan.

Hi Sonto, Dan u yile eka ntlango wo
tlangela siku ro velekiwa ra muzala wa
yena. A tsakile swinene lero u khudlunyekile
a wela khekhe.

“Yoo!” a ehleketa. “I vhiki
ro ka ri nga ri kahle! Ndza
tshemba vhiki leri taka ri ta
va ro antswa.”

Ku hlaya ka 1

Xana ku humelerile yini leswi nga endla leswaku Dan a va na vhiki ro ka ri nga ri kahle?

- U siyiwile hi bazi naswona a hlwerile.
- U rivarile bege ya yena ya xikolo.
- U yile exikolweni xo ka xi nga ri xona.
- Mudyondzisi wa yena a n'wi kwaterile. Sw. na sw.

Xana Dan u wele rini ehenhla ka khekhe?

U wele khekhe hi Sonto, eka ntlango wa muzala wa yena.

Hikokwalahokayini Dan a ringetile ku ya exikolweni hi Mugqivela?

- Masiku hinkwawo, swin'wana swo ka swi nga ri kahle a swi humelela Dan.
- Dan a lava ku va na siku ra kahle exikolweni.
- Dan u lava ku va na siku ro pfumala swihoxo exikolweni.
- Dan a tijimiserile ku va na siku ra kahle a rivala na leswaku a ku na xikolo hi Mugqivela.

Ku hlaya ka 2

Xana Dan a ye kwihi hi Mugqivela?

A yile exikolweni!

Xana u nga endla ku yelana: Xana hi wihi nkarhi lowu a nga titwa kufana na Dan?

Ndzi titwe kufana na Dan loko...

Hikokwalahokayini vhiki ra Dan a ri nga ri kahle?

- A ku na loyi a nga vona leswaku Dan a ringeta ku fika kwihi ku endla swilo swa kahle.
- A tshamela ku endla swihoxo, hambileswi a ringeta ku swi lulamisa!
- A titwa a nyumile.
- A titwa a ri xiphukuphuku.
- A gungula.

XITORI XA 6

ZWELI U TITWA

A VILELA

Nkongomelo: Hi na matitwelo

Vuxokoxoko bya Vundzhaku

- Xitori lexi i xitori xo ka xi nga ri ntijiso.
- Xi humelela eAfrika-Dzonga.
- Xi humelela hi siku rolero.
- Xitori lexi xi ta pfuna vadyondzi va wena ku twisisa ku vola leswaku swiendlo leswi kombisaka rirhandzo na musa swi na nkoka swinene ku tlula tinyiko to durha.

Tipoyinti leti u nga ti avelaka na vadyondzi

- Mikarhi yin'wana, hi titwa hi vilela hi swilo ku nga ri na xivangelo.
- Hi masiku ya ku velekiwa, hakanyingi hi nyika tinyiko leswaku hi komba munhu loyi hi n'wi rhandzaka rirhandzo na ku n'wi tlangela.
- Mikarhi yin'wana hi ehleketa leswaku nyiko leyikulu, yo durha i nyiko leyinene ngopfu. Kambe mikarhi yin'wana tinyiko to hlawuleka swinene hi leti hi tiendlelaka tona.
- Mikarhi yin'wana vanhu va rila loko va twa va tsakile.
- Ku kombisa rirhandzo na nkathalelo a swi lavi mali - swi lava mingingiriko ntsena.

Qhinga ra Ntwisiso: Endla ku yelana

- I yini: Ku ehleketa hi ndlela leyi xitori xi fambisanaka hakonana vutomi bya wena n'wini, tibuku tin'wana kumbe misava.
- Hikokwalahokayini hi swi tirhisa: Ku twisisa xitori ku vola hi ku xi hlanganisa na swilo leswi u swi tivaka.
- Xi pfuna njhani: Swi endla leswaku xitori xi va na nhlamuselo no olova ku xi tsundzuka.

Ku tirhisa qhinga leri:

Pheji na ndzimana	Hlaya	Vula
190, 1	Zweli u etlerile emubedweni, a ri khari a vilela. “Xana ndzi ta kumela manana yini xa siku ra yena ro velekiwa?”	Ndzi nga endla ku yelana! Loko ndzi twa ndzi karhatekile, ndzi tala ku va na xiphiqo xo etlela - kufana na Zweli!
191, 1	Zweli u pfukile ka ha ri mixo, a ri karhi a vilela. U endlile tikhapu timbirhi ta tiya, yin’we ya yena na yin’wana ya manana wa yena.	Ndzi nga endla ku yelana! Loko ndzi lava ku endlela munhu loyi ndzi n’wi rhandzaka nchumu wo hlawuleka, ndzi tsakela ku n’wi endlela swakudya. A hi nyiko - kambe i nchumu lowu ndzi wu endlaka ku kombisa leswaku ndza ehleketelela un’wana.

Zweli u pfukile, a twa torha. N'weti a wu tlhavile
wu ri karhi wu vangama exhibakabakeni ehandle
ka fasitere ra yena.

U pfukile emubedweni kutani a tiolola. Loko a ri karhi a famba a kongoma ekhixini, u twile rito ra manana wa yena.

“A ndzi tshembi leswaku i siku ra mina ra ku velekiwa mundzuku. Nkarhi wu famba hi ku hatlisa swinene. Kahlekahle ndzi ehleketa leswaku kova siku rin’wana ntsena.” a vula.

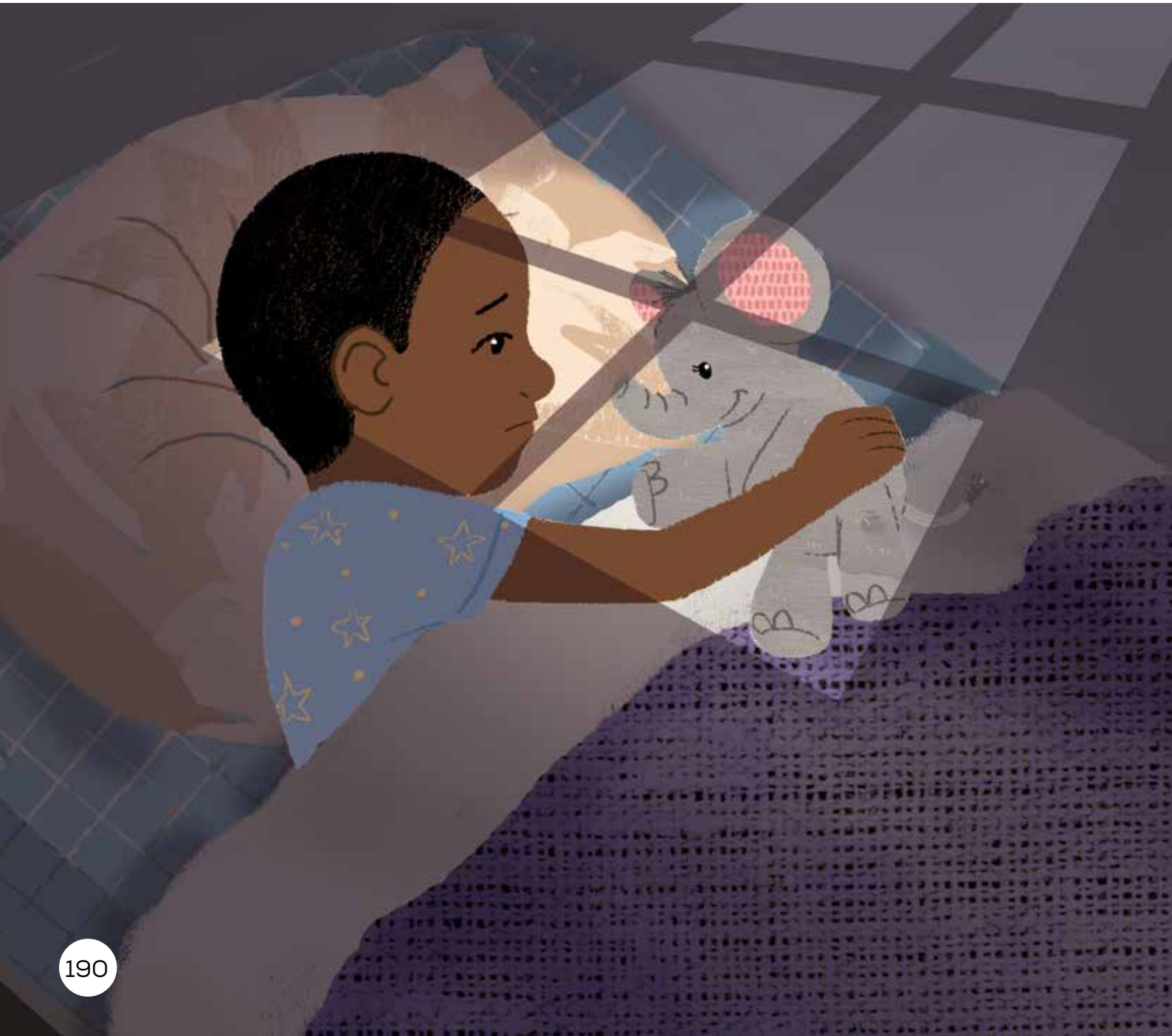
“Ye hee!” Zweli a ehleketa. “Mundzuku i siku ra ku velekiwa ka manana naswona a ndzi na nchumu wo hlawuleka lowu ndzi nga n’wi nyikaka wona!”

U rivarile hinkwaswo mayelana na nghilazi ya yena ya mati.

Zweli u etlerile emubedweni, a ri khari a vilela.
“Xana ndzi ta kumela manana yini xa siku ra yena ro velekiwa?”

Manana wa yena a tshamela ku n’wi kumela nchumu wo hlawuleka hi siku ra yena ra ku velekiwa. Hakunene a lava ku n’wi endlela leswi fanaka, kambe a nga ri na mali.

Zweli u pfukile ka ha ri mixo, a ri karhi a vilela. U endlile tikhapu timbirhi ta tiya, yin'we ya yena na yin'wana ya manana wa yena.

Manana u ngehenile ekhixini. “Siku lerinene ro velekiwa!” a vula. U n'wi nyikile khapu ya tiya.

Manana wa yena a languteka a hlamarile, ivi a n'wayitela.

Siku hinkwaro exikolweni, Zweli a tshamela ro vilela. “Xana ndzi ta kumela manana yini xa siku ra yena ro velekiwa?”

Hi nkarhi wo wisa, u humesile phepha leri nga riki na nchumu kutani a endlela manana wa yena khadi.

Endzeni u tsarile leswaku: Siku lerinene ro velekiwa, manana. U manana wa kahle ngopfu swinene. Ndzi rivalele a ndzi na nyiko yo hlawuleka yo ku nyika yona. Ndzi navela ongeti ndzi nga ku kumela nyiko leyikulu. Ndza ku rhandza. Loyi a ku rhandzaka, Zweli.

Zweli u fambile a ya ekaya, a ri karhi a ehleketa.
“Xana ndzi ta kumela manana yini xa siku ra yena
ro velekiwa?” a titwa a nga tsakangi hileswi a
nga ri na nyiko leyikulu, yo hlawuleka ya manana
wa yena.

Loko manana a fika ekaya, u n'wi nyikile khadi.
Loko a ri karhi a hlaya, mihloti yi khulukile yi
huma ematihlweni ya yena.

Zweli a ehleketa leswaku u fanele a titwa a nga
tsakangi hileswi a ku nga ri na nyiko leyikulu,
yo hlawuleka ya manana wa yena. U yile a ya
tilulamisela ku etlela.

“U endlile siku ra mina ra ku velekiwa ri va ro hlawuleka swinene!” Manana a hlevetela, loko a tshamile emubedweni wa Zweli. “Inkomu!”

“Kambe... a ndzi ku kumelangi nyiko yo hlawuleka!” Ku hlamula Zweli.

“Hayi Zweli – u ndzi nyikile nchumu wo hlawuleka swinene ku tlula nyiko yin’wana na yin’wana leyi nga xaviwaka exitolo!” Ku vula manana. “U ndzi endlerile tiya mixo lowu eka khapu leyi ndzi yi rhandzaka. Kutani u ndzi endlerile khadi ro saseka leri nga na xifaniso xo hlawuleka. Sweswo i tinyiko ta kahle ngopfu swinene leti ndzi nga ti kombelaka!”

Zweli a n’wayitela a hefemulela ehenhla hi ndlela yo kombisa ku tshunxeka emoyeni loko manana wa yena a ri karhi a n’wi tswontswa emombyeni.

Ku hlaya ka 1

Xana i mani a vulavula hi riqingho?

Manana wa Zweli a vulavula hi riqingho.

Xana Zweli u twile manana wa yena a ku yini?

U twile manana wa yena a vula leswaku i siku ra yena ra ku velekiwa hi siku leri landzelaka.

Xana Zweli u endlerile manana wa yena yini nimixo?

U endlerile manana wa yena khapu ya tiya.

Xana hikokwalahokayini manana wa Zweli a hlamarile?

- U hlamarile hikuva Zweli u n'wi endlele khapu ya tiya.
- U hlamarile hikuva Zweli u vurile leswaku 'Ndzi ku navelela siku lerinene ra ku velekiwa'.
- U hlamarile hikuva a nga ehleketi leswaku Zweli a swi tiva leswaku i siku ra yena ro velekiwa.

Ku hlaya ka 2

Xana hikokwalahokayini Zweli a pfukile?

U pfukile hikuva a twa torha.

Hikokwalahokayini Zweli a tsandzekile ku etlela?

A vilela. Mikarhi jin'wana swa tika ku etlela loko u vilela.

Xana hi tihi tinyiko leti Zweli a ti nyikeke manana wa yena?

- U n'wi endlerile khapu ya tiya.
- U n'wi endlerile khadi exikolweni.

Xana hikokwalahokayini Zweli a titwa a vilela?

- Zweli a twa a vilela hikuva a ku ri siku ra ku velekiwa ka manana wa yena naswona a nga ri na nchumu wo hlawuleka wo n'wi nyika.
- Zweli a twa a vilela hileswi a nga ta kumela manana wa yena hi siku ra ku velekiwa ka yena.
- Zweli a twa a vilela hileswi a nga ri na mali yo xavela manana wa yena nyiko leyikulu, yo hlawuleka.
- Zweli a twa a vilela leswaku manana wa yena u ta titwa a nga tsakangi loko a nga ri na nyiko leyikulu, yo hlawuleka hi siku ra yena ro velekiwa.

XITORI XA 7 NSAWUTISO WO SUNGULA

Nkongomelo: Hi endla sayense

**Vuxokoxoko bya
Vundzhaku**

- Xitori lexi i xitori xa ntiyiso kambe xi nga humelelangi.
- Xi humelela eNghilandhi.
- Swi humelela eka nkarhi lowu hundzeke - ku tlula 200 wa malembe lama hundzeke.
- Xitori lexi xi ta pfuna vadyondzi va wena ku dyondza swo tala hi ndlela leyi misawutiso yi tumbuluxiweke hayona, na ku lemuka leswaku sayense i xiphemu xa vutomi bya hina bya siku na siku.

**Tipoyinti leti u nga ti
avelaka na vadyondzi**

- Eka malembe lama tlulaka 200 lama nga hundza, vuvabyi lebyi vuriwaka mpondzo byi dlayile timiliyoni ta vanhu. Vanhu a va nga swi tivi leswaku va nga tisirhelela njhani eka byona naswona a ku nga ri na murhi wo byi tshungula.
- Dokodela loyi a vuriwaka Edward Jenner u lemukile nchumu lowu nga tolovelekangiki. U vutisile swivutiso, a kambela mianakanyo ya yena naswona u cincile misava.
- I swa nkoka ku tiva leswaku: Mpondzo a ku ri vuvabyi lebyi nga na khombo swinene lebyi dlayeke timiliyoni ta vanhu.
- Mpondzo wa tihomu a ku ri vuvabyi byo olova lebyi vanhu a va bji kuma kusuka eka tihomu.
- Hakanyingi vamasengahomu a va khomiwa hi vuvabyi bya mpondzo wa tihomu kambe a va nga fi hi byona.

**Qhinga ra Ntwisiso:
Endla mikambisiso**

- I yini: Ku teka xiboho xa loko u tsakela xitori kumbe swiboho leswi tekiwaka hi swimunhuhatwa.
- Hikokwalahokayini hi swi tirhisa: Ku tumbuluxa mavonelo ya wena n'wini na ku twisisa xitori hi vuenti kumbe ku hetiseka.
- Xi pfuna njhani: Swi ku pfuna ku ehleketa hi mahungu ya xitori na leswi u pfumelelanaka na swona.
- Eka xitori lexi Edward Jenner u ringetile murhi wa yena wa nsawutiso eka n'wana. Khale ka khaleni, madokodela a ku nga ri mikarhi hinkwayo a va twisisa ndlela yo kambela mianakanyo hi ndlela leyi hlayisekeke. Namuntlha ku na milawu yo tika yo sirhelela vanhu hi nkarhi wa swiperimente swa vutshunguri.
- Edward jenner u lemukile phatheni - naswona vativi va sayense va tala ku sungula hi ku lemuka tiphatheni.
- Loko u kuma murhi wa nsawutiso, miri wa wena wu nyikiwa mpimo wutsongo swinene wa vuvabyi. Miri wa wena wu dyondza ndlela yo lwisana na byona. Endzhaku, loko vuvabyi bya ntiyiso byi ku khoma, miri wa wena wu lunghekile ku lwisana na byona.

Ku tirhisa qhinga leri:

Pheji na ndzimana	Hlaya	Vula
202, 1	U tumbuluxile nsawutiso wo sungula ku lwisana na vuvabyi lebyi byo dlaya!	Edward Jenner u hlele ndlela yo endla murhi wa nsawutiso emahlweni ka munhu un'wana. Ndzi endla ku kambisisa leswaku u fanele a ri munhu wo tlhariha!
205, 1	Vito ra xifanyetana lexi a ku ri James. Edward a lava ku vona loko ntlhavelo lowutsongo wu nga swi kota ku pfuna miri wa James ku aka masocha yo lwa na mpondzo.	Edward a lava ku tiva swinene, u tlhavile xifanyetana hi mpondzo wa homu. Ndzi ehleketa leswaku sweswo a swi ri ni khombo swinene! A ta va a tluletile James wa vanhu hi mpondzo wa homu.

U nga va u sawutisiwile nkarhi lowu nga hundza, kumbe u tshama u ehleketa hileswi nsawutiso wu tirhisaka xiswona? Xana wa swi tiva leswaku ku humelela yini loko nayiti yi nghena evokweni ra wena?

Loko u kuma nsawutiso, vuvabyi byitsongo byi tlhaveriwa emirini wa wena. Leswi swi pfuna miri wa wena ku aka masocha ya miri leswaku ya ta kota ku lwa na vuvabyi lebyi. Leswi swi vula leswaku a wu nge khomiwi hi vuvabyi lebyi nkarhi lowu taka.

Mpondzo a ku ri vuvabyi lebyi nga tshama byi dlaya mamiliyoni ya vanhu emisaveni hinkwayo. Hambisi ri tano, vuvabyi lebyi a bya ha ri kona hi khensa wanuna loyi a vitaniwa Edward Jenner. U tumbuluxile nsawutiso wo sungula ku lwisana na vuvabyi lebyi byo dlaya!

Edward Jenner a tshama eNghilandi ku tlula malembe ya madzanamambirhi lama nga hundza. Edward u lemukile leswaku vanhu vo tala endhawini ya ka vona a va vabya va tlhela va lova hikokwalaho ka mpondzo. Vuvabyi lebyi a byi hlasela un'wana na un'wana - lontsongo kumbe lonkulu, xifumi kumbe xisiwana. Hambiswiritano, vanhu hinkwavo a va swi tiva leswaku hinkwavo vasengi va masi - vavasati lava sengaka tihomu, a va nga hlaseriwi hi mpondzo. Edward u tivutisile leswaku hikokwalahokayini.

Edward u tekile xiboho xo langutisisa vavasati lava sengaka tihomu. U vonile leswaku tihomu na tona ti na vuvabyi lebyi fanaka, mpondzo wa tihomu. Vavasati lava sengaka tihomu a va khomiwa hi vuvabyi bya mpondzo wa tihomu, kambe a va tlhela va hola. Endzhaku ka sweswo, a va swi kota ku va ekamareni rin'we na munhu loyi a nga na mpondzo, kambe a va nga tluleriwi hi vuvabyi lebyi byo dlaya!

Edward u lemukile leswaku mpondzo wa tihomu a wu sirhelela vavasati lava sengaka tihomu. U ehleketile leswaku ku va na mpondzo wa tihomu swi pfuna miri ya vona ku aka masocha ya miri ku lwisana na mpondzo. Kambe a fanele ku kambela vonelo ra yena.

Edward u kumile musengi wa masi a vabya a khomiwile hi mpondzo wa tihomu. U tekile vuvopfu eka xin'we xa swirhumbana swa yena. Edward u tlhaverile vuvopfu lebyi evokweni ra xifanyetana xa nhungu wa malembe. Vito ra xifanyetana lexi a ku ri James. Edward a lava ku vona loko ntlhavelo lowutsongo wu nga swi kota ku pfuna miri wa James ku aka masocha yo lwa na mpondzo.

Kutani, Edward u vekile James wa vanhu ekamareni ra vanhu lava nga na mpondzo. A yimele ku vona loko James a ta vabya. Kambe, vonelo ra Edward a ri lulamile – mpondzo wutsongo wa tihomu lowu a wu ri emirini wa James wu pfunile ku aka masocha ya miri lama nga lwisana na mpondzo. James a nga kalangi a vabya!

Kutani Edendlerileward u swi tivile leswaku vonelo ra yena a ri lulamile – ku va na vuvabyi lebyitsongo swi nga pfuna miri wa wena ku lulamela ku lwa na ku ku sirhelela! Hi khensa ntirho wa Edward Jenner, sweswi hi na misawutiso leyi yi hi sirhelelaka eka mavabyi yo tala yo dlaya!

Ku hlaya ka 1

Xana Edward Jenner u tumbuluxile yini?

- U tumbuluxile nsawutiso wo sungula.
- U tumbuluxile nsawutiso wa mpondzo.

Xana Edward Jenner a ehleketa leswaku vavasati lava sengaka tihomu va sirheleriwa hi yini eka ku khomiwa hi mpondzo?

A ehleketa leswaku mpondzo wa tihomu wu sirhelela vavasati lava sengaka tihomu eka mpondzo.

Hikokwalahokayini Edward Jenner a tlhaverile James hi mpondzo wa tihomu?

- Hikuva a vona vavasati lava sengaka tihomu va nga khomiwi hi mpondzo endzhaku ko va na mpondzo wa tihomu.
- Hikuva a lava ku vona loko mpondzo wa tihomu wu nga sivela James eka ku khomiwa hi mpondzo.
- Hikuva a lava ku kambela vonelo ra yena.

Ku hlaya ka 2

Xana a ku ri xiphiqo xihleli Edward a lava ku xi ololoxa?

A lava ku sivela vanhu ku khomiwa hi vuvabyi bya mpondzo.

Xana u tisile xitshunxo hi ndlela yini?

- U kamberile hi ku tlhaverile mpondzo wa tihomu eka James.
- U kamberile loko James a ta khomiwa hi mpondzo endzhaku ko tlhaveriwa hi mpondzo wa tihomu.

Xana u nga endla nkambisiso? U ehleketa yini hi xiboho xa Edward xo veka James ekamareni leri nga na vanhu lava nga khomiwa hi mpondzo?

- Ndzi ehleketa leswaku a ku ri vonelo ra kahle hikuva...
- Ndzi ehleketa leswaku a ku nga ri vonelo ra kahle hikuva...

XITORI XA 8

XIPERIMENTE XA LULAMA

Nkongomelo: Hi endla sayense

Vuxokoxoko bya Vundzhaku

- Xitori lexi i xitori xo ka xi nga ri ntijiso.
- Xi humelela eAfrika-Dzonga.
- Xi humelela hi siku rolero.
- Xitori lexi xi ta pfuna vadyondzi va wena ku twisisa ku vola leswaku swimilana i swilo leswi hanyaka, na leswaku swi lava swilo swo karhi leswaku swi tshama swi hanya.

Tipoyinti leti u nga ti avelaka na vadyondzi

- Swimilana swa hanya, kufana na vanhu na swiharhi.
- Swilo leswi hanyaka swi lava swilo swo karhi leswaku swi hanya. Hi ku kongoma, swimilana swi lava:
 - Moya ku hefemula
 - Mati ku nwa
 - Ku vonakala ka dyambu - swimilana swi tirhisa rona ku endla swakudya
 - Misava - yi nyika swakudya swo aka miri na nseketelo

Qhinga ra Ntwisiso: Endla ku yelana

- I yini: Ku ehleketa hi ndlela leyi xitori xi fambisanaka hakonana vutomi bya wena n'wini, tibuku tin'wana kumbe misava.
- Hikokwalahokayini hi swi tirhisa: Ku twisisa xitori ku antswa hi ku xi hlenganisa na swilo leswi u swi tivaka.
- Xi pfuna njhani: Swi endla leswaku xitori xi va na nhlamuselo yo twala no olova ku xi tsundzuka.
- Eka xitori lexi, Lulama u endla xiperimente na swimilana swa yena.
- Xiperimente xa yena xi endleriwe ku n'wi pfuna ku vona leswi humelelaka loko ximilana xi nga kumi moya, mati, ku vonakala ka dyambu kumbe misava.
- U dyondza leswaku tanihi mutivi wa sayense, u fanele a xiyisisa hi vukheta ni ku tsala leswi a swi vonaka.
- Milavisiso yo fana na ya Lulama yi hi pfuna ku dyondza swo tala hi misava leyi yi hi rhendzeleke.

Ku tirhisa qhinga leri:

Pheji na ndzimana	Hlaya	Vula
215, 2	Lulama na vatswari va yena a va endla xiperimente xa sayense efasitereni ra Lulama.	Oho! Ndzi nga endla ku yelana na xitori lexi hi xi hlayeke vhiki leri nga hundza! Edward Jenner na yena u endlile xiperimente. Vanhu va endla swiperimente leswaku va ringeta mianakanyo yo karhi ni ku dyondza vuxokoxoko lebyintshwa.
216, 1	“A hi hoxi xin’we xa swimilana leswi endzeni ka pulasitiki. Kutani hi ta vona leswi nga ta humelela loko ximilana xi nga kumi moya,” manana wa Lulama a vula.	Eka xitori xa hina vhiki leri nga hundza, Edward u endlile xiperimente ku vona loko murhi wa nsawutiso wa yena wu ta tirha. Sweswi, Lulama u endla xiperimente xa leswaku ku ta humelela yini loko swimilana swi nga kumi swilo swo hambana leswi swi swi lavaka!

Malume wa Lulama u n'wi nyikile ximilana xo saseka hi siku ra yena ro velekiwa. “U xi hlayisa swinene ximilana lexi!” a byela Lulama. Lulama u vekile ximilana eka xitafulana lexi nga kusuhi na mubedwe wa yena.

Kambe endzhaku ka mavhikinyana, ximilana xi file.

Lulama u humesile ximilana a xi komba vatswari va yena. “A ndzi swi twisisi – a ndzi ehleketa leswaku ndzi xi khomile kahle ximilana xa mina,” a vula. “Ku humelerile yini hi xona?”

Manana wa Lulama a hleka. “Oho Lulama! Ndzi rivaleli. I xihoxo xa hina – a hi fanele hi ku dyondzisile hi leswi swimilana swi swi lavaka ku hanya! Swimilana i swilo leswi hanyaka kufana na mina na wena. Naswona swi lava swilo leswi fanaka na swa hina ku hanya!”

“A ndzi nga swi tivi leswaku swimilana swa hanya!” ku vula Lulama, a hlamarile. “Leswi swi vula leswaku swimilana swi hefemula moya – kufana na hina?”

“Ina, hi swona,” ku vula manana wa Lulama.
“Swimilana swi hefemula moya – kufana na hina.”

“Ndzi ehleketa leswaku ximilana xa mina a xi ri na moya wo hefemula.” Lulama a vula.

“Ina, kambe swimilana swi lava mati ku kota ku hanya – kufana na hina. Hinkwaswo swilo leswi hanyaka swi lava mati. Xana a wu xi cheleta ximilana xa wena?” manana wa Lulama a n’wi vutisa.

Lulama a hlakahla nhloko. “A ndzi nga swi tivi leswaku swimilana swi lava mati! Ximilana xa mina a xi twa torha!”

“Swakudya swona ke? Hi lava swakudya leswaku hi ta hanya, a hi swona? Swimilana swi dya yini?” ku vutisa Lulama a lava ku tiva.

“Hi swona, hikokwalaho swimilana swi lava masana ya dyambu. Swi hundzula masana ya dyambu ku va swakudya swa swona! Xana u ehleketa leswaku ximilana xa wena xi kumile masana yo ringanela ku tiendlela swakudya swa xona?” manana wa Lulama a n’wi vutisa.

Lulama u hlakahlile nhloko. “E-e, kamara ra mina ri na xinyama swinene.”

“Na swimilana swi lava tivhitamini na swakudya, leswi swi swi kumaka emisaveni. Ndzi ehleketa leswaku ximilana xa wena a xi ri na yona misava, kambe masana a ma kayivela – kutani a xi twa ndlala swinene!” ku engetela manana wa Lulama.

“Ndzi na vonelo,” ku vula manana wa Lulama, a khomile tithireyi timbirhi ta swimilana swi ri endzeni ka swipotwana swa swiluva. “A hi voni leswaku ku ta humelela yini loko swimilana swi nga ri na moya, mati, masana ya dyambu, kumbe misava!” a vula.

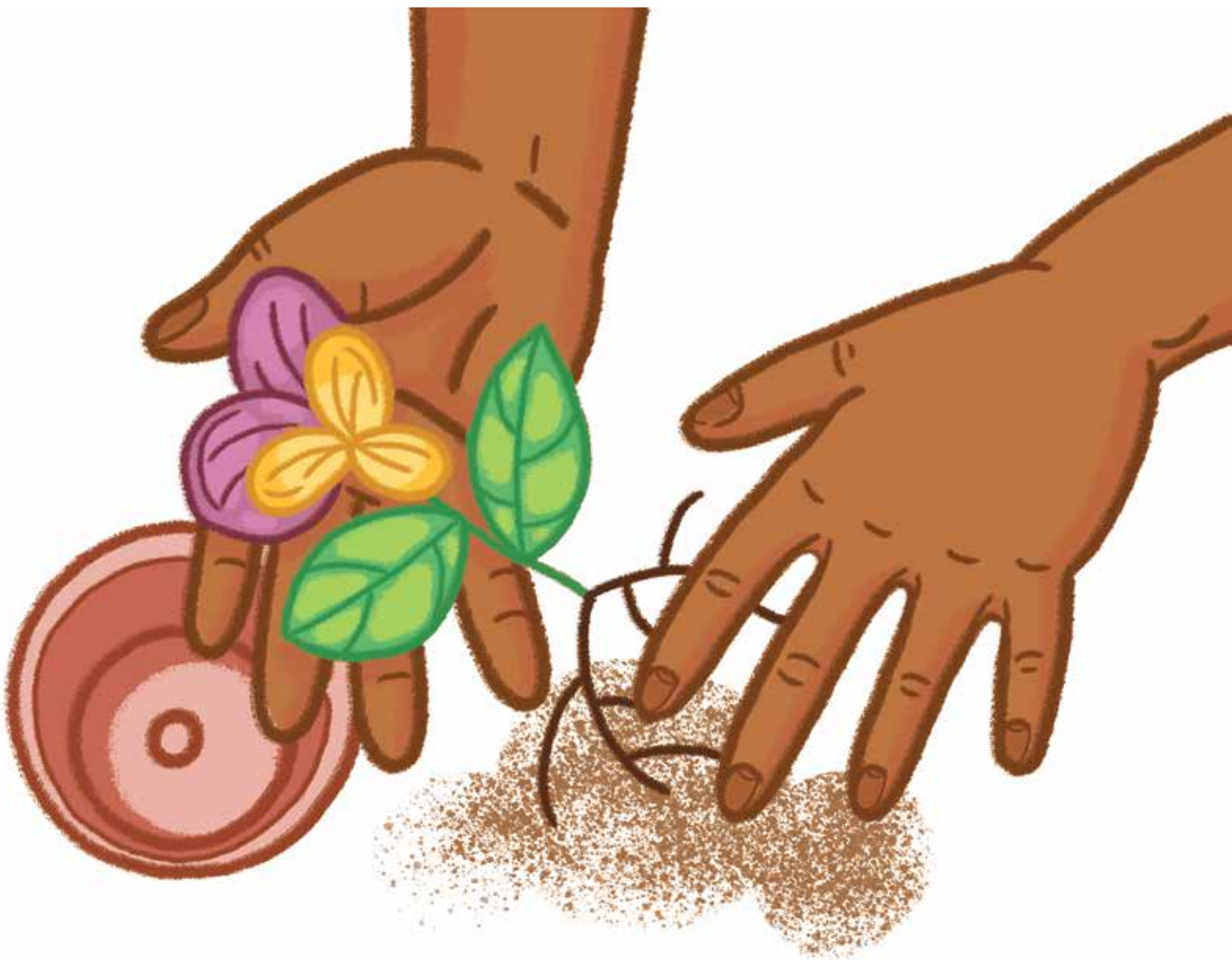
Lulama na vatswari va yena a va endla xiperimente xa sayense efasitereni ra Lulama.

“A hi hoxi xin’we xa swimilana leswi endzeni ka pulasitiki. Kutani hi ta vona leswi nga ta humelela loko ximilana xi nga kumi moya,” manana wa Lulama a vula.

Manana wa Lulama u hlakahlile misava eka xin'we xa swimilana a xi ngenisa eka poto ro ka ri nga ri na nchumu. “Leswi swi ta hi komba leswi nga ta humelela loko ximilana xi nga ri na misava!” a vula.

“Hi ta swi vona leswi nga ta humelela loko ximilana xi nga kumi masana ya dyambu!” ku vula Lulama. Kutani, a tsutsuma a ya exitangeni a vuya na phepha ra buraweni. “Sweswi a xi nge he kumi masana yo huma eka dyambu – naswona a xi nge vi na swakudya swo dya,” a vula, a ri karhi a veka phepha a pfala xin’we xa swimilana.

“Kutani, lexi ku ta va lexi nga ta pfumala mati,” ku vula manana wa Lulama.

“Xohetelela, hi lava ximilana xin’we lexi nga ta kuma hinkwaswo leswi xi swi lavaka – moya, masana ya dyambu, misava na mati. Hi ndlela yoleyo, hi nga fananisa swimilana leswi nga kumiki swilo hinkwaswo leswi faneleke ku kumiwa hi swimilana!” ku vula manana wa Lulama.

Lulama u tsarile tilebulu eka ximilana xin’wana na xin’wana.

“Xiphemu xa ku va n’wasayense i ku xiyaxiya na ku rhekhoda,” ku vula manana wa Lulama, a n’wi nyika xibukwana. “Leyi i jenali yo hlawuleka leyi u nga ta xiyaxiya na ku rhekhoda leswi u swi vonaka!”

Manana wa Lulama u n’wi pfunile ku lulamisa jenali ya yena ya swimilana. “Namuntlha, hi ta fanela ku vhumba leswi hi ehleketaka leswaku swi ta humelela eka ximilana xin’wana na xin’wana. Leswi swi vula leswaku u fanele ku tirhisa leswi u swi tivaka hi swimilana ku endla nkumbetelo wa kahle!” ku vula manana wa Lulama.

Lulama u sungurile ku dirowa, a ehleketa hileswi a swi
ta humelela eka swimilana swa yena.

Ku hlaya ka 1

Xana ku humelerile yini eka ximilana xa Lulama lexi a nga nyikiwa hi malume wa yena?

Ximilana xo huma eka malume wa yena xi file.

Xana swimilana swi lava yini ku kula?

Swimilana swi lava moya, masana ya dyambu, mati, na misava ku kula.

Xana u nga endla ku yelana exikarhi ka xitori xa hina xa vhiki leri nga hundza 'Nsawutiso wo sungula' na xitori xa hina xa vhiki leri magelana na Lulama?

- Ndzi nga endla ku yelana. Xin'wana lexi fanaka hi switori leswimbirhi i...
- Ndzi nga endla ku yelana. Edward Jenner na Lulama havambirhi...

Ku hlaya ka 2

Xana i yini xilo xin'we lexi u nga xi dyondza hi swimilana eka xitori lexi?

Ndzi dyondzile leswaku...

Xana u ehleketa leswaku Lulama u dyondzile yini eka xiperimente xa yena xa sayense?

- Ndzi ehleketa leswaku Lulama u dyondzile leswaku...

Xana u vhumba leswaku ku nga humelela yini loko malume wa Lulama o n'wi nyika ximilana sweswi?

Ndzi ehleketa leswaku loko malume wa Lulama o n'wi nyika ximilana lexintshwa... hikuva...

NHLRP | National Home Language Reading Programme “